

TB 3AAS 19/3478

Geschied. M. B.

H A N D E L I N G E N

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XXXV

1981

GENT 1981

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter :

Professor Dr. S. J. DE LAET, Soenenspark 45, 9820 St.-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters :

Professor Dr. A. DE SCHRYVER, Meidoorndreef 28, 9219 Gentbrugge

Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, 9000 Gent

Secretaris-penningmeester :

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 47, 9821 Gent-Afsnee

Redactiesecretaris :

Dr. H. DE RIDDER-SYMOENS, Blandijnberg 2, 9000 Gent

(alle briefwisseling en ruil)

Lidmaatschap : 400 F jaarlijks vanaf 1982

Prijs, voor niet leden, van deze Handelingen : 450 F

(te storten op P.C.R. van de Maatschappij 000-0370680-43)

Uitgegeven met de steun van het Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur, van de Provincie Oost-Vlaanderen en van de Stad Gent, en met de medewerking van het NOORDSTARFONDS, de kulturele stichting van de verzekeringmaatschappij DE NOORDSTAR EN BOERHAAVE N.V.

I N H O U D

K. VAN DER GUCHT, <i>Semmerzake (Gavere, O.-Vl.) : Merovingische nederzettingsceramik</i>	3
H. VAN GOETHEM, <i>De Annales Gandenses : auteur en kroniek. Enkele nieuwe gegevens</i>	49
E. PAIRON, <i>De financiën van de Sint-Baafsabdij in de 14e-15e eeuw</i>	61
P. DE COMMER, <i>De brouwindustrie te Gent, 1505-1622</i>	81
J. SCHEERDER, <i>Schoolmeesters en schoolmeesteressen te Gent tijdens het wonderjaar (1566-1567)</i>	115
J. DE RIDDER, <i>Een onbekend Sint-Pietersplein</i>	129
R. DE HERDT, <i>Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1980-1981</i>	139

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Historical Abstracts and/or America, History and Life.

SEMMERZAKE (Gavere, O.-Vl.) : MEROVINGISCHE NEDERZETTINGSCERAMIEK

door

Katrien VAN DER GUCHT

Historiek van het site en de vondsten

Bij uitzavelingswerken in de jaren 1933-1938, kwamen op de plaats „Dondergracht” te Semmerzake Merovingische voorwerpen aan het licht. Werklieden en kinderen zamelden er enig archeologisch materiaal in, waarvoor ze een kleine beloning ontvingen¹. Maertens de Noordhout, destijds conservator van het Bijlokemuseum te Gent, kwam af en toe de voorwerpen ophalen. Thans worden ze nog steeds bewaard in voormeld museum. Een pot is in het bezit van Dhr. De Vos in Semmerzake.

De vondsten werden opgeraapt : er werden geen systematische opgravingen ondernomen. Als dusdanig zijn de gegevens over de algemene context van het site uiterst schaars. Het materiaal, toegeschreven aan een grafveld, werd bestudeerd en gepubliceerd door Maertens de Noordhout² en door Hombert³. In het kader van onze (onuitgegeven) licentieverhandeling over „De Merovingische begraafplaatsen in Oost- en West-Vlaanderen”⁴, hebben we deze voorwerpen opnieuw kritisch onderzocht⁵. Deze studie leidde tot merkwaardige resultaten : naast de typisch Merovingische grafveldceramiek bleek immers ook nederzettingmateriaal bewaard te zijn.

Het site

Over de precieze lokalisering van de vindplaats zijn de gegevens vrij vaag : Maertens de Noordhout⁶ situeert ze op de plaats „Dondergracht”, gelegen langs de weg Vurste-Semmerzake, rechtover de smidse van Remi

(1) Onze oprechte dank gaat hier naar Dhr. De Vos, zoon van Dhr. Remi De Vos, voor de talrijke inlichtingen over de „opgravingen” en voor het aanduiden van de uitgezavelde percelen.

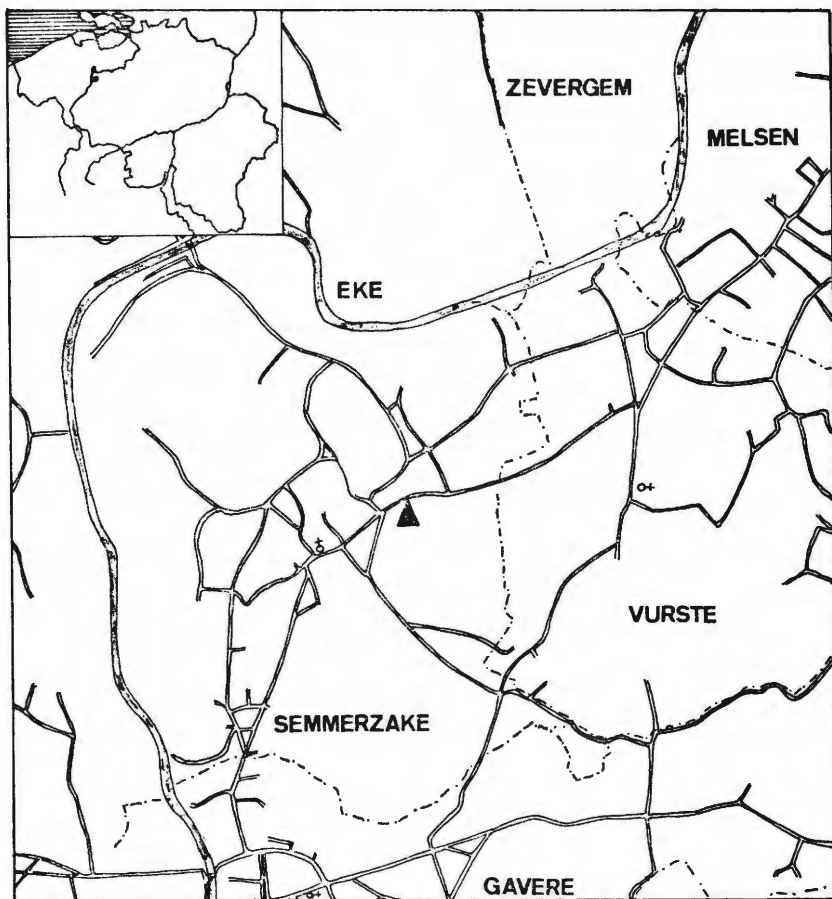
(2) Maertens de Noordhout J., *Le cimetière franc de Semmersaëke (Flandre Orientale)*, Gent, 1940 ; Maertens de Noordhout J., *Vases dits saxons*, *Bulletin de la Société royale belge d'Anthropologie et de Préhistoire* LX, 1940, p. 37-45, Pl. I-III.

(3) Hombert P., *Het Merovingische grafveld van Semmerzake*, *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks III, 1948, pp. 120-130.

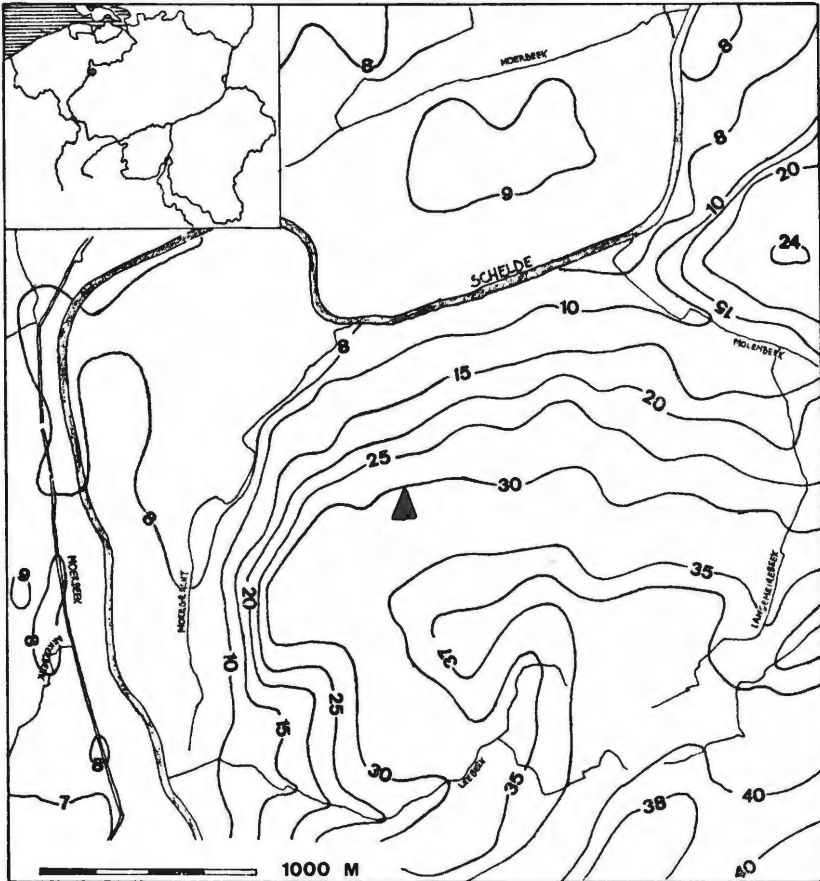
(4) Van der Gucht K., *De Merovingische begraafplaatsen in Oost- en West-Vlaanderen*, onuitgegeven licentieverhandeling, Gent, 1979 (Promotor : Prof. Dr. S.J. De Laet).

(5) We betuigen langs deze weg onze erkentelijkheid aan Dhr. A. Van den Kerkhove, conservator van het Bijlokemuseum, voor de toelating tot bestudering en publicatie van het Merovingisch materiaal van Semmerzake.

(6) Maertens de Noordhout J., o.c., 1940, p. 7.

Fig. 1, a: Situatiekaart

Fig. 1,b : Hydro-morfologische ligging van het site

Fig. 2 : Kadastrale ligging

De Vos. Geen enkele publikatie geeft ons een situatiekaart. Met deze gegevens gingen we de situatie ter plaatse bekijken en dank zij aanvullende mondelinge informatie kon het site vrij goed gelokaliseerd worden (zie fig. 1, a).

De vindplaats ligt op een hoogte van ongeveer 31-32 m (zie fig. 1 b), op een pleistocene zandrug, die geleidelijk naar de Schelde afhelt. Bodemkundig ligt het site op een matig droge zandgrond, die rust op een substraat van Paniseliaanklei (op geringe diepte) ⁷. Het was ons ook mogelijk de vindplaats aan te duiden op de kadasterkaart ⁸. Ze is namelijk gelegen op de percelen nummers 894^d, 896^k, 896^f, 896^e en 896^g, van de enige sectie (zie fig. 2). Thans zijn deze percelen nagenoeg volledig bebouwd ⁹, waardoor een wetenschappelijk controle-onderzoek zo goed als uitgesloten is.

De vondsten

Zoals hoger reeds vermeld zijn over de archeologische context van het site nagenoeg geen gegevens beschikbaar. Semmerzake staat in de literatuur bekend als begraafplaats, waar crematie naast inhumatie voorkomt ¹⁰. Hierover zullen we niet uitweiden, daar deze problematiek reeds werd behandeld door A. Van Doorselaer ¹¹. Tot een grafveld behoren vermoedelijk een 25-tal potten (22 bewaard), waarvan er 7 handgevormd zijn. Behoudens het aarden vaatwerk kunnen we nog 3 glasfragmenten, kralen, 2 bronzen beslagplaten, een breedsax (en een fragment van een tweede), drie lanspunten (en een fragment van een vierde exemplaar), een bijl en een mes noteren ¹². Van deze groep voorwerpen is er thans geen enkel meer bewaard.

Op hetzelfde terrein werden tevens Romeinse vondsten gedaan ¹³.

Merkwaardig bij de materiaalstudie is wel dat naast de typische grafveldceramiek, gekenmerkt door min of meer volledige potten, een grote hoeveelheid scherven is bewaard (in de reserve van het museum), waarvan er nagenoeg geen aan elkaar passen. Ze worden terloops vermeld door Maertens en Hombert ¹⁴. Deze scherven behoren tot minstens 130 verschillende potten, en het precieze aantal kan nog gevoelig hoger liggen. Een dergelijke verhouding scherven - volledige potten vonden we niet terug in de andere grafvelden in de Scheldevallei. Hieruit bleek dat we de verklaring elders

(7) Bodemkaart (stippekaart), blad 70 W/S (schaal 1/5.000).

(8) Dank aan het personeel van de Directie van het Kadaster van Oost-Vlaanderen voor het belangloos ter beschikking stellen van het kadastraal plan, met bijhorende gegevens.

(9) Volgens Dhr. J. Clemmen zou bij de bouw van het huis op perceel 896 f nog een handgevormd potje gevonden zijn. Deze pot is thans niet meer bewaard.

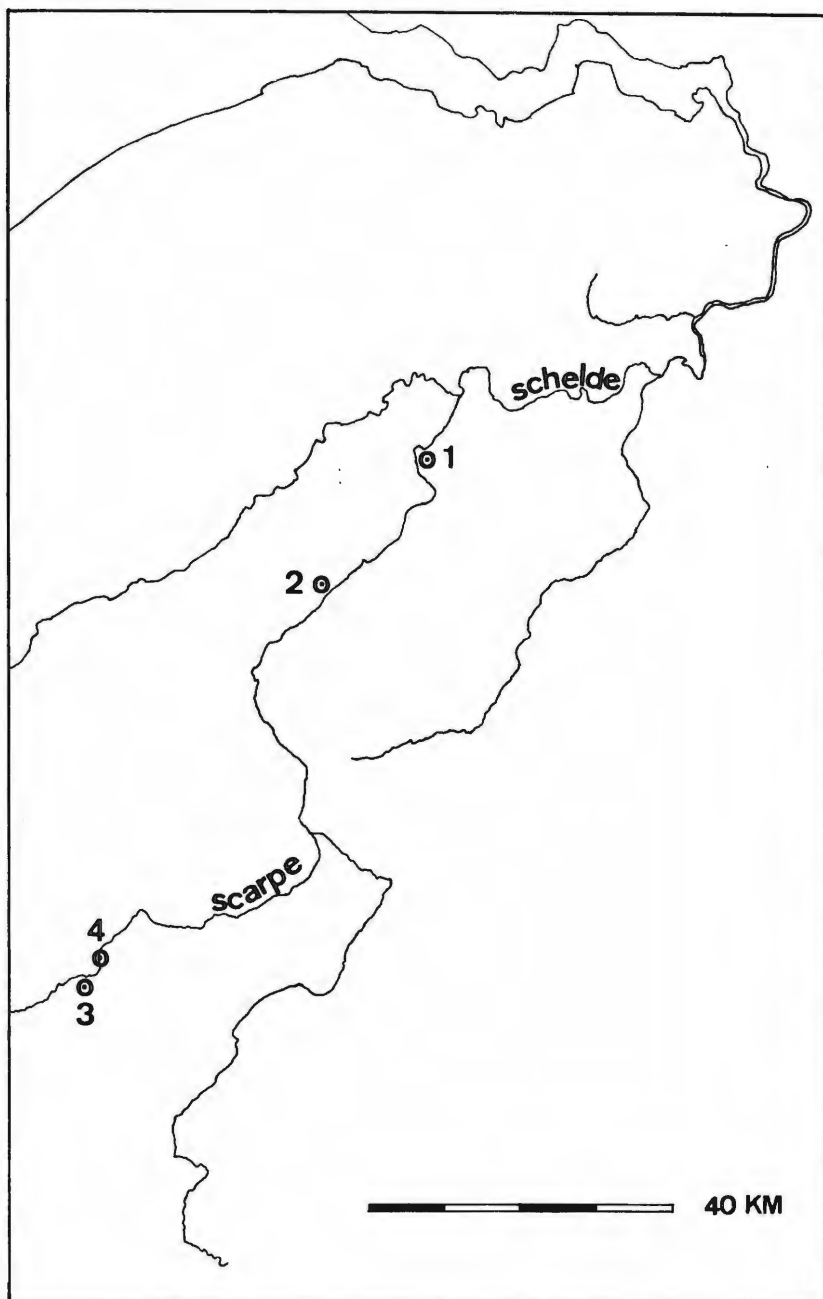
(10) Hombert P., *Les sépultures par incinération en Belgique, Revue archéologique*, 1950, p. 97.

(11) Van Doorselaer A., *La vallée de l'Escaut à l'époque mérovingienne. Quelques réflexions critiques, Helinium XVII*, 1977, pp. 211, 212, 219, 223.

(12) Maertens de Noordhout J., o.c., 1940, passim; Hombert P., o.c., pp. 120-130.

(13) Thoen-Weissenborn A.-M. en Thoen H., *Catalogus van het Gallo-Romeins aardewerk, Stad Gent, Bijloke Museum*, Gent, 1974, pp. 44, 90.

(14) Maertens de Noordhout J., 1940, p. 16; Hombert P., o.c., 1948, p. 128, nr. 26.

*Fig. 3 : Merovingische nederzettingen in de Scheldevallei :
1. Semmerzake ; 2. Kerkhove ; 3. Brebières ; 4. Douai.*

dienden te zoeken, en te bekijken of deze scherven als nederzettingsceramik konden worden beschouwd.

Als vergelijkingsmateriaal gebruikten we de gepubliceerde studies van Brebières¹⁵, Huy¹⁶, Maizy-sur-Aisne¹⁷, Douai¹⁸, Warendorf¹⁹ en West Stow²⁰. We waren eveneens in de gelegenheid om het nog niet gepubliceerde materiaal van Kerkhove (W.VI.) te bekijken²¹. Onmiddellijk viel hierbij op dat de beste parallellen te vinden waren binnen de Scheldevallei, namelijk te Kerkhove, Brebières en Douai (zie fig. 3). Enkel het feit reeds dat in deze sites vergelijkingsmateriaal te vinden is, wijst op het bijzonder karakter van de vindplaats t.o.v. de andere begraafplaatsen in de Scheldevallei.

De ceramiek is sterk fragmentair en laat geen reconstructie van volledige profielen toe. Het materiaal vertoont een grote diversiteit in vormen, technieken en siermotieven. Geven we nu een beknopt overzicht van het bewaarde materiaal.

I. OP DRAAISCHIJF VERVAARDIGDE CERAMIEK

Deze categorie vertegenwoordigt de overgrote meerderheid van het bewaarde schervenmateriaal. Het is over het algemeen zeer goed afgewerkt. Enkele fragmenten zijn verbrand.

(15) Demolon P., Le village mérovingien de Brebières (VIe-VIIe siècles), *Mémoires de la Commission Départementale des Monuments historiques du Pas-de-Calais* XIV, Arras, 1972.

(16) Willems J., L'artisanat de la poterie en pays mosan aux époques romaine et médiévale, *Bulletin du Cercle archéologique de Hesbaye-Condruz* 12, 1972, pp. 7-69; Willems J., Le quartier artisanal gallo-romain et mérovingien de Batta à Huy, *Archaeologia Belgica* 148, Bruxelles, 1973; Willems J., Huy - 1976. Rebutts de production de poterie mérovingienne rue des Augustins, *Bulletin du Cercle archéologique de Hesbaye-Condruz* 14 1975-1976, pp. 133-140, fig. 1-4; Willems J., Huy - 1977. Rebutts de production de poterie mérovingienne rue du Vieux-Pont, *Bulletin du Cercle archéologique de Hesbaye-Condruz* 14, 1975-1976, pp. 141-146, pl. 1-3.

(17) Chevalier R. en Guillaume P., Les fonds de cabanes mérovingiennes de Maizy-sur-Aisne, *Revue archéologique de l'Est* 9, 1958, pp. 181-187.

(18) Demolon P. en Barbieux J., Les origines médiévales de la ville de Douai, rapport provisoire de la Fonderie des canons, *Revue du Nord* LXI, 1979, pp. 301-329.

(19) Winkelmann W., Die Ausgrabungen der frühmittelalterliche Siedlung bei Warendorf (Westfalen), *Neue Ausgrabungen in Deutschland*, Berlin 1958, pp. 492-517.

(20) West S.-E., The Anglo-Saxon Village from West Stow, *Medieval Archaeology* XIII, 1969, pp. 1-20; West S.-E., Pagan Saxon Pottery from West Stow, Suffolk, *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek* 19, 1969, 175-181.

(21) Met hartelijke dank aan Dhr. M. Rogge. De opgravingen worden nog steeds verder gezet. Voor vondstmeldingen zie: Rogge M. en Van Doorselaer A., Kerkhove (W.-VI.), *Archeologie*, 1978, 2, pp. 82-83; Rogge M. en Van Doorselaer A., Kerkhove (W.-VI.), *Archeologie*, 1979, 2, p. 10.

Technieken en vormen

1. *Reducerend gebakken vaatwerk (Böhner, categorie B)*²² (fig. 4-11)

Het merendeel van de gedraaide ceramiek is reducerend gebakken. De wanden zijn goed geëffend, soms geglad. De kleur varieert van grijs tot zwart, met alle mogelijke tussenschakeringen. De kleipasta is weinig en fijn verschaald. De ceramiek is goed tot hard gebakken. Het grootste gedeelte van deze scherven is versierd (zie verder).

Wat betreft de vormen, beschikken we voor deze categorie over de meeste gegevens. Tot deze groep behoren de biconische potten en kommen, die we eveneens in de grafvelden aantreffen²³. Qua vormen en qua afmetingen vertoont het schervenmateriaal een veel grotere verscheidenheid dan het zogenaamde funeraire vaatwerk. Randen en bodems met een relatief grote diameter, wijzen op de aanwezigheid van grote (voorraad)potten. Een fragment van een oor (fig. 7, 97) doet de aanwezigheid van een tuitkan veronderstellen. Twee bodemfragmenten met standring (fig. 11, 118), lijken terug te gaan op Gallo-Romeinse vormen.

2. *Oxyderend gebakken vaatwerk en reducerend gebakken vaatwerk met fijne kwartsverschraling* (fig. 12, a)

Enkele fragmenten zijn in oxydatie gebakken (fig. 12, nrs. 119-120, 122-124). De wanden zijn geëffend en oranje-rood tot roodbruin van kleur. De ceramiek is fijn verschaald en matig tot goed gebakken. Drie scherven zijn versierd (fig. 12, nrs. 122-123) : twee ervan behoren tot eenzelfde pot met zigzagversiering, afgewisseld met rozassen ; het andere fragment vertoont een eenvoudige groefversiering.

Eén scherf is in reductie gebakken (fig. 12, nr. 121), en wijkt qua vorm totaal af van de vorige categorie.

Wat betreft de vormen kunnen we vrij kort zijn : 2 in oxydatie gebakken randfragmenten (fig. 12, nrs. 119-120) behoren tot potten met een eenvoudige naar buiten gebogen rand. Het reducerend gebakken fragment (fig. 12, nr. 121) vertoont een strakke, schuin opstaande rand. De vorm lijkt sterk op bepaalde ijzertijdtypes (geknikte bekers).

3. *Zeer hard gebakken vaatwerk (Böhner, categorie E)*²⁴ (fig. 12, b)

Deze zeer hard gebakken ceramiek vertoont rechte breukvlakken. De kleipasta is goed gezuiverd en fijn verschaald. De wanden zijn goed ge-

(22) Boehner K., *Die Fränkischen Altertümer des Trierer Landes, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit*, Reeks B, 1, Berlin, 1958, pp. 37-38.

(23) Interessant was de vaststelling dat bepaalde ceramiekvormen, die in Semmerzake vermoedelijk aan een grafveld kunnen worden toegeschreven, te Brebières in nederzettingscontext werden aangetroffen : zie Demolon P., o.c., 1972, p. 244, nrs. 24 en 25.2. Dit gegeven bevestigt dat de zogenaamde funeraire ceramiek ook in nederzettingen wordt aangetroffen.

(24) Boehner K., o.c., 1958, pp. 59-60.

effend en voelen korrelig aan. De kleur varieert van beige-grijs tot roodbruin. Een wandfragment vertoont een fijne groefversiering (fig. 12, 125).

Er is te weinig materiaal bewaard om er met zekerheid de aanwezigheid van bepaalde vormen uit af te leiden. Deze groep wordt over het algemeen laat gedateerd : eind 7° - eerste helft 8° eeuw.

Versieringsmotieven en technieken

1. Best vertegenwoordigde groep zijn de *rolstempel*motieven.
  - Zeer talrijk zijn de min of meer horizontale banden (enkelvoudig of meerledig), bestaande uit rechthoekjes, vierkantjes, driehoekjes, ..., al dan niet gecombineerd met een ander motief (fig. 4, 2 ; fig. 5, 5, 6, 7, 12 ; fig. 6, 15, 16, 18 ; fig. 7, 48, 49 ; fig. 8, 65, 67, 68, 74, 77 ; fig. 9, 78, 81, 88, 95 ; fig. 10, 98). Dit eenvoudige motief komt gedurende de ganse Mervingische periode voor, en kent een zeer ruime verspreiding.

Als variant hiervan kunnen we de vissegraatmotieven vermelden (fig. 8, 71 ; fig. 9, 94).
  - Rozasmotieven zijn eveneens vrij verspreid. Ze komen voor als op zichzelf staande versiering (fig. 5, 9, 10, 11 ; fig. 7, 50) of gecombineerd met zig-zag- en golfbandmotieven (fig. 5, 8 ; fig. 8, 55, 73, 75 ; fig. 9, 90 ; fig. 12, 122). Eenmaal werd een rozas aangebracht in een groevenpatroon (fig. 9, 93).
  - Zigzagmotieven worden al (fig. 8, 55 ; fig. 9, 90 ; fig. 12, 122) dan niet afgewisseld met rozasmotieven (fig. 4, 1 ; fig. 8, 66 ; fig. 9, 89). Bij onze studie over de verspreiding van dit motief konden we vaststellen dat het in gebruik is vanaf het 2° kwart van de 6° eeuw. Concentratie ligt duidelijk in de Haine-vallei (Hainaut, België), waar we ook verscheidene malen identieke motieven aantreffen²⁵. Een minder intense verspreiding is aantoonbaar ten noorden en ten noordoosten en ten zuidwesten (Pas-de-Calais) van dit gebied. We waren nog niet in de gelegenheid de eventuele aanwezigheid van dit motief in Engeland na te gaan.
  - Minder talrijk zijn de golfbandmotieven (fig. 7, 52 ; fig. 8, 56, 58). Evenals het zigzagmotief, komt dit siermotief voor vanaf het 2° kwart van de 6° eeuw. Zwaartepunt van het verspreidingsgebied ligt ten noorden van de Somme, voornamelijk in het departement Pas-de-Calais. Van daaruit wordt de verspreiding veel minder intensief, in alle richtingen, tot zelfs op de kusten van Engeland²⁶. Variant hierop vormt de vlechtband (fig. 8, 57). Dit motief is wel veel minder sterk verspreid dan het zigzagpatroon. Het verspreidingsgebied komt nagenoeg overeen. Kerngebied ligt eveneens in het departement Pas-de-Calais, met uitlopers in het departement Somme en in het Engelse graafschap Kent.

(25) Zie o.a. Bulet R., *Catalogue du matériel mérovingien conservé au Musée de Charleroi*, Nationaal Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen in België, Oudheidkundige Repertoria, Reeks B, V, Bruxelles, 1970.

(26) Evison V.I., *Wheel Thrown Pottery in Anglo-Saxon Graves*, The royal archaeological Institute, Leeds, 1979.

- Meer complexe motieven bestaan uit associaties van Sint-Andrieskruisen en verticale streepjes (fig. 6, 19; fig. 7, 46) en uit associaties van rechthoekjes, driehoekjes, vierkantjes (fig. 8, 63).
2. Drie scherven zijn versierd met een *gladstok* (fig. 7, 43-45). De gladstingsstrepen zijn aangebracht in ruitpatroon. Goede parallellen hiervoor vonden we in Kerkhove (niet gepubliceerd) en in Brebières²⁷, waar gelijkaardige fragmenten werden aangetroffen in 7° eeuwse context.
  3. Zeer talrijk zijn de *groefversieringen* (fig. 4, 1; fig. 6, 13; fig. 7, 47; fig. 8, 53, 54, 59, 60, 61, 62, 64, 70; fig. 9, 82, 83, 84, 85, 91, 92, 93; fig. 12, 119, 123, 125) al dan niet in combinatie met een ander motief. De motieven zijn zeer verscheiden: variaties in dikte en diepte van de groeven, horizontale tot verticale groeven, met alle mogelijke variaties ertussen, hoekige lijnen en golfbanden. Deze versieringswijze kent gedurende de ganse Merovingische periode een ruime verspreiding.
  4. Veel minder talrijk zijn de scherven versierd met een *losse stempel* (fig. 4, 2; fig. 8, 96; fig. 9, 86): De motieven zijn telkens verschillend.
  5. Tenslotte rest ons nog de vermelding van enkele scherven versierd met *welvingen, insnoeringen* en *plastische banden* (fig. 5, 4; fig. 6, 14, 17; fig. 8, 72; fig. 9, 79, 80, 87).

II. HANDGEVORMD VAATWERK (fig. 13)

Deze categorie is relatief weinig talrijk vertegenwoordigd. We hebben de indruk dat er van dit materiaal, evenals van de niet merkwaaardige scherven, slechts weinig werd ingezameld en of bewaard. Vermelden we in dit opzicht dat 7 handgemaakte potten vermoedelijk aan het grafveld kunnen worden toegeschreven, en dat dit relatief hoge percentage (1 op 3) niet wordt weerspiegeld in de nederzettingstechniek.

Technieken en vormen

Het gebruiks aardewerk is veel grover (ruwer en dikwandiger) dan de op draaischijf vervaardigde ceramiek. Het vaatwerk is doorgaans in reductie gebakken, en is donker van kleur (donkergrijs tot zwart). De wanden zijn eenvoudig geëffend. De kleipasta is dikwijls slecht gezuiverd. Kenmerkend voor deze categorie is wel dat men — evenals te Kerkhove en te Brebières — als verschralingsmiddel heeft gebruik gemaakt van brokjes scherven en/of dakpangruis. Het handgemaakte materiaal, dat vermoedelijk tot het grafveld behoort, vertoont eveneens deze verschralingstechniek²⁸. Slechts

(27) Demolon P., o.c., 1972, p. 137, fig. 44,35; p. 154, C 23; p. 164, fig. 53, 13, 29, 30 en 32.

(28) Van der Gucht K., o.c., 1979, deel III, pp. 102-104.

enkele fragmenten vertonen een fijne kwartsverschraling. De ceramiek is matig tot goed gebakken. De bakking is meestal heel ongelijkmatig.

Onder de bewaarde scherven bevinden zich enkele besmeten fragmenten, die qua techniek herinneren aan de ijzertijd. Een van deze scherven is eveneens verschaald met dakpangruis.

Gezien het schaarse materiaal was het slechts mogelijk enkele vormen te herkennen, namelijk randfragmenten van kookpotten met naar buiten gebogen rand (fig. 12, 130-134) en naar binnen gebogen rand (fig. 12, 135). Een randfragment van een kookpot is voorzien van een dekselgeul (fig. 12, 129). Drie bodemfragmenten (fig. 12, 136-138), behoren waarschijnlijk eveneens tot kookpotten. Enkele wandfragmenten wijzen op de vermoedelijke aanwezigheid van kommen. Mogelijk zijn de vormen van het handgemaakte vaatwerk geïnspireerd op Gallo-Romeinse prototypes.

Versieringsmotieven en technieken

Het handgemaakte vaatwerk is doorgaans onversierd. Drie scherven, behorend tot eenzelfde pot (fig. 13, 127), zijn versierd met een losse rozastempel. Een scherf die ons voor problemen stelt, is een handgevormd fragment, met stafband, waarin vingertopindrukken (fig. 13, 128). Normaliter zouden we geneigd zijn een dergelijk exemplaar in de Late Bronstijd of in de Vroege-IJzertijd te plaatsen. Vermits ons hier elke samenhang ontbreekt, durven we geen uitsluitsel geven omtrent de precieze datering.

Datering

Op basis van de materiaalstudie, was het mogelijk het site te plaatsen van de 7° tot het begin van de 8° eeuw. Deze datering stemt in grote mate overeen met deze van het grafveld (7° eeuw), dat naar alle waarschijnlijkheid tot de nederzetting behoorde.

Catalogus

In de catalogus geven we een beschrijving van de typische scherven (dit zijn rand-, bodem- en versierde wandfragmenten), thans bewaard in het Bijlokemuseum te Gent. Al de door ons beschreven scherven worden afgebeeld op de figuren 4 - 13.

De indeling van het vaatwerk gebeurde volgens de technische kenmerken. Van elk stuk geven we een volledige technische beschrijving (vorm, eventueel afmetingen, versiering, verschraling, bakking), en eventueel datering, vergelijkingsmateriaal en bibliografie. Voor het vergelijkingsmateriaal deden we een beroep op de gepubliceerde studies van Brebières (Demolon, 1972) en Huy-Batta (Willems, 1972). Tot slot geven we het inventarisnummer aan. Dit stelde ons wel enigszins voor problemen, omdat enkel de dozen zijn genummerd (nl. 10.447 en 10.448). Dit heeft dan tot gevolg dat meerdere stukken een zelfde inventarisnummer dragen.

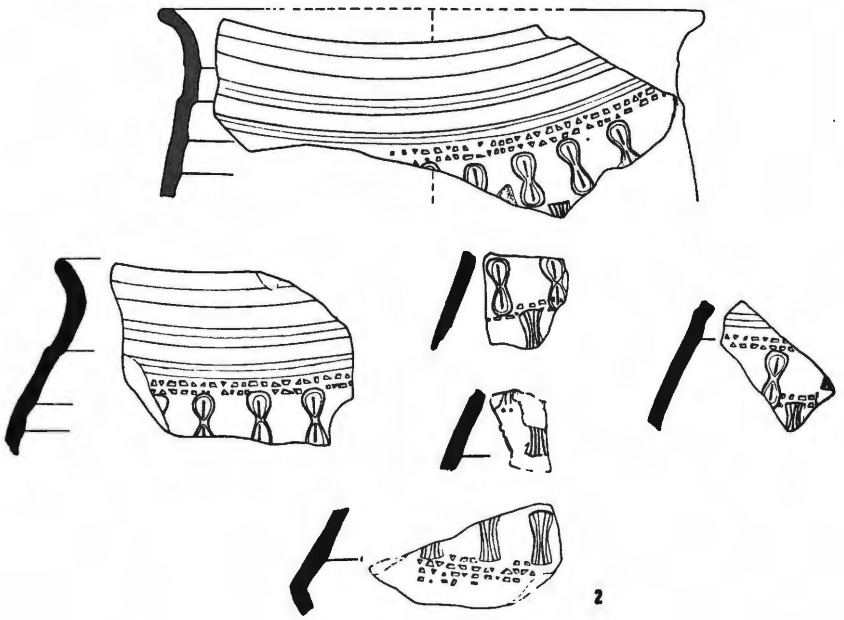
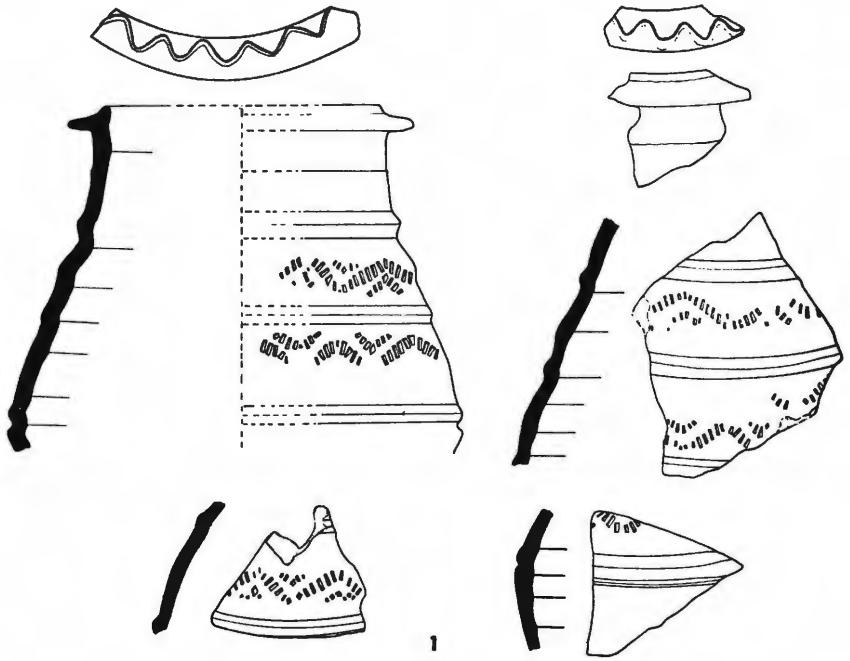

Fig. 4 — Schaal 1/3

I. OP DRAAISCHIJF VERVAARDIGD VAATWERK

1. *Reducerend gebakken vaatwerk*

1. Twee rand- en drie wandscherven van biconische pot (fig. 4).
Diameter opening : $\pm 10,5$ cm.
Rode kern. Grijs tot zwarte gegladde deklagen. Zuivere klei.
Horizontale lip, aan de binnenzijde versierd met een ingegrifte golfband. Hoge nagenoeg cilindrische hals. Brede uitgeduwde band tussen hals en schouder. Twee uitgeduwde banden verdelen de hoge schouder in twee zones, waarin met rolstempel een golfband is aangebracht. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 49, fig. 18, 21.

Bibliografie : Maertens de Noordhout, 1940, p. 10, Pl. I, 3, p. 16 ; Hombert, 1948, p. 128, nr. 26.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 5319.

2. Twee rand- en drie wandfragmenten van brede biconische pot. Diameter : 21 cm. (fig. 4).
Zuivere klei. Roze kern. Zwarte gegladde deklagen. Uitstaande, afgeronde rand. Plastische band tussen rand en hals. Uitgeduwde band tussen hals en schouder. Rolstempel- en motieven met losse stempel op de schouder. Motief : band met rolstempelversiering, bestaande uit driehoekjes en kleine trapezijs. Daaronder rij van achtvormige indrukken met een losse stempel. Tenslotte rij met waaivormige indrukken van een losse stempel, boven en onderaan begrensd door een band met rolstempelversiering.
Fijn verschaald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 20, fig. 6, 9.

Bibliografie : Maertens de Noordhout, 1940, p. 10, Pl. I, II, p. 16.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

3. Onversierd randfragment van brede pot, reducerend gebakken.
Diameter : ± 20 cm. (fig. 5).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Zeer dikke rand. Bolle schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 46, fig. 17, 16 ; Brebières, p. 65, fig. 18, 380.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

4. Randfragment van brede biconische pot, reducerend gebakken.
Diameter : ± 20 cm. (fig. 5).
Rode kern. Zuivere klei. Donkergrijze geëffende buitenwand, lichtgrijze geëffende binnenwand.

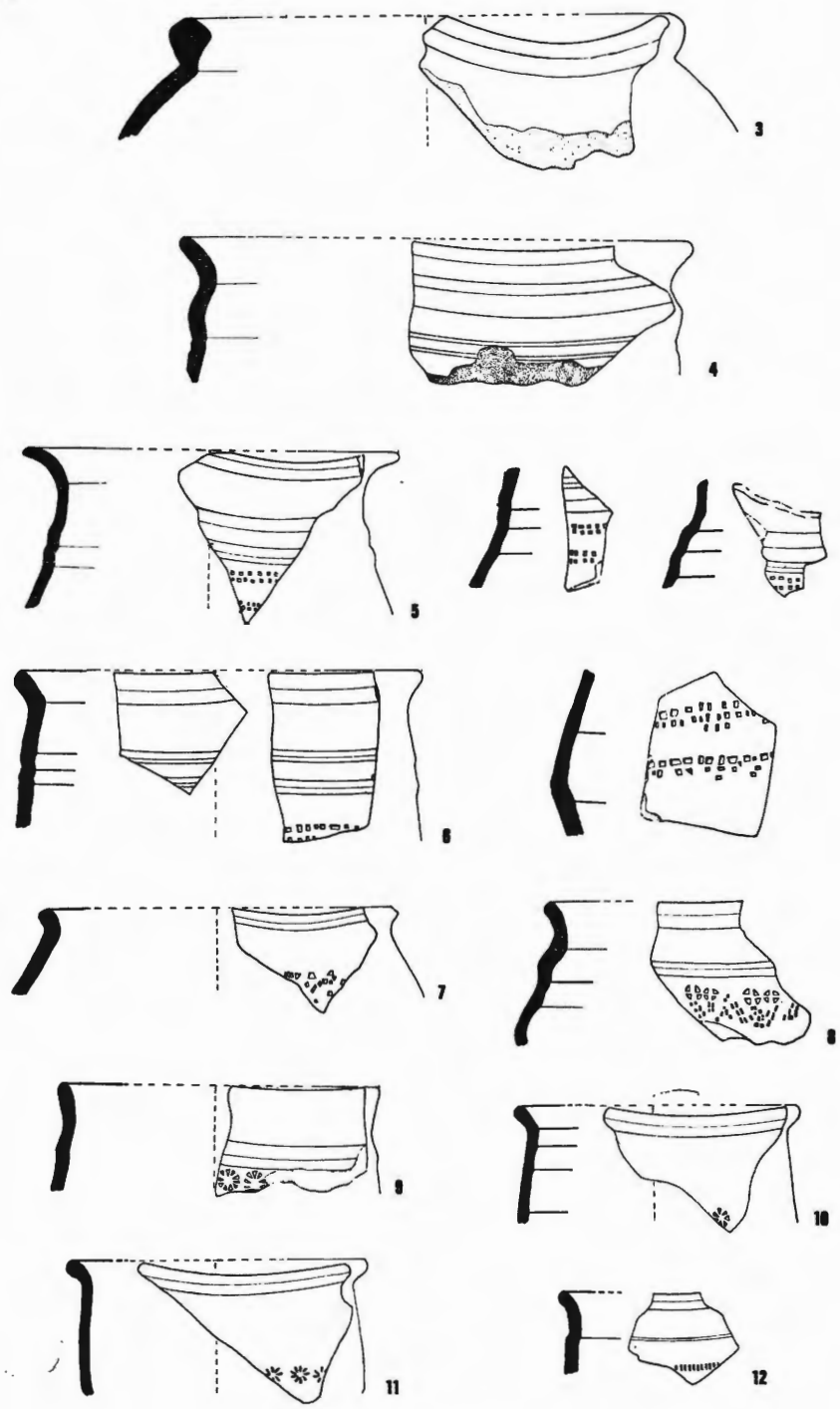

Fig. 5 — Schaal 1/3

Naar buiten gebogen, afgeronde rand. Brede uitgeduwde band tussen hals en schouder. Twee parallelle horizontale groefjes op de schouder. Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 46, fig. 17, 14 en 15 ; Brebières, p. 123, fig. 38, 88.

5. Een rand- en twee wandfragmenten, reducerend gebakken.
Diameter : $\pm 14,6$ cm. (fig. 5).
Rode kern. Zuivere klei. Grijsdeklagen.
Geprononceerde lip. Korte nagenoeg cilindrische hals. Uitgeduwde band tussen hals en schouder. Motief : twee banden bestaande uit twee rijen met vierkantjes.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 46, fig. 17, 15 ; Brebières, p. 123, fig. 38, 89 en p. 135, fig. 43, 37 en 46.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
6. Twee rand- en een wandfragment van biconische pot, reducerend gebakken.
Diameter : $\pm 16,3$ cm. (fig. 5).
Bruine kern. Zuivere klei. Grijsdeklagen. Sterk naar buiten gebogen rand. Twee uitgeduwde banden tussen hals en schouder. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : twee banden van 3 rijen met rechthoekjes en vierkantjes.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 24, fig. 8, 2, p. 30, fig. 11, 2 ; fig. 16, 8 ; Brebières, p. 27, fig. 4, e.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447
7. Randfragment, reducerend gebakken.
Diameter : ± 14 cm. (fig. 5).
Lichtgrijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Naar buiten gebogen, afgerond randje. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : driehoekjes, vierkantjes en kleine trapezijs.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 36, fig. 15, 16 ; Brebières, p. 50, fig. 11, 97 ; p. 164, fig. 53, 26 en 28.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
8. Verbrand randfragment, reducerend gebakken. (fig. 5).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijsdeklagen. Naar buiten gebogen, afgeronde rand. Uitgeduwde band tussen hals en schouder. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : Zigzaglijn, bovenaan afgewisseld met rozassen.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 49, fig. 18, 23 ; Brebières, p. 30, fig. 5, 35 ; p. 37, fig. 61 ; p. 65, 514.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

9. Randfragment, reducerend gebakken.

Diameter : $\pm 12,6$ cm. (fig. 5).

Roze kern. Zuivere klei. Grijs tot beige deklagen. Licht naar buiten gebogen, afgeronde rand. Uitgeduwde band tussen hals en schouder. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : rozas.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 42, fig. 16, 11 ; Brebières, p. 27, fig. 4, b ; p. 71, fig. 20, 86, p. 73, fig. 21, 195.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

10. Randfragment, reducerend gebakken.

Diameter : ± 11 cm. (fig. 5).

Roodbruine kern. Zuivere klei. Beige tot grijze deklagen. Naar buiten gebogen, afgerond randje. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : rozas.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 42, fig. 16, 9 ; Brebières, p. 27, fig. 4, e.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

11. Randfragment van biconische kom, reducerend gebakken.

Diameter : $\pm 11,8$ cm. (fig. 5).

Roze kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Naar buiten gebogen, verdikt randje. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : rozas.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 24, fig. 8, 9 ; Brebières, p. 27, 4, a ; p. 93, fig. 27, 30.

12. Randfragment, reducerend gebakken.

Diameter pot niet te bepalen. (fig. 5).

Rode kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Licht naar buiten gebogen randje. Korte cilindrische hals. Kleine insnoering tussen hals en schouder. Rolstempelversiering op de schouder : Motief : kleine opstaande rechthoekjes.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 34, fig. 14, 8 ; Brebières, p. 76, fig. 22, 17.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

13. Randfragment van brede pot, reducerend gebakken.

Diameter : ± 18 cm. (fig. 6).

Grijze kern. Vrij zuivere klei. Grijs deklagen. Licht naar buiten gebogen, verdikte afgeronde rand. Twee maal twee evenwijdige horizontale groefjes op de schouder.

Fijn verschaald. Hard gebakken.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.

14. Onversierd randfragment van biconische pot, reducerend gebakken.
Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
Rode kern. Zuivere klei. Lichtgrijze deklagen. Licht naar buiten gebogen rand. Brede uitgeduwde band tussen hals en schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 26, fig. 9, 6 ; Brebières, p. 149, fig. 48, 28.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

15. Randfragment, reducerend gebakken.
Diameter : $\pm 12,6$ cm. (fig. 6).
Bruine kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : band met kleine trapeziums, rechthoekjes en vierkantjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 34, fig. 14, 3 ; Brebières, p. 37, fig. 7, 9 ; p. 79, fig. 23, 79 ; p. 164, fig. 53, 26 en 28.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

16. Randfragment van biconische pot, reducerend gebakken.
Diameter : $\pm 12,6$ cm. (fig. 6).
Rode kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Naar buiten gebogen, afgeronde rand. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : opstaande rechthoekjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 34, fig. 14, 3 ; Brebières, p. 37, fig. 7, 9 ; p. 79, fig. 23, 79, p. 164, fig. 53, 26 en 28.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

17. Onversierd randfragment, reducerend gebakken.
Diameter : $\pm 18,2$ cm. (fig. 6).
Rode kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Verdikte naar buiten gebogen vlakke rand. Plastische band tussen hals en schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 46, fig. 17, 7.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

18. Randfragment, reducerend gebakken.
Diameter : ± 12 cm. (fig. 6).

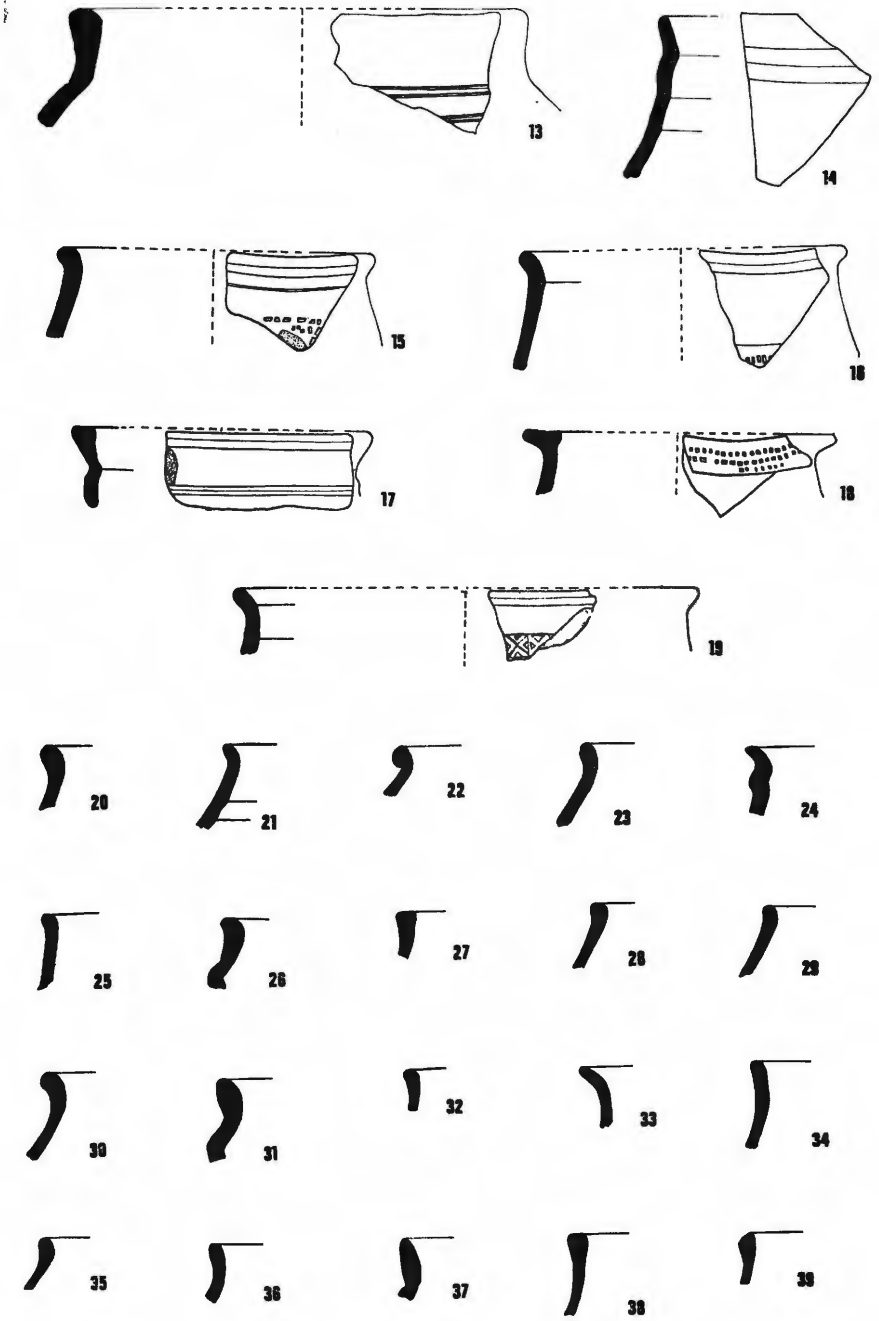

Fig. 6 — Schaal 1/3

Bruine kern. Zuivere klei. Grijsz deklagen. Rolstempelversiering op de binnenzijde van de lip. Motief : drie rijen vierkantjes. Fijn vershraald. Hard gebakken.

Vergeljkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 49, fig. 18, 21.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

19. Randfragment, reducerend gebakken.
Diameter : $\pm$ 18 cm. (fig. 6).
Lichtgrijsz kern. Zuivere klei. Grijsz deklagen. Naar buiten gebogen afgeronde rand. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : overkruist vierkant, driehoekjes in de aldus gevormde driehoeken. Fijn vershraald. Hard gebakken.
Vergeljkingsmateriaal : Huy-Batta, p. 24, fig. 8, 2, p. 36, fig. 15, 11 ; Brebières, p. 27, fig. 4, e.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.477.
20. Randfragmentje, reducerend gebakken.
Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
Grijsz kern. Zuivere klei. Grijsz binnen- en buitenwand. Naar buiten gebogen, verdikte, afgeronde rand. Fijn vershraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
21. Randfragment, reducerend gebakken.
Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
Grijsz kern. Zuivere klei. Buitenwand : oranje tot bruin, grijsz, geëffende binnenwand. Naar buiten gebogen, afgeronde rand. Fijn vershraald. Zeer hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
22. Randfragment, reducerend gebakken.
Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
Grijsz kern. Zuivere klei. Beige binnen- en buitenwand. Verbrand. Fijn vershraald. Zeer hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
23. Randfragment, reducerend gebakken.
Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
Grijsz kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde binnen- en buitenwand. Licht naar buiten gebogen, afgeronde rand. Fijn vershraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.

24. Randfragment, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
 Grijs kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde buitenwand, grijze geëffende binnenwand. Naar buiten gebogen, afgeronde rand. Plastische band tussen rand en schouder.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
25. Randfragmentje, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
 Licht naar buiten gebogen, afgerond randje. Grijs kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde buitenwand, grijze geëffende binnenwand.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
26. Randfragment, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
 Grijs kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde binnen- en buitenwand.
 Licht naar buiten gebogen, afgeronde rand.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
27. Randfragment, reducerend gebakken. Licht verbrand.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
 Grijs kern. Zuivere klei. Buitenwand : grijze tot oranje buitenwand ; beige tot grijze binnenwand.
 Fijn verschraald. Goed gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
28. Randfragmentje, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
 Grijs kern. Zuivere klei. Grijs binnen- en buitenwand. Opstaand, afgerond randje.
 Fijn verschraald. Goed gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
29. Randfragmentje, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
 Grijs kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde buitenwand, grijze geëffende binnenwand. Opstaand, afgerond randje.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.

30. Randfragment, reducerend gebakken. Verbrand en vervormd.
Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze binnen- en buitenwand. Gaatjes en blaasjes aan de binnenzijde. Merovingisch?
Fijn verschraald. Zeer hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
31. Randfragment, reducerend gebakken. Verbrand. (fig. 6).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze binnen- en buitenwand. Onversierde schouder. Naar buiten gebogen, afgeronde rand.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
32. Randfragmentje, reducerend gebakken.
Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze buitenwand, beige geëffende binnenwand. Licht naar buiten gebogen, afgerond randje.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
33. Randfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 6).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze binnen- en buitenwand. Sterk naar buiten gebogen, afgeronde rand.
Fijn verschraald. Goed gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
34. Randfragment, reducerend gebakken.
Diameter : ± 9 cm. (fig. 6).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze tot zwarte binnen- en buitenwand. Licht naar buiten gebogen, afgeronde rand.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
35. Randfragment, reducerend gebakken.
Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze buitenwand, beige binnenwand. Opstaande verdikte, afgeronde rand.
Fijn verschraald. Goed gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
36. Randfragmentje, reducerend gebakken. Verbrand.
Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
Grijze kern. Zuivere klei. Buitenwand : lichtgrijs, binnenwand, oranje tot grijs. Licht naar buiten gebogen, afgerond randje.
Fijn verschraald. Goed gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.

37. Randfragment, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
 Grijs kern. Zuivere klei. Zwarte afschilferende deklagen. Ondiep horizontaal groefje tussen hals en schouder. Licht naar buiten gebogen, afgeronde rand, naar boven toe verdunnend.
 Fijn verschraald. Goed gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
38. Randfragment, reducerend gebakken.
 Diameter ± 13 cm. (fig. 6).
 Grijs kern. Zuivere klei. Grijs binnen- en buitenwand. Opstaande, verdikte, afgeronde rand.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
39. Randfragmentje, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 6).
 Grijs kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde buitenwand, grijs geëffende binnenwand. Verdikte, opstaande rand, licht naar buiten afgeschuind.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
40. Randfragmentje, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 7).
 Grijs kern. Zuivere klei. Grijs binnen- en buitenwand. Naar buiten staande, afgeronde rand.
 Fijn verschraald. Goed gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
41. Randfragment, reducerend gebakken.
 Diameter : $\pm 9,4$ cm. (fig. 7).
 Roodbruine kern. Zuivere klei. Donkergrijs binnen- en buitenwand. Naar buiten gebogen, afgerond randje.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
42. Randfragment, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 7).
 Grijs kern. Zuivere klei. Donkergrijs binnen- en buitenwand. Naar buiten gebogen, afgerond randje.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

43. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 7).
Grijze kern. Zuivere klei. Zwarte binnen- en buitenwand. Op de schouder gladdingsstrepen, aangebracht in ruitpatroon.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Datering : Brebières, pp. 204-205, 7e eeuw.
Vergelijkingsmateriaal : Brebières, p. 137, fig. 44, 35 ; p. 154, fig. 50, C 23 ; p. 164, fig. 53, 13, 30, 32, 29 ; Kerkhove : enkele fragmenten, materiaal nog niet gepubliceerd.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
44. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 7).
Grijze kern. Zuivere klei. Zwarte binnen- en buitenwand. Plastische band bovenaan de schouder. Op de schouder gladdingsstrepen, aangebracht in ruitpatroon.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Datering : Brebières, C 28 A, vermoedelijk 7° eeuw.
Vergelijkingsmateriaal : Brebières, p. 137, fig. 44, 15 ; p. 154, fig. 50, C 23 ; p. 164, fig. 53, 13, 30, 32, 29 ; Kerkhove : enkele fragmenten, nog niet gepubliceerd.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
45. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 7)
Grijze kern. Zuivere klei. Zwarte binnen- en buitenwand. Op de schouder gladdingsstrepen, in ruitpatroon aangebracht.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Datering : Brebières, pp. 204-205, 7° eeuw.
Vergelijkingsmateriaal : Brebières, p. 137, fig. 44, 35 ; p. 154, fig. 50, C 23 ; p. 164, fig. 53, 13, 30, 32, 29 ; Kerkhove : nog niet gepubliceerd.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
46. Twee wandfragmenten (waaronder een geknikt) van biconische pot, reducerend gebakken. (fig. 7).
Roze kern. Vrije zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Rolstempelversiering op de schouder, drie parallelle banden. Motief : 5 overkruiste vierkantjes, driehoekjes in de aldus ontstane driehoeken.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, pl. XX.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
47. Wandfragment, reducerend gebakken. Verbrand. (fig. 7).
Zwarte kern. Vrij zuivere klei. Grijze binnen- en buitenwand. Op de schouder ingegrifte, schuin gestelde groeven.
Vrij fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.

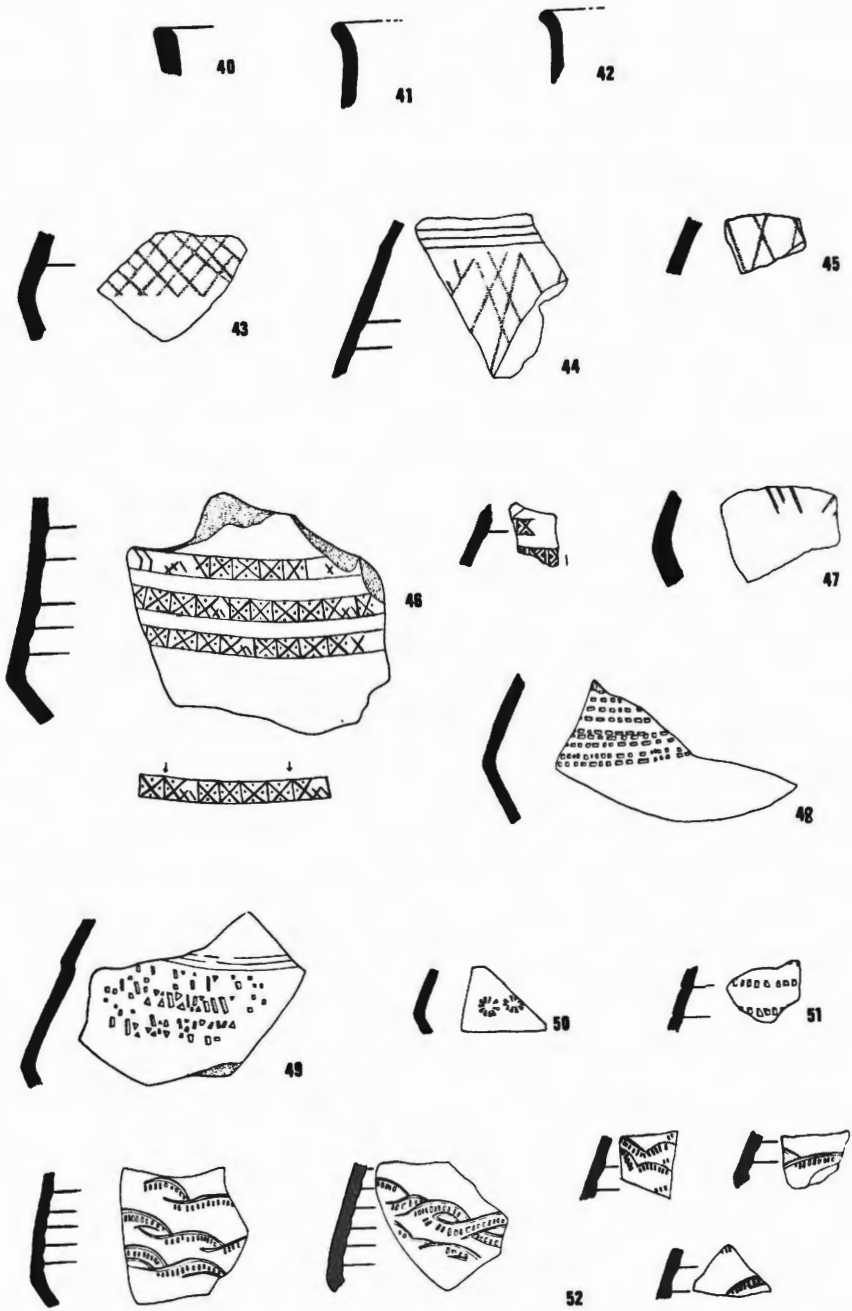
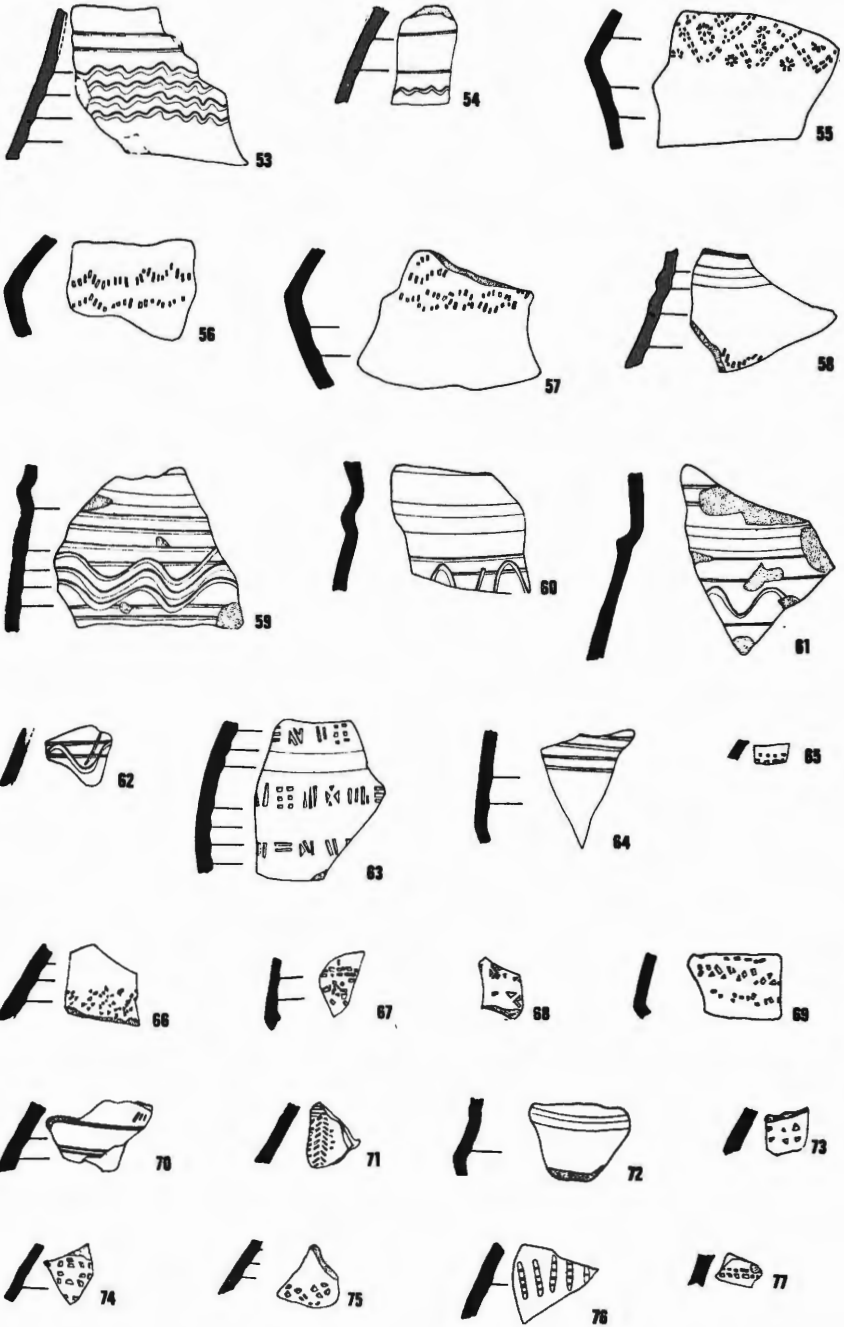

Fig. 7 — Schaal 1/3

48. Geknikte wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 7).
Rode kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Rolstempelversiering. Motief : horizontale rijen rechthoekjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Port-Arthur, Pl. II, 7.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
49. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 7).
Beige kern. Zuivere klei. Donkergrijs deklagen. Uitgeduwde band bovenaan de schouder, waaronder rolstempelversiering. Motief : driehoekjes, vierkantjes, rechthoekjes en kleine parallelogrammen.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
50. Geknikte wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 7).
Rode kern. Zuivere klei. Lichtgrijs deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : rozas.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, pl. XV, 5, 7 ; pl. XVI, 1, pl. XXVIII, pl. XXVII ; Brebières, p. 48, fig. 10, 1144.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
51. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 7).
Grijs kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : drie evenwijdige horizontale rijen rechthoekjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, Pl. XXVI, 3.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
52. Vijf wandfragmenten, reducerend gebakken. (fig. 7).
Roze kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : golfband, waaronder opstaande rechthoekjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
53. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : vier evenwijdige golfbanden.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, pl. XV, 1-4, Brebières, p. 87, fig. 25, 80.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

Fig. 8 — Schaal $\frac{1}{3}$

54. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde deklagen. Ingegrifte golfband op de schouder, bovenaan begrensd door 2 evenwijdige horizontale groefjes.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, Pl. XV, 1-4 ; Brebières, p. 87, fig. 25, 80.
55. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Donkergrijze buitenwand, lichtgrijze binnenwand. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : dubbel zigzagmotief, boven- en onderaan afgewisseld met rozassen.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
56. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Rolstempelversiering op schouder. Motief : golfband, bestaande uit rechthoekjes en vierkantjes.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
57. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Donkergrijze buitenwand, lichtgrijze binnenwand. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : vlechtband bestaande uit rechthoekjes.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
58. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Uitgeduwde band tussen hals en schouder. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : golfband bestaande uit rechthoekjes.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
59. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Grijs, gegladde deklagen. Uitgeduwde band tussen hals en schouder. Ingegrifte versiering op de schouder. Motief : driedubbele golfband, bovenaan begrensd door 4 evenwijdige groeven, onderaan door twee evenwijdige groeven.
Vrij fijn verschraald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, pl. XXII, 1, pl. XXVII, 3 : pl. XXIX, 2.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

60. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Lichtgrijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Brede uitgeduwde band tussen hals en schouder. Ingegrifte versiering op de schouder. Motief : twee evenwijdige horizontale groeven, waaronder golfband.
Fijn geschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, Pl. XXII, 1, Pl. XXVII, 3 ; Pl. XXIX, 2.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
61. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Roze kern. Zuivere klei. Donkergrijze, gegladde deklagen. Uitgeduwde band tussen hals en schouder, waarboven twee evenwijdige groefjes. Ingegrifte golfband boven en onderaan begrensd door een horizontale groef.
Fijn verschraald. Goed gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, pl. XXII, 1, pl. XXVII, 3 en pl. XXIX, 2.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
62. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Roze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Ingegrifte versiering op de schouder. Motief : Golfband, waarboven twee evenwijdige horizontale groeven.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, Pl. XXII, 1, Pl. XXVII, 3 ; Pl. XXIX, 2.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
63. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Roze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : 3 rijen met rechthoekjes, V's, vierkantjes en driehoekjes.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, pl. XX, 1.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
64. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Grijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze, gegladde deklagen. Vier evenwijdige horizontale groeven op de schouder.
Fijn verschraald. Hard gebakken.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

65. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Beige kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Rolstempelversiering, bestaande uit rechthoekjes en vierkantjes.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
66. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Bruine kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Rolstempelversiering. Motief : vierkantjes, kleine trapeziums en rechthoekjes, die min of meer een golfband vormen.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
67. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte deklagen.
Rolstempelversiering op de schouder. Motief : rechthoekjes, ruitjes, driehoekjes, kleine trapeziums.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
68. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : kleine trapeziums en vierkantjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
69. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Beige deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : drie rijen met driehoekjes, rechthoekjes, ruitjes en kleine trapeziums.
Fijn verschaald. Zeer hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
70. Wandfragmentje, oxyderend gebakken. (fig. 8).
Zwarte kern. Zuivere klei. Rode deklagen. Twee maal twee evenwijdige horizontale groefjes op de schouder, waarboven rolstempelversiering. Motief : rechthoekjes.
Vrij grove schervengruisvershraling. Vrij zacht gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
71. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte deklagen.
Rolstempelversiering op schouder. Motief : vissegraat.
Fijn verschaald. Vrij hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

72. Geknikte wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Bruine kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Uitgeduwde band tussen hals en schouder.
Vrij fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
73. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Uitgeduwde band tussen hals en schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
74. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : kleine trapeziëms en vierkantjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
75. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Roodbruine kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Rolstempelversiering op schouder. Motief : Zigzagband, bestaande uit kleine rechthoekjes, afgewisseld met rozassen.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Brebières, p. 48, fig. 10, 1144, p. 71, fig. 20, 20, 16 ; p. 121, fig. 37, 76 ; p. 37, 76 ; p. 137, fig. 44, 34 ; p. 160, fig. 52, 5.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
76. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 8).
Grijs kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : opstaande horizontale groefjes, door 4 dwarsstreepjes in vijf vierkantjes verdeeld.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Brebières, p. 27, fig. 4, d.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
77. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 8).
Rode kern. Zuivere klei, Zwarte deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : dubbele rij rechthoekjes, vierkantjes en trapeziëms.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

78. Geknikte wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Grijze kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : rechthoekjes, vierkantjes en driehoekjes.
Fijn verschaald. Goed gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
79. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Rode kern. Zuivere klei. Grijze deklagen.
De versiering bestaat uit vijf insnoeringen.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
80. Geknikte wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Bruine kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Uitgeduwde band in het midden van de schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
81. Geknikte wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : rechthoekjes en vierkantjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
82. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Horizontaal groefje op de schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
83. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 9).
Lichtgrijze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Plastisch bandje tussen hals en schouder. Twee evenwijdige horizontale groefjes op de schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
84. Wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 9).
Rode kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Ingegrifte versiering op de schouder. Motief : horizontale en schuin gestelde horizontale groefjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

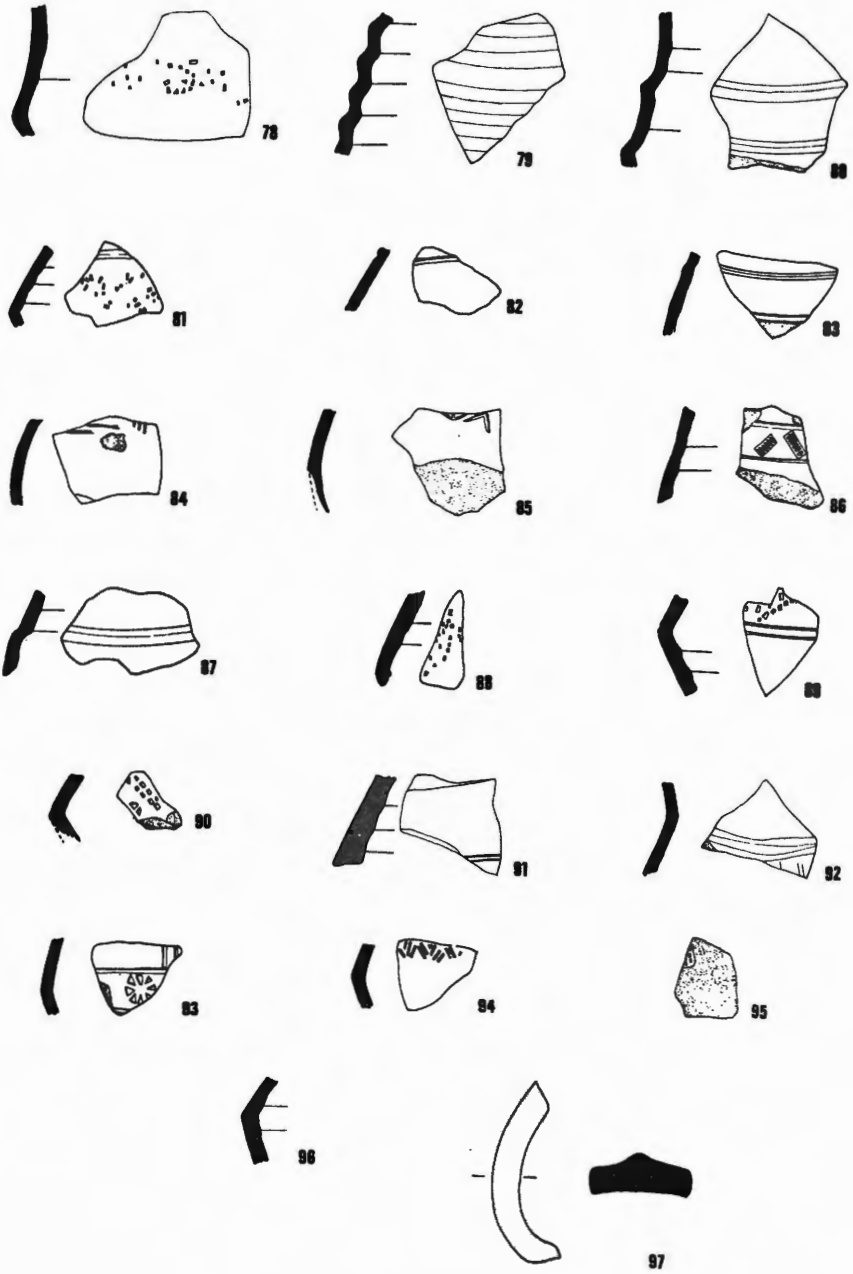

Fig. 9 — Schaal 1/3

85. Sterk beschadigd wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 5).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte deklagen. Ingegrifte versiering op de schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
86. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Ingestempelde versiering op de schouder. Motief : in de lengte verdeeld rechthoekje, met zes dwarsstreepjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
87. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Bruine kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Uitgeduwde band op de schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
88. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : driehoekjes, vierkantjes en rechthoekjes.
Fijn verschaald. Vrij hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
89. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : Zigzagband, bestaande uit kleine rechthoekjes. Op de knik twee evenwijdige horizontale groefjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
90. Geknikt wandfragmentje, reducerend gebakken. (fig. 9).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : Zigzaglijn bestaande uit rechthoekjes, afgewisseld met rozas.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Brebières, p. 48, fig. 10, 114 ; p. 71, fig. 20, 17 ; p. 121, fig. 37, 76 ; p. 137, fig. 44, 34 ; p. 160, fig. 52, 5.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

91. Wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Lichtgrijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Twee evenwijdige horizontale groefjes op de schouder.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
92. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Grijze kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde deklagen. Vier min of meer evenwijdige horizontale groefjes op de schouder, waaronder drie ongeveer verticale groefjes.
Vrij fijne kiezelverschraling. Hard gebakken.
Bibliografie : Maertens de Noordhout, 1940, p. 10, Pl. I, IV.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
93. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Roodbruine kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Rozasmotief op de schouder, boven- en onderaan begrensd door een horizontale groef.
Boven deze fries twee evenwijdige verticale groeven.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, Pl. XV, 5 en 7 Pl. XVI, 1 ; Pl. XXVIII ; Pl. XXXII ; Brebières, p. 48, fig. 10, 114.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
94. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : Zigzaglijn met in visgraatverband gestelde rechthoekjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, Pl. XXVII, 1 en Pl. XXXIV, 3 en 9.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
95. Zeer sterk beschadigd wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte deklagen. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : vierkantjes.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
96. Geknikt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 9).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

97. Fragment van bandvormig oor, vermoedelijk een kan, reducerend gebakken (fig. 9).
Rode kern. Zuivere klei. Zwarte gegladde deklagen. Plastische band in het midden.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
98. Bodemfragment : reducerend gebakken. Diameter niet te bepalen. (fig. 10).
Roze kern. Zuivere klei. Lichtgrijze deklagen.
Rolstempelversiering op de wanden. Motief : twee banden met kleine vierkantjes. Drie evenwijdige groefjes op de vlakke bodem.
Vrij fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
99. Bodemfragment, reducerend gebakken.
Diameter : ± 5 cm. (fig. 10).
Grijze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen.
Geaccentueerde voet. Vlakke bodem.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
100. Bodemfragment, reducerend gebakken.
Diameter : ± 5 cm. (fig. 10).
Rode kern. Zuivere klei. Grijze deklagen.
Vlakke bodem.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
101. Bodemfragment, reducerend gebakken.
Diameter : ± 5 cm. (fig. 10).
Beige kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Vlakke bodem.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
102. Bodemfragment, reducerend gebakken.
Diameter : 5 cm. (fig. 10).
Rode kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Concave bodem.
Fijn verschaald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
103. Bodemfragment, reducerend gebakken.
Rode kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Vlakke bodem.
Fijn verschaald. Vrij zacht gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

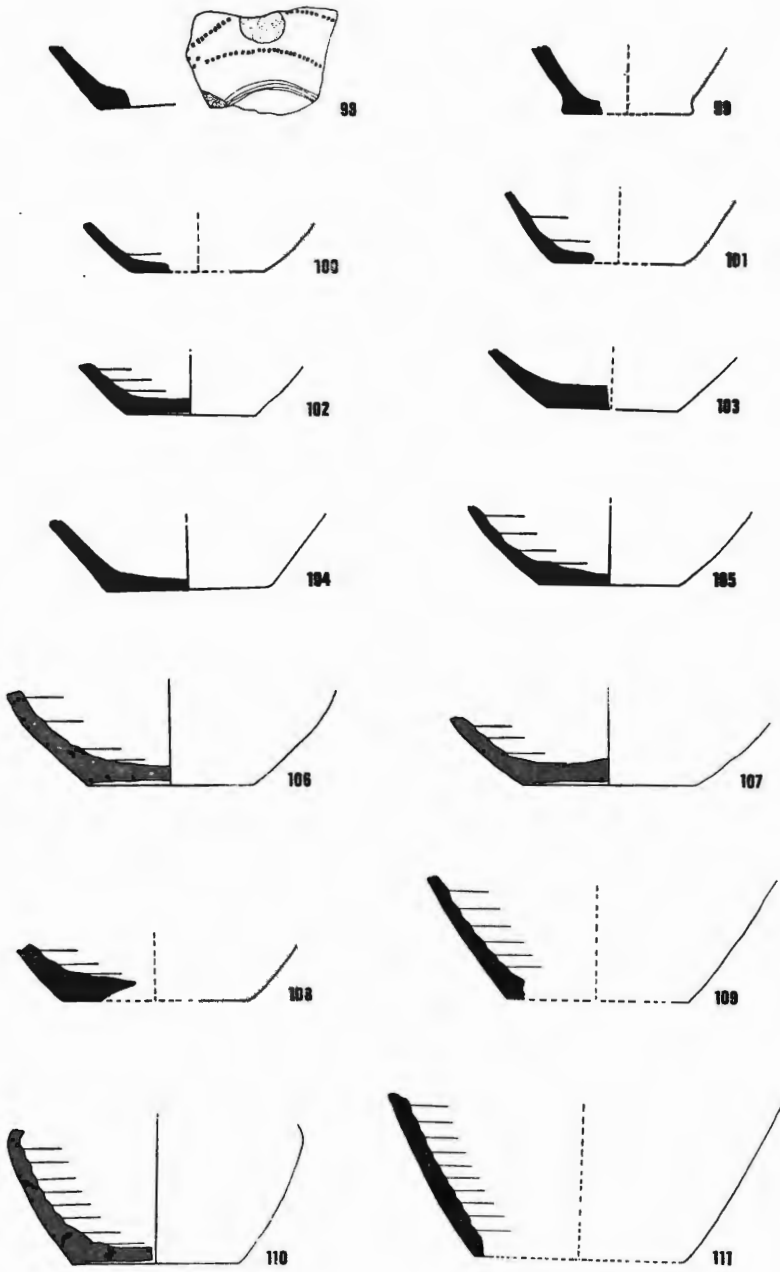
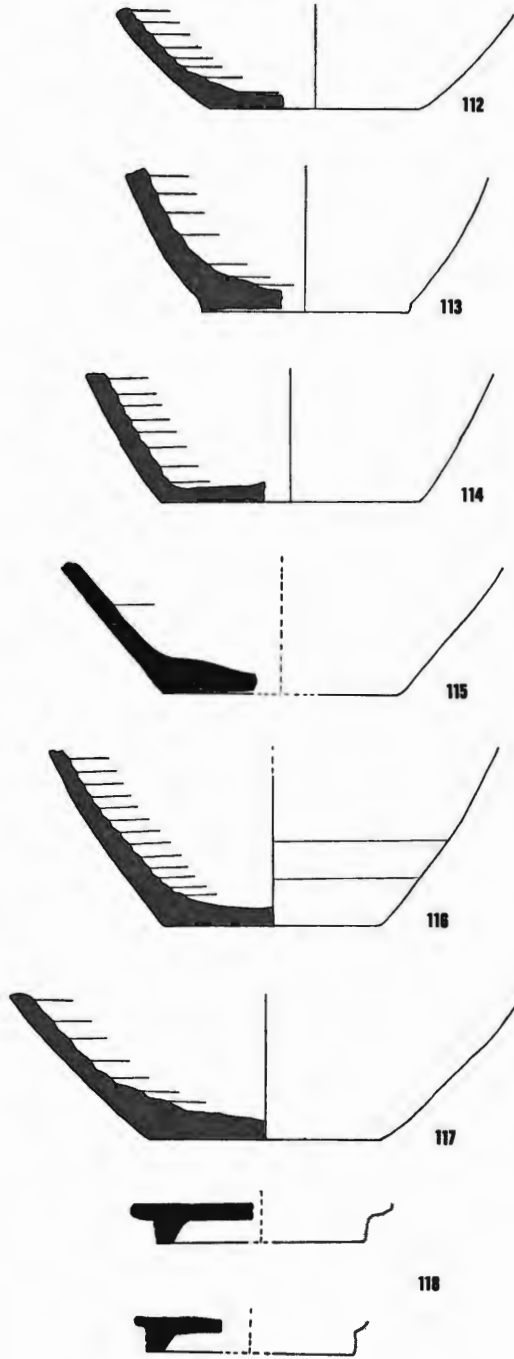

Fig. 10 — *Schaal* $\frac{1}{3}$

104. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 10).
Lichtgrijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Vlakke bodem.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
105. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 10).
Diameter : 5 cm.
Grijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Licht concave bodem.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
106. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 10).
Diameter : 6,6 cm.
Beige kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Concave bodem.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
107. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 10).
Diameter : 6,6 cm.
Rode kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Concave bodem.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
108. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 10).
Grijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Vlakke bodem.
Fijn verschraald. Vrij zacht gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
109. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 10).
Diameter : $\pm$ 7 cm.
Rode kern. Zuivere klei. Grijze deklagen.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
110. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 10).
Diameter : 6,4 cm.
Lichtgrijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Concave bodem.
Fijn verschraald. Hard gebakken.
Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
111. Wandfragment met aanzet van de bodem, reducerend gebakken.
Diameter : $\pm$ 8 cm. (fig. 10).

Fig. 11 — Schaal 1/3

Grijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Twee evenwijdige groefjes op de bodem.

Fijn verschaald. Hard gebakken.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

112. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 10).

Diameter : 8 cm.

Beige kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Licht concave bodem.

Fijn verschaald. Hard gebakken.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

113. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 11).

Diameter : 8 cm.

Lichtgrijze kern. Vrij zuivere klei. Donkergrijze deklagen.

Concave bodem.

Fijn verschaald. Hard gebakken.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

114. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 11).

Diameter : $\pm$ 10 cm.

Lichtgrijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Groefjes op de bodem. Licht concave bodem.

Fijn verschaald. Hard gebakken.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

115. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 11).

Diameter : $\pm$ 9 cm.

Grijze kern. Zuivere klei. Grijze deklagen. Licht concave bodem.

Fijn verschaald. Hard gebakken.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

116. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 11).

Diameter : 8,1 cm.

Grijze kern. Zuivere klei. Donkergrijze deklagen. Licht concave bodem.

Fijn verschaald. Hard gebakken.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

117. Bodemfragment, reducerend gebakken. (fig. 11).

Diameter : 8,9 cm.

Rode kern. Zuivere klei. Grijze deklagen.

Vlakke bodem.

Fijn verschaald. Hard gebakken.

Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

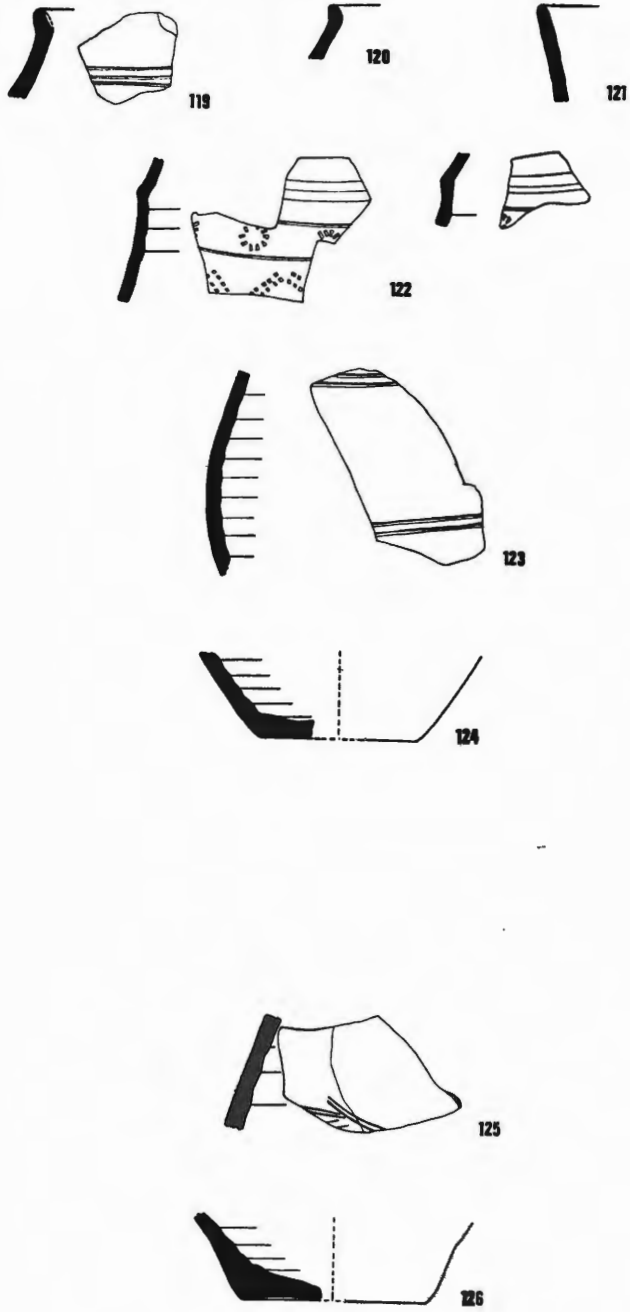

Fig. 12 — Schaal $\frac{1}{3}$

118. Twee bodemfragmenten, reducerend gebakken, geïnspireerd op Gallo-romeinse vorm. (fig. 11).
 Diameter : $\pm$ 8 cm.
 Rode kern. Zuivere klei. Grijs deklagen. Twee evenwijdige horizontale groefjes aan de buitenzijde, een aan de binnenzijde van de standring.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

2. *In oxydatie en in reductie gebakken vaatwerk met fijne kwartsverschraling*

119. Randfragment, oxyderend gebakken.
 Diameter niet te bepalen (fig. 12).
 Grijs kern. Vrij zuivere klei. Roze deklagen. Licht naar buiten gebogen, afgeronde rand. Drie parallelle horizontale groefjes op de schouder.
 Fijn verschraald. Vrij zacht gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
120. Wandfragmentje, oxyderend gebakken. Eifeltechniek ? (fig. 12).
 Grijs kern. Zuivere klei. Oranjebruine binnen- en buitenwand.
 Vrij fijn verschraald. Zeer hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
121. Randfragment, reducerend gebakken. (fig. 12).
 Diameter niet te bepalen.
 Grijs kern. Vrij zuivere klei. Grijs buitenwand, zwarte binnenwand.
 Uitstaande, afgeronde rand, naar boven toe verdunnend. IJzertijdvorm!
 Fijn verschraald. Goed gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
122. Twee wandfragmenten, oxyderend gebakken. (fig. 12).
 Beige kern. Zuivere klei. Rolstempelversiering op de schouder. Motief : Fries met rozassen, boven en onderaan begrensd door een horizontaal groefje ; eronder zigzagmotief.
 Vergelijkingsmateriaal : Huy-Batta, Pl. XXXIV, 7 en pl. XL, 8 ; Brebières, p. 37, fig. 7, 17 ; p. 48, fig. 10, 1511 ; p. 127, fig. 40, 108 ; p. 137, fig. 44, 34, p. 160, fig. 52, 5.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
123. Wandfragment, oxyderend gebakken. (fig. 13).
 Grijs kern. Zuivere klei. Oranje binnen- en buitenwand. Twee maal twee evenwijdige horizontale groeven op de schouder.
 Fijn verschraald. Zeer hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.

124. Bodemfragment, oxyderend gebakken. (fig. 12).
 Diameter : $\pm$ 6 cm.
 Licht concave bodem.
 Fijn verschaald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

3. *Zeer hard gebakken vaatwerk (Böhner, categorie E)*

125. Wandfragment, oxyderend gebakken. (fig. 12).
 Grijs kern. Zuivere klei. Rode deklagen. Eenvoudige ingegrifte versiering op de schouder.
 Fijn verschaald. Zeer hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
126. Bodemfragment, oxyderend gebakken. (fig. 12).
 Diameter : $\pm$ 7 cm.
 Concave bodem.
 Fijn verschaald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.

II. HANDGEVORMD VAATWERK

127. Een rand- en twee wandfragmenten van handgemaakte pot, reducerend gebakken.
 Diameter : $\pm$ 7,6 cm. (fig. 13).
 Rode kern. Onzuivere klei. Grijs binnen- en buitenwand. Ingestempelde rozasmotieven.
 Vrij grove schervengruisverschraling. Vrij hard gebakken.
 Vergelijkingsmateriaal : Brebières : p. 37, fig. 7, 9 ; p. 96, fig. 28, 150 ; p. 164, fig. 53, 26 en 28.
 Bibliografie : Maertens de Noordhout ; 1940, p. 14, p. 15, Pl. 3, I, p. 16.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
128. Handgemaakt wandfragment, reducerend gebakken. (fig. 13).
 Grijs kern. Onzuivere klei. Grijs binnen- en buitenwand. Plastische band op de schouder, waarin vingertopindrukken.
 Fijn verschaald. Goed gebakken.
 Datering : Bronstijd (Urneveldenkultuur)? IJzertijd?
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.

129. Randfragment van kookpot, reducerend gebakken.
 Diameter niet nauwkeurig te bepalen. (fig. 13).
 Grijs kern. Vrij zuivere klei. Zwarte binnen- en buitenwand. Naar buiten gebogen, afgeronde rand, met dekselgeul.
 Vrij fijn verschaald. Goed gebakken.
 Vergelijkingsmateriaal : Brebières, p. 27, fig. 4, e (7° eeuwse context).
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
130. Randfragment van kookpot, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 13).
 Grijs kern. Vrij zuivere klei. Grijs tot zwarte binnen- en buitenwand. Opstaande, afgeronde rand.
 Vrij fijn verschaald. Goed gebakken.
 Vergelijkingsmateriaal : Kerkhove, nog niet gepubliceerd.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
131. Randfragment van kookpot, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 13).
 Grijs kern. Onzuivere klei. Grijs binnen- en buitenwand.
 Opstaande, afgeronde rand.
 Grove schervengruisverschraling. Zacht gebakken.
 Vergelijkingsmateriaal : Kerkhove, niet gepubliceerd.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
132. Randfragment, reducerend gebakken (fig. 13).
 Diameter : ± 20 cm.
 Zwarte kern. Vrij zuivere klei. Donkergrijs binnen- en buitenwand.
 Naar buiten gebogen, verdikte, afgeronde rand.
 Vrij grove schervengruisverschraling. Goed gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
133. Randfragment, reducerend gebakken, handgemaakt.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 13).
 Grijs kern. Vrij zuivere klei. Grijs tot zwarte binnen- en buitenwand.
 Naar buiten gebogen, afgeronde rand.
 Fijn verschaald. Goed gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
134. Randfragmentje, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 13).
 Opstaande, afgeronde rand. Verbrand. Grijs kern. Vrij zuivere klei.
 Bruin tot grijs binnen- en buitenwand.
 Vrij fijn verschaald. Zacht gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.

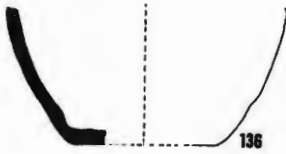

Fig. 13 — Schaal 1/3

135. Randfragment van kookpot, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 13).
 Grijs kern. Onzuivere klei. Buitenwand : bruin tot grijs, grijze binnenwand. Naar binnen afgeschuinde rand.
 Vrij fijne schervengruisverschraling. Goed gebakken.
 Vergelijkingsmateriaal : Kerkhove, niet gepubliceerd.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.
136. Bodemfragment van handgemaakte pot, reducerend gebakken.
 Diameter bodem : 5-6 cm. (fig. 13).
 Rode kern. Vrij zuivere klei. Grijs binnen- en buitenwand.
 Vlakke bodem.
 Vrij fijn verschraald. Goed gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
137. Bodemfragment van handgemaakte pot.
 Diameter : ± 5 cm. (fig. 13).
 Beige kern. Zuivere klei. Grijs binnen- en buitenwand.
 Vlakke bodem.
 Fijn verschraald. Hard gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.447.
138. Bodemfragment van handgemaakte pot, reducerend gebakken.
 Diameter niet te bepalen. (fig. 13).
 Grijs kern. Onzuivere klei. Bruine tot grijze binnen- en buitenwand.
 Zeer sterke schervengruisverschraling. Zacht gebakken.
 Bewaarplaats : Museum Bijloke, Gent, inv. nr. 10.448.

Besluit

Na bestudering van de Merovingische ceramiek van Semmerzake kunnen we voorop stellen, dat er naast grafveldceramiek, ook nederzettingmateriaal werd ingezameld, dat 7e - begin 8e eeuw kon gedateerd worden. Het betreft opgeraapt materiaal, dat blijkbaar geselecteerd werd. Bovendien ontbreekt ons elke archeologische context, en kunnen we jammer genoeg niet beschikken over gegevens van de huisplattegronden. Aldus wordt het site minder representatief voor vergelijking met andere nederzettingssites, te meer daar op dezelfde plaats bovendien nog materiaal werd ingezameld uit een Romeinse begraafplaats en/of nederzetting.

Deze studie was een eerste poging tot het herkennen van Merovingische nederzettingsceramiek, waarvan ons elk nader gegeven ontbrak. We zijn ervan overtuigd dat een systematische en kritische bestudering van vroeger ontdekte ceramiek interessante perspectieven kan openen. Hopelijk kunnen nieuwe wetenschappelijke opgravingen in de toekomst meer licht brengen in deze interessante problematiek.

DE ANNALES GANDENSES: AUTEUR EN KRONIEK. ENKELE NIEUWE ELEMENTEN

door

Herman VAN GOETHEM

In een artikel van 1959¹ toonde Prof. H. Van Werveke aan dat men voor de *Annales Gandenses* niet over de autograaf beschikt, maar slechts over enkele copieën; dit, in tegenstelling tot wat steeds voorheen was beweerd². De kroniek bleek dan ook aan een nieuwe, tekstzuivere uitgave toe te zijn, waarop de historici evenwel thans reeds meer dan twintig jaar wachten. Bovendien werd sinds dan zelfs niets gepubliceerd *over* deze kroniek. Met het feit dat de tekst die ons werd overgeleverd slechts een copie is, ligt voor de historiograaf evenwel toch een braakliggend en vruchtbaar onderzoeksgebied open! Het tweede hoofdstuk van deze bijdrage wil dan ook een eerste bescheiden ontginning van dit terrein zijn. Maar eerst zullen we trachten de complexe vraag naar het auteurschap van de *Annales Gandenses* zuiver te stellen³.

HOOFDSTUK I DE AUTEUR VAN DE ANNALES GANDENSES

De kroniek is een anoniem werk. Wel weten we dat de schrijver een minderbroeder was, die gedurende een zekere tijd te Gent verbleef in een klooster van zijn orde; immers, in de inleiding op zijn kroniek schrijft hij over zijn werk: *Hoc autem incepti in conventu Fratrum minorum Gandensium, cujus tunc conventus eram (...)* (J. p. 1).

Tot 1913 hebben verscheidene historici getracht de identiteit van de minderbroeder te achterhalen. Want als men de hand kan leggen op archiefstukken waarin data over hem, zijn familie of het milieu waarin hij leefde, dan kunnen sommige gegevens uit de *Annales* vanuit dit nieuwe perspectief beter en nauwkeuriger geïnterpreteerd en begrepen worden.

In 1847 waagt M. Kervyn de Lettenhove zich als eerste aan de vraag naar het auteurschap, waarvan het antwoord van weinig historisch-kritische zin getuigt, en waarvoor hij trouwens niet méér over heeft dan een voet-

(1) H. Van Werveke, Bijdrage tot een nieuwe uitgave van de *Annales Gandenses*, in *Dancwerc. Opstellen aangeboden aan Prof. Dr. Tb. Enklaar ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag*, Groningen, 1959, p. 109-115.

(2) F. Funck-Brentano is trouwens de enige die er expliciet over handelt, in *Annales Gandenses*, Funck-Brentano, F. ed., (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire), Paris, 1896, p. VI-XIII.

(3) We gebruikten de volgende tekstuitgave: *Annales Gandenses. Annals of Ghent. Translated from the Latin*. Johnstone, H. ed. (Medieval Classics). London; Edinburgh; Paris; Toronto; New York, 1951. Omdat wij vrij vaak uit de *Annales* citeerden zijn we afgeweken van de regel dat verwijzingen thuishoren in een voetnoot door gewoon het citaat te laten volgen door de afkorting J. p. ...

noot ⁴: in een akte van 1294 was een zekere „Frère Foulkes, de Gand, custode des Frères Mineurs en Flandres” vermeld, en Kervyn de Lettenhove opperde dan maar de vraag of dit niet de auteur van de *Annales* kon zijn. Het is zó onwaarschijnlijk dat Kervyn de Lettenhove dit als wetenschappelijke hypothese zou hebben willen vooropstellen — alle andere, al dan niet gekende minderbroeders uit die periode komen immers dan nog steeds in aanmerking —, dat men gerust kan aannemen dat dit enkel een toevallig gedachtesprongetje was.

In 1911 ontwikkelt de Franciscaan A. Heysse een eerste gefundeerde stelling ⁵. Twee hoofdargumenten schragen zijn hypothese:

1° Bij een aandachtige lectuur van de *Annales Gandenses* had hij vastgesteld dat de minderbroeder de lezer op een waterval van exacte gegevens vergast, maar in één geval in gebreke blijft, m.n. waar het Jan Borluut betreft. Inderdaad, van alle belangrijke personen vermeldt hij naam en toenaam, maar, aldus Heysse, waar Borluut dient vermeld gebruikt de minderbroeder vage, algemene termen.

2° Waarom vermeldt de schrijver Jan Borluut nergens? Heysse meent het antwoord te vinden in een grafelijke uitspraak uit 1306. In deze zoenprocedure wordt een vete bijgelegd tussen twee Gentse belangengroepen, van welke laatste Jan Borluut — inmiddels reeds vermoord t.g.v. deze vete — een voorman was. Op het niet naleven van deze uitspraak werd een boete gesteld van 200 pond. Een onderdeel ervan bepaalt nog, aldus Heysse: „Quant à tous les faits qui se sont passés pendant l'occupation de la Flandre par les Français, il est décidé *qu'on n'y reviendra plus pour les examiner...*” ⁶. Heysse besluit dan ook triomfantelijk dat de minderbroeder hoogst waarschijnlijk een verwant van Borluut was, die omwille van de boete angstvallig de genoemde bepaling van het akkoord nakwam door nergens de naam Borluut in de *Annales Gandenses* te vermelden. En uit een obituarium van de Gentse minderbroeders haalt hij een Fulco Borluut, die inderdaad rond 1306 blijkt te hebben geleefd.

Maar N. De Pauw weerlegt in een reactie op dit artikel ⁷ het argument van het vonnis uit 1306: de zwijgplicht gold niet voor de Vlaams-Franse oorlog, maar enkel voor zeer bepaalde en in het document opgesomde feiten. In een vrij agressieve reactie rept Heysse met geen woord over deze belangrijke opmerking van De Pauw ⁸.

De Pauw trachtte nog de identiteit van de minderbroeder uit obituaria af te leiden, maar moest besluiten dat dit onmogelijk was ⁹.

(4) M. Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre*, Bruxelles, 1847, p. 407, noot 8.

(5) A. Heysse, L'auteur Franciscain des „*Annales Gandenses*” (Fr. Foulques Borluut), in *Archivum Franciscanum Historicum*, deel 4 (1911), p. 644-655.

(6) A. Heysse, *op. cit.*, p. 650.

(7) N. De Pauw, Note sur le vrai nom du „Minorite de Gand”, in *B.C.R.H.*, deel 81 (1912), in —8°, p. 361-373.

(8) A. Heysse, L'auteur des „*Annales Gandenses*”, réponse à l'article de M. De Pauw, in *Archivum Franciscanum Historicum*, deel 6 (1913), p. 234-241.

(9) N. De Pauw, Quel est le nom du „Minorite” de Gand?, in *Fédération Archéologique & historique de Belgique. Annales du XIIIème Congrès.*, deel 1, Gent, 1914, p. 241-246.

Wij menen dan ook tot het volgende te kunnen besluiten : Heysse heeft gelijk als hij opmerkt dat Jan Borluut nergens vermeld wordt, maar de reden hiervan is niet bekend. Loutere onnauwkeurigheid is erg onwaarschijnlijk omdat de schrijver zeer gedetailleerd is ; misschien is het de bescheidenheid van de minderbroeder die dan verwant is aan Jan Borluut, misschien sympathiseert de schrijver met een tegenstrever, of heeft hij zelfs om louter persoonlijke redenen iets tegen hem of zijn familie... Men kan dus met de band die ergens moet bestaan tussen de minderbroeder en Jan Borluut alle kanten uit.

Uit de Annales Gandenses menen wij wel de volgende gegevens te kunnen halen over de auteur.

1° Waarschijnlijk was hij reeds een ouder man toen hij de Annales schreef, wat blijkt uit een vermanende, waarschuwende uitspraak, tot besluit van zijn relaas over de lotgevallen van de roekeloze Gwijde van Namen : *Juvenes nemo elegit in duces eo quod non constat esse prudentes* (J. p. 62).

2° Hij was Franciscaan te Gent in 1308, maar verhuisde tijdens het schrijven van zijn kroniek naar een andere plaats (J. p. 1, cfr. s.).

3° Zijn nauwe betrokkenheid bij de gebeurtenissen in de Annales *quibus omnibus vel presens vel intuens interfui, vel ab hiis, qui presentes eis interfuerunt, referentibus certidunaliter agnovi* (J. p. 1), en vooral met de Guldensporenslag (J. p. 36 : *et ego vidi pontem*). Bovendien blijkt hij goed op de hoogte te zijn van de krijgskunst : *non enim possunt acies equestres de nocte celeriter equitare* (J. p. 78), en *ferrum fortissimum et acutum habente, qua fuste homines et equi durissimi feriri possunt ab hominibus fortibus et perfodi uno ictu* (J. p. 72). Dit wordt erg begrijpelijk als men weet dat vaak op het slagveld minderbroeders aanwezig waren, die voor de slag de H. Mis opdroegen en de soldaten tijdens de strijd in het sterfensuur bijstonden ¹⁰.

4° Zijn democratische gezindheid doet voor die periode vrij revolutionair aan ; zo b.v. vreest Vlaanderen, aldus de minderbroeder, herleid te worden *ad similitudinem aliarum terrarum, ubi vulgus communiter servum est, (...) in servitutem per nobilium et majorum concordiam* (J. p. 90). Zulke uitlating staat wel in fel contrast met wat b.v. G. Chastellain (1404-1475) meer dan een eeuw later zou schrijven : *Pour venir au tiers membre qui fait le royaume entier, c'est l'estat des bonnes villes, des marchans et des gens de labeur, desquels ils ne convient faire si longue exposition que des autres, pour cause que de soy il n'est gaires capable de hautes attributions, parce qu'il est au degré servile* ¹¹.

De ingesteldheid van de minderbroeder tegenover de *majores* kenmerkt zich zoniet door vijandigheid, dan toch wel door een erg kritische houding die niet vrij was van egalitaire tendenzen. Volgens J. Huizinga bestond inderdaad zulke egaliteitsgedachte in het herfsttij der middeleeuwen, zij

(10) J.F. Verbruggen, *De slag der Guldensporen*, Amsterdam ; Antwerpen, 1952, p. 79.

(11) Georges Chastellain, *Le miroer des nobles hommes en France*, Kervyn de Lettenhove, M. ed., in *Œuvres de Georges Chastellain*, deel 7, Bruxelles, 1866, p. 13.

het dan enkel als overweging, en niet als sociaal actief element ¹².

De houding van onze kroniekschrijver moet gezien worden in het licht van de positie van de minderbroeders in de dertiende en veertiende eeuw. Door prediking en apostolisch werk leefden deze mendicanten in nauwe verbondenheid met de bevolking, en hun armoede-ideaal maakte hen erg populair ¹³. Te Gent werden de minderbroeders geconfronteerd met de oppositie van de *minores* tegenover de *majores*; ze waren immers verplicht te leven van aalmoezen die ze van huis tot huis ophaalden ¹⁴ en beleefden dan ook lief en leed van de bevolking; hierdoor kozen de minderbroeders in onze periode partij voor Gwijde van Dampierre, die toen steun zocht bij het volk ¹⁵.

5° De minderbroeder was in elk geval anti-Frans en vlaamsgezind. Zo b.v. schrijft hij over de Franse koning: *rex in omnibus provisus, prout melius potuit, (...) quibus terre Flandrie nocere poterat* (J. p. 53); ook heeft hij voor de Vlamingen haast steeds een „epitheton ornans” over, maar niet voor Frankrijk en haar bondgenoten. En in het cijfermateriaal zal enige subjektiviteit hem ook wel niet vreemd geweest zijn als we bij zijn relaas over de Guldensporenslag lezen dat nauwelijks honderd soldaten van het Vlaamse leger sneuvelden (J. p. 33: *vix centum*), tegen twintigduizend Franse soldaten (J. p. 31-32).

6° Hij is zeer nauwkeurig wat de feitelijke gegevens betreft. Het is trouwens goed mogelijk dat hij over een uitgebreid archief beschikte, omdat de kloosters der Franciscanen als bewaarplaats van de overheid fungeerden voor keuren, privileges e.a. ¹⁶; bovendien vertrouwden de Gentse schepenen in de woelige en onrustige periode rond 1300 hun geschreven stukken toe aan de Franciscanen te Gent ¹⁷. Dit alles neemt natuurlijk niet weg dat hij zich soms in details vergist ¹⁸.

7° Uit de taal van de minderbroeder kan worden afgeleid dat hij gevorderde studies heeft gedaan. Wel vertoont ze uiteraard kenmerken van middeleeuws Latijn en staan hier en daar zelfs zinswendingen die ook toen niet door de beugel konden, maar toch is zijn Latijn erg behoorlijk. Sommige fijnzinnige constructies wijzen er duidelijk op dat de kroniekschrijver klassiek Latijn heeft gestudeerd. Zo drukt hij de doelzin uit door een on-middeleeuwse *qui* + conjunctief, en wordt vrij getrouw de „consecutio temporum” toegepast. In dit licht moet ook ongetwijfeld zijn verwijzing naar Caesar worden gezien (J. p. 63 r. 10-17).

De Pauw beweerde verder nog dat de auteur van de *Annales* persoonlijk

(12) J. Huizinga, *Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, dertiende uitgave, Groningen, 1975, p. 56.

(13) K. Esser, *Anfänge und Ursprüngliche Zielsetzungen des Ordens der Minderbrüder*, Leiden, 1966, p. 245-246.

(14) *De Paters Minderbroeders te Gent. 1225-1925.*, Gent, 1925, p. 21.

(15) *op. cit.*, p. 23.

(16) *op. cit.*, p. 23.

(17) C.L. Diericx, *Mémoires sur la ville de Gand*, vol. 2, 3e deel, Gand, 1815, p. 254.

(18) F. Funck-Brentano, *op. cit.*, p. 2 noot 4, p. 29 noot 3, p. 79 noot 2, p. 81 noot 3, enz.

Willem van Gullik, de schoonbroer van Graaf Robrecht van Béthune, en Gerard de Moor, een ridder, gekend heeft¹⁹; hiervoor vonden wij echter geen tekstargumenten.

Funck-Brentano trachtte aan te tonen dat de minderbroeder franstalig was²⁰, evenwel niet op overtuigende gronden; merken we in dit verband trouwens op dat deze Franse historicus niet steeds vrij te pleiten is geweest van chauvinisme²¹. Wel menen wij dat de minderbroeder er bewust naar gestreefd heeft ook een publiek te bereiken dat geen middelnederlands kende; onder voorbehoud dat het interpolaties kan betreffen, zijn de hier volgende toelichtingen bij plaatsnamen immers enkel overbodige pleonasmen: *Ingelmonstre, hoc est, ecclesia vel templum angelorum* (J. p. 5); *Duvelant, id est terra colombarum* (J. p. 52).

Tot daar dan de gegevens over de auteur die men uit de tekst kan afleiden. Ze zijn niet van aard om de identiteit van de minderbroeder te onthullen, maar kunnen wel bijdragen tot een betere interpretatie van de Annales Gandenses.

HOOFDSTUK II TEKST- EN OORSPRONGSKRITIEK

§ 1. *Stemma codicum van de Annales Gandenses*

In onze inleiding vermeldden wij reeds dat H. Van Werveke in 1959 na onderzoek tot de conclusie kwam dat men voor de Annales slechts over enkele copieën beschikt. Hij vertrok van het volgende²². Er is voor het eerst sprake van een manuscript van de Annales Gandenses in de „Annales rerum Flandricarum” van Jacob Meyerus, waarvan de eerste uitgave in 1561 verscheen; Meyerus citeerde in zijn werk breedvoerig uit dit manuscript²³, dat nadien echter voor ons verloren is gegaan.

In 1720 wordt een manuscript van de Annales vermeld in de bibliotheek van Z.C. von Uffenbach te Frankfurt a.d.Main²⁴; in de inleiding

(19) N. De Pauw, *op. cit.*, p. 246.

(20) F. Funck-Brentano, *op. cit.*, p. 29-30.

(21) cfr. bv. F. Funck-Brentano, *Le Moyen Age*, vierde uitgave, Paris, s.d., p. 84-85, waarin hij zo ver gaat te beweren dat de Engelse beschaving en cultuur enkel op het eerste gezicht oorspronkelijk lijkt, maar in feite één en al Frans is, t.g.v. de Normandiërs!

(22) H. Van Werveke, *op. cit.*, p. 109-113.

(23) cfr. V. Fris, *Essai d'une analyse des Commentarii sive Annales rerum Flandricarum* (Annales Flandriae 1561) de Jacques de Meyere, in *Recueil de travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres de l'université de Gand*, dl. 37 (1908), dl. 1: *Examen des sources des Annales Flandriae*, p. 73-80.

(24) *Bibliotheca Uffenbachiana mssta, seu catalogus et recensio mssorum codicum, qui in bibliotheca Zachariae Conradi ab Uffenbach Trajecti ad Moenum adservantur et in varias classes distinguuntur, quarum priores Jo. Henricus Majus, fil. prof. ordinar. Giess. recensuit, reliquas professor ipse digessit qui omnem etiam hanc supplectilem litterariam suam ad usos publicos offert*, Halae Hermundorum, 1720, p. 170-171, nr. CXXIX.

~ bij zijn tekstuitgave uit 1823 verhaalt C.F.H. Hartmann²⁵ dat dit manuscript in handen kwam van J.C. Wolff uit Hamburg, die het schonk aan de huidige „Staats- und Universitätsbibliothek” aldaar; Hartmann zorgde in 1830 voor de bovengenoemde tekstuitgave. Bij diens dood in 1828 verdween dit manuscript evenwel, om nooit meer te worden teruggevonden²⁶. Tenslotte zijn er nog twee 18de-eeuwse apografen van de Annales. De ene berustte sinds 1833 of 1834 in het Rijksarchief te Gent, en werd, naar men ons op het archief mededeelde, in 1975 overgemaakt aan de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent²⁷; de andere copie werd door deze bibliotheek in 1897 ontdekt en aangekocht²⁸.

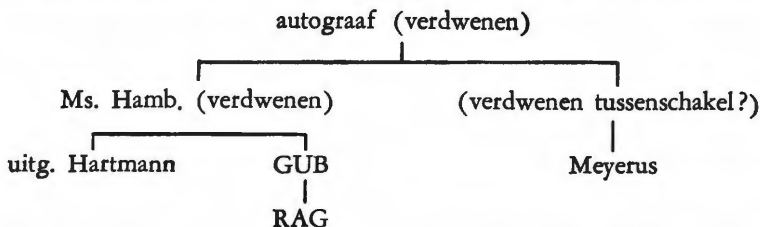
Een nauwgezette tekststudie doet Van Werveke tot het volgende besluiten :

1° het manuscript dat in 1897 door de Gentse universiteitsbibliotheek (GUB) werd aangekocht is een copie van het handschrift uit de bibliotheek van Hamburg (Ms. Hamb.) waarvan Hartmann ons een uitgave bezorgde en dat naderhand verdween ;

2° het exemplaar dat sinds 1833 of 1834 in het Gentse Rijksarchief berustte (RAG) is een afschrift van GUB ;

3° Meyerus gebruikte een andere tekst dan Ms. Hamb., die op sommige plaatsen betere lezingen bevatte. Ms. Hamb. is dan ook niet de autograaf. Misschien beschikte Meyerus over het origineel, zoniet dan toch over een copie ervan die onafhankelijk was van Ms. Hamb.

De stemma dient, alsdus Van Werveke, daarom als volgt opgesteld :

Wij menen evenwel dat Hartmann zich vergiste toen hij beweerde een uitgave te bezorgen van het manuscript van Uffenbach, zodat de stemma van Van Werveke zoniet onjuist, dan toch onvolledig wordt. Inderdaad, de zeer nauwkeurige beschrijving die Hartmann in 1823 geeft van het manuscript uit de Hamburgse bibliotheek²⁹ stemt op drie punten niet overeen met de beschrijving van het manuscript van Uffenbach in diens catalogus in 1720³⁰.

(25) *Praemittitur exemplum Codicis scripti a Fratre quodam anonymo, qui in Bibliotheca Civitatis Hamburgensis publica asservatur*, Hartmann C.F.H. ed., (Index scholarum publice privatimque in Hamburgensium gymnasio academico a pascha 1823 usque ad pascham a. 1824 habendarum), Hamburgi, 1823, p.o.

(26) H. Van Werveke, *op. cit.*, p. 110, noot 6.

(27) Bibl. Univ. Gent, nr. Hs. 3693.

(28) Bibl. Univ. Gent, nr. G. 11226.

(29) C.F.H. Hartmann, *op. cit.*, p. 0-1.

(30) *Bibliotheca Uffenbachiana...*, p. 170-171.

1° Bij Uffenbach wordt de tekst beschreven als „Annales Monachi cujusdam anonymi Fratrum Minorum Gandavensium, ab anno M.CC.XCVI. ad annum M.CCC.X., scripti circa principium anni Dominicae incarnationis M.CCC.VIII., et ab alia manu continuati”. Maar Hartmann, die zijn manuscript erg nauwgezet beschrijft — hij geeft b.v. aan dat ieder belangrijk deel in de Annales wordt voorafgegaan door een titel in rode inkt, hij wijst op de grote hoofdletters in rode inkt bij het begin van ieder hoofdstuk, op het ontbreken van vier regels op f° 16, op de potloodlijnen op iedere pagina — rept met geen woord over dit verschil in handschrift, dat bij Uffenbach zelfs van aard was om het aan een andere hand toe te schrijven.

2° Hartmann vermeldt ook dat op de laatste pagina's van het manuscript drie andere tekstfragmenten staan, die van geen belang zijn; de catalogus van Uffenbach vermeldt er echter vier.

3° De titels die ieder belangrijk onderdeel van de Annales voorafgingen verschillen bij Uffenbach en Hartmann. Hier dient wel opgemerkt dat Hartmann deze titels in zijn tekstuitgave zelf niet overneemt; maar hij vermeldt er toch twee in zijn inleiding (*Bellum de Furnis*; *Adventus regis*), en bovendien werd achteraan de tekst een facsimile toegevoegd van f° 1 r° van het manuscript. Dit laat dus vergelijking toe:

<i>Hartmann</i>	<i>Uffenbach</i> ³¹
<i>prologus</i> (cfr. fac simile) geen titel bij het eerste hoofdstuk (cfr. fac simile)	<i>Prologus Auctoris</i> <i>Comes Flandriae Guido cum rege Eduardo Angliae bellum inferunt Philippo Francorum regi</i>
<i>Bellum de Furnis</i> <i>Adventus regis</i>	<i>Bellum de Furnis</i> <i>Adventus Regis Angliae</i>

Deze drie verschillen wijzen er duidelijk op dat Hartmann zich vergiste als hij beweerde over het manuscript van Uffenbach te beschikken. Welk manuscript was het dan, dat in 1720 in de bibliotheek van Uffenbach berustte? Dit behandelen we in de volgende paragraaf.

§ 2. *De autograaf van de Annales Gandenses?*

Men heeft steeds beweerd dat het laatste stuk van de Annales (1308-1310) van latere datum was. Ofschoon geen enkele historiograaf dit uitdrukkelijk motiveerde, redeneerden zij o.i. als volgt:

1° de minderbroeder begon te schrijven rond april 1308 (J. p. 1: *Hoc autem incepti (...) circa principium anni Domini MCCCVIII. (...) Et notandum quod anni Domini subsequentes semper incipiendi sunt in festo*

(31) Deze lijst titels werd, gezuiverd van de fouten die waarschijnlijk te wijten zijn aan onervarenheid met paleografie van de opsteller van de catalogus, overgenomen in *Annales Gandenses*, Lappenberg, J.M. ed., in *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum germanicarum*, deel 16 (1859), p. 559.

Annuntiationis beate Virginis, quod est viii. kal. aprilis, d.w.z. 25 maart), terwijl het relaas van de Annales loopt tot in 1310 ;

2° de tekst van de periode 1308-1310 was, zoals blijkt uit de catalogus van Uffenbach, „ab alia manu” geschreven ;

3° niets in de stijl wijst er op dat de kroniek niet door eenzelfde persoon werd geschreven, integendeel.

Vermits dus de tekst uit bovenvermelde periode blijkbaar van dezelfde hand is, maar toch wel verschillend van de tekst vóór 1308, besloot men dat deze tekst op latere datum was geschreven ³².

Reeds op zich is dit niet overtuigend. Zo is het b.v. mogelijk dat de minderbroeder het laatste stuk dicteerde. Maar Van Werveke toonde aan dat Hartmann slechts over een copie beschikte, zodat de hele redenering vervalt voor dat manuscript. Met de restrictie dat de tekst misschien gedicteerd werd zou de redenering eventueel nog kunnen opgaan voor het manuscript van Uffenbach als dat het origineel was, maar dat weten we niet.

Toch kan heel deze redenering ons van nut zijn. Als we namelijk kunnen aantonen dat de Annales voor 1308-1310 op latere datum werd geschreven, dan is dit een redelijk argument om te besluiten dat het manuscript van Uffenbach waarschijnlijk het origineel was, omdat de periode „ab alia manu continuati” overeenstemt met de periode die op latere datum werd geschreven.

Welke passussen uit het stuk 1308-1310 zijn mogelijk van latere datum? Er is slechts één tekstgedeelte dat zulk bewijs kan leveren : J. p. 97 r. 7-12 : (...) *comes Robertus, parum habens de propria industria, consilio usus aliquorum, minus de bonitate et veritate habentium, qui valde sub ipso ditabantur (erant enim munerum acceptores), tyrannizare cepit, et cupidus exactor super omnes quibus prevalere potuit existere*. Dit staat nl. in fel contrast met wat de minderbroeder amper dertien blz. daarvóór, bij zijn relaas over het jaar 1306, schreef toen hij een portret schetste van deze Robrecht van Bethune : J. p. 84 r. 3-5 : *Iste Robertus (...) semper mitis et pacificus (...)*

Wijst deze contradictie er op dat de minderbroeder eerstgeciteerde passus een hele tijd na dat portret schreef?

De vrij krasse bewoordingen doen trouwens aan majesteitsschennis denken, een uitermate ernstig misdrijf ³³, wat kan leiden tot het besluit dat zulke passus zelfs enkel na de dood van graaf Robrecht van Bethune (17 september 1322) ³⁴ kan zijn geschreven. In deze hypothese is het echter evenzeer mogelijk dat de minderbroeder bij het schrijven van dit tekstgedeelte enkel in een ander klooster verbleef, buiten het rechtsgebied van de graaf van Vlaanderen.

Maar er is een andere, meer waarschijnlijke verklaring. Het komt namelijk wel meer in middeleeuwse literaire bronnen voor dat de kroniekschrij-

(32) *Annales Gandenses*, Funck-Brentano F. ed., (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire), Paris, 1896, p. VIII en XXII-XXIII.

(33) L.T. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht. Bijdrage tot de rechts- en cultuurgeschiedenis der Nederlanden.*, Antwerpen ; 's Gravenhage, 1947, p. 166-167.

(34) E.I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen ; Amsterdam, 1960, p. 394.

ver enkel lovende, vleiende bewoordingen voor zijn vorst over heeft als hij hem in een algemene beschrijving voorstelt aan de lezer, om in een andere passus, die betrekking heeft op concrete feiten en gebeurtenissen, hard van leer tegen hem te trekken, wat dan voorzichtigheidshalve eerder onrechtstreeks gebeurt door de schuld op de raadgevers van de vorst te schuiven. Ons geval is daar o.i. een typevoorbeeld van.

Geen enkel tekstgedeelte wijst er dus op dat de minderbroeder het laatste deel van zijn kroniek op latere datum schreef, zodat niet kan worden aangetoond dat von Uffenbach de oorspronkelijke tekst bezat.

Maar dit neemt niet weg dat het de moeite kan lonen om na te gaan wat er eertijds gebeurd is met de bibliotheek van Z.C. von Uffenbach. Daardoor kan men misschien op het spoor komen van het manuscript van de Annales Gandenses dat in zijn bibliotheekcatalogus werd vermeld. Al is de kans klein dat het de autograaf zou betreffen, dan nog zou het ongetwijfeld een uiterst waardevolle nieuwe bron zijn die in niet geringe mate kan bijdragen tot een nieuwe, tekstzuivere uitgave van de Annales Gandenses.

§ 3. *Interpolaties in de Annales Gandenses*

Prof. Van Werveke stipte reeds twee in het oog springende interpolaties in de Annales aan ³⁵.

Daarnaast menen wij ook nog op volgende passussen te kunnen wijzen, die ongetwijfeld geïnterpoleerd werden :

1° J. p. 2 r. 7-12 : *Filii Guidonis ex prima uxore, scilicet filia domini de Tenremunda et de Bethunia ; Robertus primogenitus, quondam comes Nivernensis ; Wilhelmus, qui habuit primogenitam filiam domini de Nigella ; Philippus, qui habuit quamdam comitissam in Italia. Filie fuerant : quondam ducissa Brabantie, mater ducis Johannis tunc viventis, et comitissa quondam Juliacensis, mater duorum Wilhelmorum Juliacensium, probissimorum juvenum, et comitissa Hollandie. Pater Guidonis dominus de Dampetra, valens baro in terra Burgundie.*

De kommapunt op de tweede regel, achter *Bethunia*, dient geschrapt en vervangen door een perfectum praesens *fuerunt*, net zoals in het laatste zinnetje *luit* moet worden toegevoegd.

Deze passus behoort tot de eerste regels van de Annales en werd dan ook geschreven rond april 1308 (cfr. s.). Dus is de *quondam* achter *Robertus primogenitus* een interpolatie ; Robrecht van Bethune overleed immers pas op 17 september 1322 ³⁶. De tweede zoon, Willem, is volgens het relaas van de minderbroeder nog in leven in 1310 (J. p. 99), zodat de tekst op de derde regel correct is ; hetzelfde geldt voor Philips (vierde regel), die in november 1308 stierf (J. p. 90), dus enkele maanden nadat de minderbroeder deze passus neerschreef. De eerste dochter, Margaretha van Brabant, stierf op 3 juli 1285 ³⁷, vanwaar dan ook *quondam* bij *ducissa*

(35) H. Van Werveke, *op. cit.*, p. 114-115.

(36) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 394.

(37) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 358.

Brabantie. De bijzin *mater ducis Johannis tunc viventis* is geïnterpoleerd : Jan II van Brabant overleed immers op 27(?) oktober 1312³⁸, zodat die *tunc viventis* gewoon dient geschrapd (en niet vervangen door *nunc viventis* zoals Johnstone in haar tekstuitgave deed : in 1308 wist immers iedereen dat Jan II leefde!). Op de zesde regel is er sprake van Maria van Juliers, de jongste dochter uit het eerste huwelijk van Gwijde van Dampierre ; deze overleed in 1297³⁹, zodat *quondam* correct is.

Op de volgende regel ontbreekt op het eerste zicht een *quondam* bij *comitissa Hollandie* : Beatrijs, die gehuwd was met de graaf van Holland, Floris V, overleed immers op 23 maart 1296⁴⁰. Maar toch is zulke toevoeging niet noodzakelijk : het plusquamperfectum *fuert* (vijfde regel) drukt reeds voldoende uit dat de dochters van Gwijde overleden waren bij het neerschrijven van deze passus.

De exacte tekst luidt o.i. dan ook als volgt : *Filii Guidonis ex prima uxore, scilicet filia domini de Tenremunda et de Bethunia,, [fuert] Robertus primogenitus, comes Nivernensis ; Wilhelmus, qui habuit primogenitam filiam domini de Nigella ; Philippus, qui habuit quamdam comitissam in Italia. Filie fuerant : quondam ducissa Brabantie, mater ducis Johannis, et comitissa quondam Juliacensis, mater duorum Wilhelmorem Juliacensium, probissimorum juvenum, et comitissa Hollandie. Pater Guidonis [fuit] dominus de Dampetra, valens baro in terra Burgundie.*

2° J. p. 97 r. 25-26 *versus curiam Romanam, que tunc erat in Avenione*. In hun geheel werden de *Annales* geschreven vóór 7 juni 1337, datum van het overlijden van Willem, graaf van Holland en Henegouwen⁴¹ ; deze wordt immers op p. 93 r. 17-18 vermeld als *nunc utrumque obtinentem comitatum ex altera*. De eerst geciteerde passus is dan ook een interpolatie die dateert ofwel van tussen 1367 en 1370, periode waartussen paus Urbanus V Avignon had verlaten om naar Rome terug te keren⁴², ofwel na september 1376, wanneer Gregorius XI zich voorgoed in Rome vestigde⁴³.

De bijzin is dus geïnterpoleerd. De overeenkomst der tijden van de werkwoorden in acht nemend, luidde de passus o.i. : *versus curiam Romanam, que fuit in Avenione*.

Naast de besproken passussen, die zeker geïnterpoleerd zijn, zijn er een aantal tekstgedeelten die te dateren zijn, maar waarvan men niet met zekerheid kan zeggen of ze al dan niet werden geïnterpoleerd. Het is namelijk zo dat we enkel weten dat de *Annales* werden geschreven tussen april 1308 en 7 juni 1337. Hoe later we de passus dateren, hoe meer kans uiteraard dat het een interpolatie betreft.

Zoals we reeds zegden schreef de minderbroeder in een niet feilloos, maar toch wel vrij klassiek en geleerd Latijn (cfr. s.), en paste hij overal

(38) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 358.

(39) J.M. Lappenberg, *op. cit.*, p. 558.

(40) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 370.

(41) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 370.

(42) L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, deel I, derde uitgave, Bresgau, 1901, p. 98-99.

(43) L. Pastor, *op. cit.*, p. 109.

de regels van de „consecutio temporum” toe, behoudens enkele zeer uitzonderlijke gevallen, die waarschijnlijk dan ook ofwel interpolaties zijn, ofwel enkel kunnen worden gedateerd.

1° J. p. 90 r. 11-12 : *Dux etiam Brabantie, Johannes, (...) cujus amita erat domina Maria, noverca regis (...)*. Het verrassend gebruik van *erat* in een relaas dat steeds in het perfectum of het historisch praesens geschiedt, wijst er op dat dit werd geschreven na het overlijden van Jan II van Brabant, op 27(?) oktober 1312⁴⁵ (zijn groot tante waarvan sprake, Maria van Brabant, overleed na hem, in 1321)⁴⁶.

2° J. p. 92 r. 13-19 : *Mense septembri (1308), Henricus comes Luxemburgensis, cujus pater frater fuit Isabelle, quondam comitisse Flandrie, et cujus mater filia fuit Balduini de Avenna, fratris Guidonis comitis Flandrie, in regem Alemanie est electus (...). Uxor autem ipsius tunc fuit soror Johannis, ducis Brabantie (...)*.

Deze passus dateert in ieder geval van na 14 december 1311, datum waarop de vrouw van Hendrik VII van Luxemburg, Margaretha van Brabant, overleed⁴⁷; er staat immers *Uxor autem ipsius tunc fuit (...)*.

Isabella van Namen stierf in september 1298⁴⁸, vandaar *fuit Isabella en quondam comitisse*.

Het gebruik van *est electus* is normaal (historisch praesens).

3° J. p. 70 r. 30-31 : *cum Johanne Namurcense (non enim erat corpore fortis, sed (...))*.

Uit het gebruik van *erat* volgt dat dit werd geschreven na het overlijden van Jan I van Namen, dus na 2 januari 1330⁴⁹.

§ 4 : Besluit

De hierna volgende stellingen wijken af van hetgeen tot hertoe in de historiografie werd beweerd, of zijn er een aanvulling op :

- 1° het manuscript dat in de bibliotheek van Uffenbach berustte, was een andere tekst dan die waarvan Hartmann ons een uitgave bezorgde : mogelijk kan deze nieuwe, tot dusverre onbekende tekst worden teruggevonden ;
- 2° niets wijst er op dat de tekst voor de periode 1308-1310 op latere datum zou zijn geschreven ;
- 3° de passussen J. p. 2 r. 7-12 en J. p. 97 r. 25-26 werden geïnterpoleerd en dienen te worden gewijzigd op plaats en wijze zoals aangetoond ; de tekstfragmenten J. p. 90 r. 11-12, J. p. 92 r. 13-19 en J. p. 70 r. 30-31 konden worden gedateerd maar betreffen niet noodzakelijk interpolaties.

(45) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 358.

(46) R.L. Storey, *Chronology of the Medieval World 800 tot 1491*, London, 1973, p. 659, tw. *Marie, wife of Philip III*.

(47) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 380.

(48) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 394.

(49) E.I. Strubbe en L. Voet, *op. cit.*, p. 387.

DE FINANCIEN VAN DE SINT-BAAFSABDIJ IN DE 14e - 15e EEUW

door

Erwin PAIRON

Rekeningen, opgesteld door personen of instellingen, bevatten belangrijke informatie. Een van de problemen waarmee men bij een onderzoek geconfronteerd wordt, is het doorlichten van de structuur van de rekeningen: hun onderlinge verhouding en hun object. Bij een instelling wordt dit vooral bepaald door de interne organisatie en de werkwijze die men er op na houdt.

In de Benedictijnerabdijen was men reeds vanaf de concilies van Aken (816-817) overgegaan tot de opsplitsing van de bezittingen in een „mensa abbatialis” en een „mensa conventualis”. Dit gebeurde omdat de verwistingen van sommige lekeabten het voortbestaan van het kloosterleven en van de abdij in gevaar brachten. Door het verdelen van het bezit kon zowel de abt als de communiteit over een eigen inkomen beschikken. Toen Einhard lekeabt werd van de Sint-Baafsabdij heeft hij als ex-secretaris van Lodewijk de Vrome, de promotor van de concilies van Aken, de besluiten in de praktijk omgezet (819)¹. Geleidelijk ging men er toe over de bezittingen verder op te delen en voor te bestemmen voor bepaalde doeleinden, zoals voedsel, drank, kleding, armenzorg enz. Dit gebeurde eveneens omdat de weldoeners van de abdij hun schenkingen soms voor een bepaald doel voorbestemden.

Ondertussen had zich ook een opsplitsing van de taken in de abdij voltrokken. Oorspronkelijk kende men een absolute macht toe aan de abt, binnen de beperkingen van de regel. Maar stilaan, ook in kleinere kloosters, drong zich een opdeling op. De regel van Benedictus vernoemde reeds enkele functies die aan de monniken konden toegewezen worden om de abt bij te staan: proost, kelderwaarder, wijnwaarder, koster, portier, cantor, gastwaarder en jongerenmeester. Maar stilaan maken ze zich los van het gezag van de abt. Ook nieuwe functies doken op, zoals bibliothecaris, onderprior, kamerdienaar, aalmoezenier, pestwaarder, pitancier, enz. Het totale aantal van deze ambtenaren verschilde van abdij tot abdij en was afhankelijk van de interne evolutie².

In de meeste kloosters kwam men tot een vereniging van het functie-systeem en de opsplitsing van de bezittingen. Deze combinatie kan men het dienstensysteem noemen. De monnik die een bepaalde taak moest uitvoeren, kon zo onmiddellijk beschikken over inkomsten die voor deze taken

(1) F. Ganshof, Eginhard à Gand, in: *Bulletin der maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, dl. XXXIV, (1929), blz. 29.

(2) D. Knowles, *The monastic order in England*. 943-1216, Cambridge, 1950, blz. 713.

bestemd waren, zonder inmenging van de centrale administratie. In het begin van de 11e eeuw was dit systeem reeds in vele kloosters ingevoerd, ondanks de oppositie van hervormers, die er een op religieuze gronden verboden aanmoediging van het privé bezit in zagen.

De oudste bewaarde rekening van de Sint-Baafsabdij dateert uit 1281³. Het betreft een document over de inkomsten van de aalmoezenie, waarover we reeds oudere aanduidingen hebben⁴. Slechts negen abdijsrekeningen handelen over een periode vóór 1351⁵. In de eerste helft van de 14e eeuw heeft zich een grondige wijziging voorgedaan van de interne structuur van Sint-Baafs. Uit de schaarse bronnen kunnen we drie periodes onderscheiden, die echter niet juist afgebakend kunnen worden: vóór de 14e eeuw, het overgangsstadium van de eerste helft 14e eeuw en na 1350. Voor het begin van de 14e eeuw bestonden er negen diensten die over eigen inkomsten beschikten: de „camere abbatis” (53 - 54%), de proosdij (5 - 8%), de keuken (12 - 13%), de wijnkelder (14 - 16%), de aalmoezenie (4 - 8%), de pitancie (1 - 4%), de fermerie (1 - 2%), de cantorie (1%) en de kosterie (1 - 2%). Er bestonden ook nog functies, maar dan zonder eigen inkomsten. In de periode 1313-1317 bevinden we ons in een overgangsstadium, de inkomsten van de eerste zes diensten zijn samengevoegd, al blijft men een onderscheid maken door de inkomsten per dienst te noteren⁶. Van uit één kas gebeuren alle belangrijke uitgaven, die vroeger gescheiden waren: voedsel- en wijnaankopen en aalmoezen. De abt bezit de controle over deze centrale kas. De drie andere diensten werden niet in dit geheel opgenomen en blijven onafhankelijk hun taken uitvoeren. Ze worden wel vermeld in de centrale rekeningen, maar zonder hun bezittingen. Een rekening van de fermerie uit 1313 getuigt van deze werkwijze⁷.

In 1351, in een periode waarvoor we opnieuw over gedetailleerde rekeningen beschikken, is de situatie nog verder geëvolueerd. Voortaan bestaan er nog slechts zes diensten met eigen inkomsten. De fermerie, cantorie en kosterie waren steeds onafhankelijk gebleven en de pitancie en de aalmoezenie zijn opnieuw zelfstandig. Deze laatste heeft echter het grootste deel van haar bezittingen verloren ten voordele van de Centrale Dienst, waar nu de basis van de economische structuur van de abdij ligt. Hij omvat alle inkomsten van de „camere abbatis”, proosdij, keuken, wijnkelder en bovendien een deel van de vroegere aalmoezenieinkomsten. Voortaan ressorteert ongeveer 95% van de abdijsbezittingen onder één bestuur, waarvan de abt de verantwoordelijkheid draagt. Kelderwaarder

(3) RAG, Fonds Sint-Baafs, S 332.

(4) RAG, Fonds Sint-Baafs, R 30, f° 57r.

M. Gysseling en A. Verhulst, *Het oudste goederenregister van de Sint-Baafsabdij te Gent (eerste helft XIIIe eeuw)*, Brugge, 1964, blz. 50 en blz. 107-108.

(5) RAG, Fonds Sint-Baafs, S 332, K rol 19, K rol 51, R rol 61, R rol 64, R rol 111, R rol 150, R 78, B 1451.

Deze periode is echter op basis van andere documenten reeds uitvoerig bestudeerd: A. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*, Brussel, 1958.

(6) RAG, Fonds Sint-Baafs, R 78 en K rol 19.

(7) RAG, Fonds Sint-Baafs, R rol 61.

Tabel I : Percentage van de inkomsten dat ten goede komt aan de diensten
zonder de abtmensa of de centrale dienst.

	<i>Sint-Baafs</i> ⁸ 1313-1317	<i>Sint-Baafs</i> ⁹ na 1350	<i>Sint-Truiden</i> ¹⁰ begin 16e E.	<i>Sint-Pieters</i> ¹¹ 1432-1437	<i>Durham</i> ¹² 1446
Aalmoezenie	3 - 8 %	1,2 - 3,5 %	—	7,4 - 8,6 %	3,4 %
Cantorie	0,5 %	0,2 %	—	—	—
Fermerie	1 - 6 %	0,5 - 1,4 %	—	0,8 %	—
Gastwaarder	—	—	—	—	10,2 %
Kamerheer	—	—	—	—	8,8 %
Kelderie (keuken)	11 - 18 %	—	4,1 %	7,1 - 9,5 %	19,7 %
Kosterie	0,5 %	0,4 - 2,2 %	12,1 %	—	4,7 %
Pitancie	3 - 5 %	1,7 - 2,6 %	12,2 %	7,3 - 7,6 %	—
Proosdij	2 - 8 %	—	49,8 %	3,6 %	—
Wijnkelder	14 - 16 %	—	—	5,2 %	—
Totaal	42 - 52 %	4,2 - 9,8 %	78,2 %	33,1 %	46,8 %

(8) In feite de situatie van voor 1313, zoals ze uit de rekeningen van 1313 en 1317 kon afgeleid worden.

(9) RAG, Fonds Sint-Baafs, R rol 80, K 9297, R 786, R 78, K 9318, K 9319, R 82, K 9317 en K 9331.

(10) G. Simenon, *L'organisation économique de l'abbaye de Saint-Trond*, Brussel, 1913, blz. 354.

(11) G. De Mey, *De financiële organisatie van de Sint-Baafsabdij te Gent*, onuitgegeven licentieverhandeling R.U.G., 1969-1970, blz. 62, 96 en 99.

(12) D. Knowles, *op. cit.*, dl. II, blz. 316-317.

(keuken), wijnwaarder en proost blijven als functie bestaan, zoals trouwens de gastwaarder, pestwaarder, portier, prior en onderportier. Maar ze hebben geen eigen inkomsten om hun taak uit te voeren. Het is trouwens niet noodzakelijk dat een functie door een monnik wordt waargenomen, dat was in Sint-Baafs niet het geval voor de portier en op het einde van de 15e eeuw evenmin voor de gastwaarder en de pestwaarder.

De overgebleven diensten hebben een deel van hun onafhankelijkheid verloren. Jaarlijks moeten ze verantwoording afleggen aan de abt. Bij een negatief saldo wordt het tekort door de centrale dienst bijgepast en als er meer ontvangen is dan uitgegeven, wordt het verschil aan de abt overhandigd, al wordt er steeds naar een evenwichtige balans gestreefd. Bij verminderde inkomsten zal men dan ook bezuinigen. Bij de aalmoezenie gebeurt het echter dat de saldo's niet getransfereerd worden, maar overgedragen worden naar het volgende boekjaar. Ook moet er een bepaalde controle bestaan hebben. In de rekeningen zelf wordt daar niet over gesproken, maar van enkele rekeningen zijn er verscheidene net-exemplaren bewaard¹³. Het maken van deze dubbels duidt meestal op het nazicht door derden.

Na deze hervorming is er in de Sint-Baafsabdij een situatie ontstaan, die sterk verschilt van andere abdijen, aangezien de diensten slechts 4,2 à 9,8% van het totale abdijinkomen ontvangen¹⁴. Het dienstensysteem is duidelijk beknot. Voeding, drank, kleding en gebouwen zijn volledig onder de controle van de abt gebracht.

Het opsplitsen van de taken en de bezittingen bezat vele nadelen. Door de grote versnippering werd de controle bemoeilijkt en een éénvormige politiek onmogelijk. Ook werden veel krachten verspild voor administratie en ontvangsten. Elke dienst diende zijn eigen boeken bij te houden en te zorgen voor het innen van zijn inkomsten. Zo zien we in dezelfde gebieden ontvangers van verscheidene diensten hun taak vervullen. In het begin van de 13e eeuw stelden de pausen dan ook dat er in de abdijen één enkele kas moest komen, gecombineerd met de oprichting van controleorganen om fraude en wanbeheer tegen te gaan¹⁵. Deze twee doelstellingen waren reeds bereikt in de financiële organisatie van het pausdom, koninkrijk en graafschap¹⁶. In de praktijk werden er echter slechts langzaam verbeteringen aangebracht. In Engelse kloosters zijn er voor de 14e eeuw reeds vele voorbeelden van controleorganen¹⁷. De centralisatie van

(13) Zo bijvoorbeeld bestaan er drie net-exemplaren van de pitancierrekening van 2.09.1435 - 2.09.1436. RAG, Fonds Sint-Baafs, R 168/2, R 168/3 en R 168/4.

(14) Zie tabel I.

(15) U. Berlière, Innocent III et la réorganisation des monastères Bénédictines, in: *Revue Bénédictine*, dl. XXXII, (1920), blz. 20-42 en 145-159.

U. Berlière, Honorius II et les monastères Bénédictines, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, dl. XVIII, (1923), blz. 237-265 en 461-484.

(16) W. Lunt, *Papal revenues in the Middle Ages*, New York, 1934, dl. I, blz. 52-60.

B. Lyon en A. Verhulst, *Medieval finance, a comparison of financial institutions in Northwestern Europe*, Brugge, 1967, blz. 9-10, 17-19, 41-53 en 86-88.

(17) D. Knowles, *op. cit.*, dl. II, blz. 56-60.

de bezittingen laat meestal langer op zich wachten en wordt pas op het einde van de 15e eeuw, begin 16e eeuw definitief doorgevoerd¹⁸.

Er zijn wel tijdelijke hervormingen. In de abdij van Sint-Truiden worden op 12 september 1240 alle goederen gecentraliseerd onder de bevoegdheid van de abt, maar in 1300 wordt de opsplitsing weer doorgevoerd. Pas in 1516 komt het tot een definitieve eenheid¹⁹.

De Sint-Baafsabdij is dus zeer vroeg tot een relatieve eenheid gekomen. Terzelfdertijd voert men een controle-systeem in. De rekeningen van de centrale dienst worden door enkele monniken opgesteld en daarna aan de controle van de abt onderworpen. Zo wordt het gevaar voor wanbeheer en fraude merkkelijk verminderd. Deze toestand bleef behouden tot de opheffing van de abdij door Karel V.

We kunnen het totale inkomen van de Sint-Baafsabdij berekenen voor enkele jaren, waarvan de inkomsten zo gedetailleerd genoteerd zijn dat erbij vermeld staat welk bedrag de lokale ontvangers reeds gespendeerd hebben ten voordele van de abdij. Meestal kennen we slechts de geldbedragen die effectief worden overgedragen, maar dan is er reeds een deel van de inkomsten afgetrokken.

Tabel II : Totale inkomen van de Sint-Baafsabdij²⁰.

	1.07.1356 - 1.07.1357	1.07.1357 - 1.07.1358
Centrale dienst (geld)	25.173 lb. 6 s. 1 d.	27.312 lb. 16 s. 2 d.
Centrale dienst (natura) ²¹	1.312 lb. 10 s.	1.516 lb. 9 s.
Aalmoezenie	329 lb. 6 s.	320 lb. 14 s. 11 d.
Pitancie	457 lb. 4 s. 5 d.	464 lb. 7 s. 1 d.
Kosterie	100 lb. 16 s. 11 (1356)	100 lb. 16 s. 11 (1356)
Fermerie	136 lb. 7 s. 5 d.	130 lb. 1 s. 9 d.
Cantorie	40 lb. 1 s.	40 lb. 1 s. (1356)
Totaal	27.549 lb. 11 s. 10 d.	29.885 lb. 6 s. 10 d.

(18) D. Knowless, *op. cit.*, blz. 328-330.

(19) G. Simenon, *op. cit.*, blz. 311-322.

(20) RAG, Fonds Sint-Baafs, R 786 (algemene rekening) en R 90/1 (kosterie 1365).

Alle bedragen in dit artikel zijn uitgedrukt in pond parisis en voor de graanmaten worden de Gentse maten gebruikt.

We beschikken niet over rekeningen voor alle diensten. Daarom wordt soms een zo dicht mogelijk aangrenzende periode genomen, waarvan het jaartal dan tussen haakjes vermeld wordt.

(21) In 1356/57 was dit 169 mud 9 halster tarwe aan 10 s. per halster en 99 mud haver aan 5 s. per halster.

In 1357/58, 144 mud 11 halster tarwe aan 10 s. en 148 mud 6 halster haver aan 4 s. 8 d. per halster.

Dit cijfer wordt bevestigd via een andere bron. Paus Urbanus V (1362-1370) deed een oproep tot alle benedictijnerabdijen om bij te dragen tot de lasten voor de heropbouw van de moederabdij van deze orde, Monte Cassino. Elke abdij moest 1/60 van haar opbrengsten van één jaar afstaan²². Sint-Baafs betaalt 843 gouden florijnen, genaamd Franse franken, met een waarde van 10 s. 8 d. par. of in het totaal 449 lb. 12 s. par. Het totale inkomen van de abdij zou dus ongeveer 26.976 lb. par. bedragen, voor de periode 1369-1370²³.

Omdat het dienstensysteem in elke abdij een eigen ontwikkeling kende, bespreken we hier kort de diensten van de Sint-Baafsabdij. Pas voor de periode na 1350 beschikken we over degelijke informatiebronnen. Slechts een deel van de inkomsten van elke dienst wordt aan haar eigenlijke taak besteed. De rest gaat naar het onderhoud van de gebouwen en de lonen voor personeelsleden.

(22) RAG, Fonds Sint-Baafs, oorkonde van 15 november 1370.

A. Van Lokeren, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon*, Gent, 1855, blz. 169 spreekt over 1/70 terwijl de oorspronkelijke tekst duidelijk „sexagesimam” en „sexagesime” zegt.

(23) De op twee wijzen bekomen totaalsom van de abdijinkomsten berust in feite op dezelfde basis. Het is wellicht zo dat de inners der centrale kerk zich steunden op een nazicht van de diverse abdij-rekeningen. In beide gevallen gaat het om de inkomsten die naar buiten werden bloot gegeven. In hoeverre er een zwarte kas heeft bestaan, kan niet uit de rekeningen worden afgeleid.

A. De aalmoezenie

De rol van de aalmoezenier bestond er hoofdzakelijk in, de door de regel van Benedictus verplichte armenzorg te organiseren²⁴. Oorspronkelijk was er geen sprake van een afzonderlijke titularis voor deze functie en kreeg de abt de taak van de armenzorg toegewezen. Voor de Sint-Baafsabdij zijn uit de rekeningen van deze dienst geen vaste regels af te leiden, zowel de hoeveelheid, de aard als het moment van de uitdelingen zijn erg verschillend. Kerkelijke feestdagen worden echter wel dikwijls aangegrepen. Het feest van Witte Donderdag, wanneer de voetwassing herdacht wordt, geniet zeker de voorkeur. Dan worden zowel muntstukjes als schoenen uitgedeeld. In 1390 specificeert men dat er 1 mijt per arme gegeven wordt en dat er op witte donderdag 2712 armen deze kleine geldsom ontvingen²⁵. Dit grote aantal is een bevestiging van het aantal bedelaars dat in het middeleeuwse Gent verbleef²⁶.

Soms slacht men op andere feestdagen enkele varkens, die dan aan de armen worden uitgedeeld. De belangrijkste bedelingen gebeuren in rogge; tarwe en haver werden in de 15e eeuw niet meer uitgedeeld, maar verkocht. Nergens specificeren de rekeningen of men dagelijks rogge-aalmoezen gaf of slechts op bepaalde feestdagen. Zoveel mogelijk gebruikt men de leveringen in natura die de pacht- en renteplichtigen aan de abdij gaven. Indien dit niet volstond, koopt de aalmoezenier rogge aan. De sterk wisselende jaarlijkse hoeveelheden (tussen 7 en 34 mud) zijn moeilijk te interpreteren. Ze kunnen duiden op het ontbreken van een vaste regeling. Om een verband te zoeken tussen de fluctuaties van de aalmoezen en de krisissen in de late middeleeuwen zijn er te grote lacunes in de gegevens. Het aandeel van de armenzorg in de totale uitgaven van de aalmoezenie schommelt tussen 29% (1400/01) en 53,7% (1425/26). Wat toch op een top van het hongerjaar 1426 kan wijzen. Voor andere krisissen ontbreken echter de gegevens²⁷.

(24) A. De Vogüé, *La règle de Saint Benoît*, Parijs, 1972, dl. I, blz. 456-457.

(25) RAG, Fonds Sint-Baafs, K rol 15.

(26) H. Van Werveke, Het bevolkingscijfer van de stad Gent in de veertiende eeuw, in: *Miscellanea L. Van der Essen*, Brussel-Parijs, 1947, blz. 351-352.

G. De Wilde, De parochiale armenzorg te Gent in de late middeleeuwen, in: *Spiegel Historiae*, dl. XIII, nr. 6, (juni 1978), blz. 418-422, berekent dat het aantal inwoners dat te Gent per jaar steun ontvangt van de Heilige Geesttafels, ongeveer 2400 personen moet bedragen. Dit komt ongeveer overeen met het aantal van de Sint-Baafsabdij. Dit cijfer omvat zeker niet alle behoeftigen. Men kan stellen dat ongeveer twee derde van hen verstoken bleef van elke hulp, W. Blockmans en W. Prevenier, Armoede in de Nederlanden van de 14e tot het midden van de 16e eeuw: Bronnen en problemen, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, dl. 88, (1975), blz. 511.

(27) In crisisjaren is het meestal zo dat de armensteun, zowel in absolute cijfers als in procenten afneemt. Als de aalmoezenie voor haar inkomsten afhankelijk is van landbouwinkomsten, dalen de inkomsten bij misoogsten, oorlogen, enz., de crisismomenten bij uitstek. Toch probeert men soms de eerste jaren de steun op te voeren.

Ook de Heilige Geesttafels concentreren hun steun op feestdagen en dan nog vooral in de wintermaanden wanneer men meer calorieën nodig heeft tegen de koude. De evolutie die er plaatsgrijpt naar gelduitdelingen, in plaats van de in crisistijden duurder wordende naturahulp, is niet van toepassing op Sint-Baafs. Hier blijft men

B. De pitancie

De „pitancia” was oorspronkelijk een stichting aan het klooster verbonden om bepaalde sterfdagen te herdenken²⁸. Het was de dienst die het grootste aantal schenkingen ontving. In praktijk verzorgde de pitancie, ook „prebende fratrum” genoemd, enkele supplementaire uitgaven ten voordele van de monniken: „vastenspise, pitancies” en „pensioenen”. Zij zorgde voor voedselaankopen in de vastentijd. In de periode van aswoensdag tot pasen gold het kerkelijk verbod op het verbruik van vlees, zuivelproducten en eieren. In theorie mochten de Benedictijnermonniken nooit vlees eten, maar tegen deze regel werd in Sint-Baafs flagrant gezondigd²⁹. Als vervanging werden „vastenspise” ingeschakeld die enerzijds vis en anderzijds een gamma van droge in- en uitheemse vruchten omvatten³⁰. Jaarlijks kocht de pitancier dan ook een hoeveelheid vijgen, rozijnen, amandelen, suiker en rijst. Tot 1410 gaat het slechts om kleine hoeveelheden, maar vanaf dan worden de uitgaven belangrijker. In de periode 1491-1495 wordt niets aangekocht. Dit heeft twee oorzaken. Ten eerste zijn de inkomsten van de pitancie fel geslonken door de oorlogen en de daarmee gepaard gaande overstromingen in Zeeland en moest men besparen³¹. De belangrijkste oorzaak was echter de enorme stijging van de prijzen, waardoor de bisschop van Doornik in 1491 toeliet dat men in het grootste deel van de vasten melk, boter en eieren bleef eten³². Procentueel werd tussen 0 % (1491-1495), 0,8 % (1408) en 24,2 % (1498) van de uitgaven aan dit voedsel gespendeerd. Vanaf 1410 schommelde het in de normale jaren echter steeds rond de 20 %.

Op enkele belangrijke feestdagen zorgde de pitancie voor een extra portie wijn, voor de monniken, novicen en de kinderen. Voedselpitancies komen bijna niet voor. De hoeveelheden wijn verschillen per dag en naargelang van de groep waartoe men behoorde. De monniken kregen meestal één stoop wijn per feestdag. In het begin van de 15de eeuw waren er slechts pitancies op Sint-Amands, Sint-Barbara en op O Sapientia³³. Vanaf 1410 werd deze reeks uitgebreid met aswoensdag, Onze Lieve Vrouw in de vasten en sacramentsdag³⁴. Geleidelijk kwam men tot een hele reeks waar-

dus minder in gebreke wanneer de nood het hoogst is. G. De Wilde, De parochiale armenzorg te Gent in de late middeleeuwen, in: *Spiegel Historiae*, dl. XIII, nr. 6, (juni 1978), blz. 420-421.

(28) *Lexicon für Theologie und Kirche*, 2e uitg., Freiburg i. Br., 1936, dl. VIII, blz. 526.

(29) D. Roelandt, Voedingsgewoonten in de Gentse Sint-Pieters en Sint-Baafsabdij tijdens de late middeleeuwen, in: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, dl. XXVI, (1972), blz. 51.

(30) D. Roelandt, *op. cit.*, blz. 58.

(31) Over de gevolgen van de oorlog op de economie, R. Van Uytven, Politiek en economie, in: *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, dl. LIII, (1975,4), blz. 1097-1149.

(32) A. Viane, De vastenspise: in: *Biekerf*, dl. XXXVIII, (1932), blz. 51. L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges, inventaire VI*, Brugge, 1878, blz. 351.

(33) 6 februari, 4 december en 17 december.

(34) woensdag na de 7e zondag na pasen, 25 maart, donderdag na de eerste zondag na pinksteren.

toe naast de reeds genoemde nog behoorden : Sint-Dionysius, Allerheiligenavond, Kerstavond, Nieuwsjaarsdag, Onze Lieve Vrouw Lichtmis, de zes zondagen van de vasten, Pinksteravond en Sint-Maarten³⁵. Deze dagen zijn vooral gesitueerd in de wintermaanden. Vanaf 1470 beginnen er verscheidene wijnbedelingen weg te vallen en in 1493 blijven er slechts twee over, namelijk Sint-Dionysius en Sint-Barbara. De inkomsten van de dienst waren fel geslonken en men gaf de voorkeur aan een ander voordeel van de pitancie. Als gevolg van deze evolutie neemt de drank 4,6 % (1402/03), 31,5 % (1444/45) en 1,2 % (1498/99) van de totale uitgaven voor zijn rekening.

De laatste uitgavepost, die specifiek is voor deze dienst, betreft de geldbedragen die aan de monniken worden uitbetaald en die „pensioenen” genoemd worden. Vanaf 1435/36 wordt het bedrag per persoon vermeld, terwijl vroeger de totale som in de rekening voorkwam. Men kan tevens vaststellen dat de betaling in vier keren gebeurde, al kunnen we het juiste tijdstip niet nagaan. Vanaf 1402 kennen we met zekerheid het juiste bedrag : abt, prior en pitancier ontvangen 16 lb. par. en de overige monniken de helft (in de beginperiode was het waarschijnlijk 12 en 6 lb. par.). Vanaf 1435 zijn het enkel de abt en de prior die een dubbel pensioen ontvangen. In de rekeningen van 1451/52 en 1455/56 werden slechts 12 en 6 lb. par. per jaar gegeven³⁶. De reden van deze beslissing is waarschijnlijk de sterke daling in de inkomsten van de pitancie in deze periode. De pachtinkomsten daalden met 40 % in de periode 1450-1461. Op het einde van de 15e eeuw, wanneer de inkomsten van de pitancier opnieuw sterk zijn achteruitgegaan, blijft men de pensioenen op het hoge peil houden. De besparingen worden dan doorgevoerd op de voedsel- en drankbedelingen. Het uitdelen van geld krijgt de voorkeur op het uitdelen van natuurproducten, wat duidelijk op een nieuwe geestesgesteldheid wijst. De eerste jaren wordt 27,8 % (1356) en 29,3 % (1357) van de totale uitgaven aan deze post besteed. In 1402 gaat het meeste geld naar de pensioenen en dit zal zo de hele eeuw blijven. De schommelingen tussen 32,2 % (1455) en 64,8 % (1497) zijn grotendeels het gevolg van het aantal monniken en de wijzigingen die de andere uitgaveposten kennen.

C. De kosterie

Aan het hoofd van deze dienst stond de koster, die verantwoordelijk was voor het onderhoud van de kerkgebouwen, de klokken, de altaarversieringen en de liturgische benodigdheden. Zijn inkomsten bekwam hij voor het merendeel uit offergiften, kaarsenverkoop en van de Sint-Lievensgilde en niet zoals de andere diensten uit renten en pachten. Ook de uitgaven hadden een kerkelijk doel. Bijna één derde was bestemd voor het

(35) 9 oktober, 31 oktober, 24 december, 1 januari, 2 februari, 6 zondagen voor pasen, 7e zondag na pasen en 4 juli.

(36) De hier vermelde rekeningen van de pitancie zijn : RAG, Fonds Sint-Baafs, R 786 (1356-1359), R 167/1 - R 167/10 (1402-1411), R 168/2 (1435-36), R 168/5 - R 168/10 (1441-1448), R 1004/1 - R 1004/12 (1448-1472) en R 1022/1 - R 1022/5 (1494-1499).

Sint-Lievensfeest, waarbij éénmaal per jaar met de relikven van deze heilige van Gent naar Sint-Lievens-Houtem werd gegaan. De koster betaalde voor de kleding, maaltijden, drank, muziek en vervoer. Een andere uitgavepost was ten bate van de eredienst in de kloosterkerk : was, miswijn, olie, wierook, misgewaden, lampen, enz.

Men heeft niet de indruk dat de uitgaven aangepast worden aan de inkomsten, men spendeerde naar gelang de behoeften. De rest werd bijgepast door de centrale dienst.

De koster kreeg eveneens de taak van thesaurier toegewezen. Deze functie hield in, het bewaren van statieklederen, juwelen, relikwieën en misgewaden.

D. De fermerie

De naam is afkomstig van het franse woord „infirmierie”. Het is de dienst die de verantwoordelijkheid over de zieken van het klooster heeft. De regel van Benedictus, die er een speciaal hoofdstuk aan wijdt, noemt de ziekenzorg een van de essentiële plichten van de monniken, waarvoor de abt de verantwoordelijkheid draagt. De zieken moeten ondergebracht worden in een speciaal voor hen ingericht vertrek³⁷. Ook monniken die een aderlating hadden ondergaan werden naar de ziekenzaal verwezen om te recupereren³⁸. Daar we slechts over vijf rekeningen van de fermerie beschikken, kunnen we slechts enkele fragmentarische gegevens afleiden³⁹. De specifieke uitgaven van de fermerier kan men in drie grote groepen onderverdelen. Hij bekostigt de laatste zorgen en de begrafenis van de overleden monniken (1 lb. par. per persoon in 1440). Eveneens de aankoop van geneesmiddelen behoort tot zijn taak. Zijn derde uitgavepost staat rechtstreeks in verhouding tot het aantal monniken die naar de fermerie kwamen en met de periode dat ze er verbleven. Elke monnik in de ziekenzaal ontvangt per dag één schelling en de prior het dubbele (de abt wordt nooit vermeld). De kortste gevonden verblijfperiode is vier dagen. Maar er zijn ook monniken die in een bepaald jaar niet worden opgenomen. Dit bedrag stond los van de basisvoeding waarvoor de fermerier niet verantwoordelijk is, maar een aanduiding van de bestemming wordt niet gegeven. We kunnen aan de hand van deze bedragen het aantal dagen berekenen, dat de monniken in de fermerie verbleven. Of om het in moderne termen uit te drukken, het aantal ziekenbedden per jaar en het gemiddelde per monnik.

(37) A. De Vogüé, *op. cit.*, dl. II, blz. 570-573, artikel XXXVI.

(38) P. Schmitz, *Histoire de l'ordre de Saint Benoît*, 2e uitg., Maredsous, 1948, dl. II, blz. 306.

(39) RAG, Fonds Sint-Baafs, R rol 61 (1313), R rol 60 (1353/54), R 168/11 (1440/41) en K 8047 (1443/44).

Tabel III: Aantal ziektedagen en de uitgaven aan geneesmiddelen

	<i>Totale aantal</i>	<i>aantal monniken in de abdij</i>	<i>gemiddelde per monnik</i>	<i>uitgegeven aan geneesmiddelen</i>
1313	1290 dagen	39	33,1 dagen	12 lb. par.
1353/54	844 »	23	36,7 »	11 lb. 4 s. 4 d.
1440/41	423 »	23	18,4 »	93 lb. 18 s.
1443/44	562 »	26	21,6 »	107 lb. 16 s.

Uit deze tabel, die echter slechts de waarde heeft van een beperkte steekproef, kunnen we besluiten dat de uitgaven aan geneesmiddelen duidelijk verschillen in de 15e eeuw tegenover de 14e eeuw, ondanks dat het aantal ziektedagen sterk teruggelopen is. Het hoge gemiddelde wordt mede verklaard, doordat sommige monniken bijna een half jaar ziek bleven.

E. De cantorie

Benedictus vermeldt de cantor als voorzanger in de kerk ⁴⁰. Maar na verloop van tijd krijgt hij ook de zorg over de liturgische bibliotheek ⁴¹. We beschikken slechts over één rekening van deze kleine dienst ⁴². In het jaar 1356 ontvangt de cantor 40 lb. 1 s. par. uit zijn bezittingen, die hij besteedt aan het herstellen van boeken en aan lonen voor de ondercantor en de organist.

F. De centrale dienst

De documenten waarover we beschikken om de werking van deze dienst na te gaan zijn zeer beperkt. Er resten ons namelijk uit 24 jaren cijfergegevens waarvan slechts twee uit de 15e eeuw. De rekeningen worden opgesteld door één à vier monniken, maar onder de controle en de bevoegdheid van de abt. Na de opslorping van de keuken, wijnkelder en proosdij is de belangrijkste taak van deze dienst het verzorgen van de primaire behoeften van de kloostergemeenschap. De kelderwaarder, wijnwaarder en pestwaarder zijn ondergeschikten en beschikken niet meer over eigen inkomstenbronnen ⁴³. In feite zijn de bedragen, die jaarlijks aan voedsel en drank worden gependeed, weinig relevant, daar men ook uit de overschotten van vorig jaar kon putten. De verbruikscijfers zijn in dit opzicht veel belangrijker.

In de 14e en 15e eeuw worden bijna alle etenswaren aangekocht, daar de leveringen in natura nagenoeg verdwenen of louter theoretisch zijn.

(40) A. De Vogüé, *op. cit.*, dl. II, blz. 510-511, artikel IX.

(41) P. Schmitz, *op. cit.*, dl. II, blz. 306.

(42) RAG, Fonds Sint-Baafs, R 786.

(43) Een gelijkschakeling van de interne werking van de Sint-Baafs- en de Sint-Pietersabdij is dus niet mogelijk, want in deze laatste abdij beheren de kelderwaarder en de wijnwaarder afzonderlijke diensten. G. De Mey, *op. cit.*, blz. 62-99.

Indien ze nog bestaan worden ze dikwijls ter plaatse op de markt gebracht. Men moet er echter mee rekening houden dat er in de rekeningen niet gesproken wordt over de producten die in de abdij zelf worden geproduceerd⁴⁴. Als grote uitzondering geldt het domein van Wattlelos. Deze uitgestrekte bezittingen in het uiterste N.-O. van de kasselrij Rijsel leveren nog tot einde van de 14e eeuw tarwe aan de abdij. Andere natura-betalingen uit Wattlelos (haver, kippen en kapoenen) worden ter plaatse verkocht, maar de tarwe heeft men nodig voor het bakken van broden. Bovendien zijn de prijzen op de Gentse markt hoger dan een eventuele opbrengst ter plaatse⁴⁵. Uit Nieuwhof, de centrale abdijshoeve in Sint-Baafsdorp en uit Redewincle, een hoeve te Zeveneken, ontvangt men jaarlijks ook een hoeveelheid haver. Dit volstaat echter dikwijls niet om de paarden en in mindere mate de andere dieren in de abdij te voeden, zodat er nog een kleine hoeveelheid moest worden bijgekocht. Op het einde van de 14e eeuw⁴⁶ zijn de natuureleveringen reeds verwaarloosbaar klein en in de 15e eeuw zijn ze volledig verdwenen.

Enkel voor de periode 1 juli 1356 - 1 juli 1359 zijn de rekeningen nauwkeurig genoeg om een overzicht te verkrijgen van de verscheidene uitgaveposten⁴⁷. Aan voedsel voor de kloosterfamilie wordt jaarlijks respectievelijk 34,2 % - 31,9 % - 32,5 % gespenseerd (inbegrepen de tarwe die verbakken werd), dus ongeveer één derde van het abdijsbudget, maar bovendien bevat de rubriek „reisonkosten” een deel van de uitgaven voor voedsel. Dit bedrag wordt zeker niet alleen gespenseerd aan de 23 monniken die in 1358 in de abdij verbleven. De abt gebruikt zijn maaltijden bijna altijd met een groot aantal genodigden uit de religieuze, politieke of administratieve wereld. Dit gebeurt trouwens niet in het klooster maar in zijn herberg⁴⁸. Ook in de abdij zijn er naast de monniken nog andere tafelgenoten. Zo zijn er de novicen, die echter in deze periode niet vertegenwoordigd zijn en de kinderen, waarvan er in 1356-1358 twee in de abdij leven.

Daarnaast is er nog de grote groep personeel, die in de abdij verbleef en eveneens recht had op voedsel. Het is onmogelijk hun juist aantal te kennen, maar toch duiken er regelmatig vermeldingen op in de rekeningen⁴⁹. De koster beschikt over twee knapen, één kaarsenmaker en één klokkeluiders. De fermerier heeft één knaap en één „garsoen”, waarvan de eerste de hoogste in rangorde is. De cantor betaalt het loon van een orgelist. In de rekeningen van de centrale dienst vinden we de pestwaarder

(44) D. Roelandt, *op. cit.*, blz. 57.

(45) Het probleem van de natura- en geldbetalingen van het domein van Wattlelos wordt voor de 13e eeuw uitvoerig besproken door A. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij*, blz. 357-358 en 556-564.

(46) RAG, Fonds Sint-Baafs, R 82.

(47) RAG, Fonds Sint-Baafs, R 786, R 79 en rol 113. Zie tabel IV.

(48) RAG, Fonds Sint-Baafs, B 1415.

(49) In de Sint-Pietersabdij is het aantal dienstboden ongeveer het dubbele van het aantal monniken, cfr. G. De Mey, *op. cit.*, blz. 27. In de abdij van Jumièges in Normandië beschikte de abt alleen reeds over 21 dienstboden, cfr. J. Loth, *Histoire de l'abbaye royale de Saint-Pierre de Jumièges*, Rouen, 1884, dl. II, blz. 72-73.

Tabel IV : Uitgaven van de centrale dienst

	1.7.1356 - 1.7.1357			1.7.1357 - 1.7.1358			1.7.1358 - 1.7.1359					
	lb.	s.	d.	lb.	s.	d.	lb.	s.	d.			
Keuken abt	1211	0	7	(5,6 %)	1475	15	9	(6,3 %)	1665	4	6	(6,6 %)
Keuken convent	2829	7	5	(13,0 %)	3148	16	7	(13,5 %)	2949	19	0	(11,7 %)
Wijn abt	888	18	0	(4,1 %)	759	11	6	(3,2 %)	1076	5	6	(4,2 %)
Wijn convent	1849	3	1	(8,5 %)	1140	14	6	(4,9 %)	1794	9	0	(7,1 %)
Kleding abt, kinderen en personeel	175	13	6	(0,8 %)	268	8	0	(1,2 %)	219	7	0	(0,9 %)
Kleding convent	644	16	0	(3,0 %)	657	12	0	(2,8 %)	638	16	0	(2,5 %)
Belastingen en verplichte giften	2290	14	2	(10,5 %)	2409	1	8	(10,3 %)	1239	0	8	(4,9 %)
Procesonkosten	0	0	0	(0,0 %)	0	0	0	(0,0 %)	24	0	0	(0,1 %)
Reisonkosten	1180	10	8	(5,4 %)	736	16	0	(3,2 %)	977	8	0	(3,9 %)
Aankoop van benodigdheden	642	8	3	(2,9 %)	161	9	6	(0,7 %)	875	0	6	(3,4 %)
Aalmoezen	36	0	0	(0,2 %)	36	0	0	(0,2 %)	91	16	0	(0,4 %)
Aankoop onroerende goederen	0	0	0	(0,0 %)	52	4	0	(0,2 %)	198	16	0	(0,8 %)
Renten en schuldenafbetaling	6258	0	0	(28,8 %)	7408	6	0	(31,7 %)	8174	14	2	(32,4 %)
Lonen personeel, voogden, enz.	991	9	10	(4,6 %)	1547	7	6	(6,6 %)	1279	19	6	(5,1 %)
Herstellingen aan bezittingen	1795	2	0	(8,3 %)	2249	14	11	(9,6 %)	2803	2	6	(11,1 %)
Geldwaarde verbruikte tarwe ⁵⁰	654	4	8	(3,0 %)	925	4	8	(4,0 %)	723	2	8	(2,9 %)
Geldwaarde verbruikte haver ⁵¹	294	0	0	(1,3 %)	386	2	0	(1,6 %)	509	11	6	(2,0 %)
TOTALE UITGAVEN	21741	8	2		23363	4	7		25240	12	6	

(50) Namelijk 109 mud 14 grote broden aan 10 s. per halster, 118 mud 8 halster 13 grote broden aan 13 s. per halster en 114 mud 9 halster 12 grote broden aan 10 s. 6 d. per halster. Volgens de rekeningen is 1 halster tarwe gelijk aan 30 grote broden.

(51) Vermits in deze drie jaren alle in natura geleverde haver verbruikt werd, zijn deze bedragen gelijk aan de inkomsten, namelijk 98 mud aan 5 s. per halster, 148 mud 6 halster aan 4 s. 4 d. per halster en 154 mud 5 halster aan 5 s. 6 d. per halster. De haver die moest worden bijgekocht zit in de rubriek „Aankoop van benodigdheden”. Telkens een onderscheid maken tussen de voeding van de abtjieren en die van de graaf (belasting) was niet mogelijk. In 1357-58 verbruikten de paarden van de graaf 1,1 % van de haver en in 1358-59 7,9 %.

(geen monnik), drie tot vijf koks, twee tot drie stalknechten, de barbier, één tot twee portiers, de bakker, de koetsier van de abt, de gastwaarder (geen monnik), één of twee wagentrijvers, de dienaar van de prior, de kamerheer en enkele niet nader genoemde dienaars van de abt en de zwa-nwachter. Niettegenstaande de rekeningen vermoedelijk niet iedereen ver-melden, kunnen in het totaal toch een dertigtal dienstboden opgesomd worden. Daarnaast zijn er nog de arbeiders die bepaalde taken komen uit-voeren, maar niet tot het personeel behoren.

Het grootste bedrag in de uitgaven gaat naar schuldenafbetaling en renten. Slechts een klein deel, 637 lb. - 873,5 lb. - 736 lb. wordt door de abdij zelf betaald aan lijfrenten, erfrenten of schulden. De rest wordt door de lokale ontvangers onmiddellijk afgestaan aan de schuldeisers, ze leg-gen hiervoor wel verantwoording af aan de abdij. Meestal staat er dan niet bij vanwaar deze lasten, die op de abdijbezittingen drukken, afkom-stig zijn. Tal van oorzaken hebben tot dit hoge cijfer geleid⁵². Twee feiten laten vermoeden dat er geen extra kas is, waar men in noodgevallen uit zou kunnen putten. Als er een positief saldo is, wordt het overgebleven geld in de rekening van het volgende boekjaar opgenomen. Indien er echter een, iets of wat belangrijk negatief saldo is, worden er lijf- of erfrenten verkocht of soms geld geleend.

In de jaren tussen 1356 en 1373, zonder gebeurtenissen die de abdij extra belasten, zijn de uitgaven en de inkomsten telkens ongeveer in even-wicht⁵³. De periode vóór 1356 was echter gekenmerkt door zware lasten voor de abdij. Zo moesten er in korte tijd (1341-1352) drie nieuwe abts-benoemingen betaald worden. Deze Servitia Communia waren de rechten die de bisschoppen en de abten aan de apostolische kamer moesten betalen, ter gelegenheid van hun benoeming of bevestiging door de paus. Het te betalen bedrag was in theorie het derde deel van de jaarlijkse prebende in de instelling waar de nieuwe prelaat benoemd werd. Sint-Baafs moest telkens 4000 florijnen betalen en is daarmee samen met Sint-Maartens te Doornik de tweede duurste abij van onze streken, slechts voorafgegaan door Sint-Pieters te Gent (5000 florijnen). Slechts vijf abdijen betalen meer dan 1000 florijnen (Sint-Truiden 1568 en Ter Duinen 1500). Dit wordt nauwelijks overstegen door de bidsommen : Luik 7200, Kamerijk 6000, Terwaan 5000 en Doornik 5000⁵⁴. Deze belasting werd voor Sint-Baafs voor het eerst in 1341 betaald, wat de abdij 3200 lb. par. kostte. Daarna betaalden ze nog in 1344 3340 lb. par. en in 1352, 3730 lb. par.⁵⁵.

(52) A. D'Haenens, *La crise des abbayes bénédictines au bas moyen age*, in : *Le Moyen Age*, (1959), bl. 75-95.

W. Braeckman, *De moeilijkheden van de benedictijnerabdijen in de late middel-eeuwen : de Sint-Pietersabdij te Gent*, in : *Handelingen der maatschappij voor geschie-den en oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, dl. XVII, blz. 37-103.

(53) RAG, Fonds Sint-Baafs, R 78.

(54) U. Berlière, *Inventaire analytique des Libri Obligationum et solutionum de la chambre apostolique*, Brugge, 1904, blz. VII-XVII.

(55) Voor de omrekening van florijnen naar pond parisis werden de tabellen ge-bruikt van H. Van Werweke, *De Genesche stadsfinanciën in de middeleeuwen*, Brussel, 1934, blz. 118.

Ook de strubbelingen en de militaire verrichtingen tussen Vlaanderen en Frankrijk in het begin van de 14e eeuw, zullen hun weerslag gehad hebben op de toestand in 1356-1359, gezien de zware lasten die de abdijs toen te dragen kreeg.

De graaf leende 4500 lb. par. van de abdijs in de periode 1299-1302. De abdijs moest zelf leningen afsluiten om dit bedrag beschikbaar te stellen. Of de grafelijke lening ooit terugbetaald werd, valt te betwijfelen. Erger voor de abdijs was de confiscatie door de koning van Frankrijk van de abdijsbezittingen te Watrelos, op 11 november 1302. De belangrijke inkomsten uit dit domein gingen voor jaren verloren. Pas in 1314 kon de abdijs haar bezittingen definitief terugkrijgen, mits het betalen van 4970 lb. par. Een idee van de waarde van dit domein krijgen we als we vaststellen dat het in 1315 een bedrag van 3800 lb. par. opbrengt⁵⁶.

In het algemeen zijn de belastingen een uitgavepost waarvan de bedragen jaarlijks aan grote schommelingen onderhevig zijn. Verscheidene en dan nog de grootste belastingen zijn slechts eenmalig of verbonden aan speciale gebeurtenissen, zoals de aanstelling van een nieuwe abt⁵⁷. Bovendien worden sommige betalingen opgehaald door ontvangers, die echter niet jaarlijks komen. Dat jaar moet dan eveneens de som van de vorige jaren betaald worden.

De aalmoezen die in de rekeningen van de centrale dienst opgenomen zijn, komen van de abt. Het grootste deel van de armenzorg wordt door een afzonderlijke dienst gedragen. De reisonkosten zijn grotendeels het gevolg van de verplaatsingen die de abt met zijn gevolg doet om andere hoogwaardigheidsbekleders te ontmoeten en zij hebben slechts in mindere mate betrekking op verplaatsingen in verband met de inkomsten van de abdijs.

Opvallend werkt men met betrekking tot brood- en drankvoorzieningen niet met een gemeenschappelijke hoeveelheid, maar ieder lid van de kloostergemeenschap, uitgezonderd de abt, ontving elke dag een welbepaalde prebende. Dit vond zijn oorsprong in de regel van Benedictus. Deze nauwkeurig vastgelegde hoeveelheid was hiërarchisch bepaald. Hetzelfde vinden

(56) In verband met de gebeurtenissen te Watrelos in deze periode, RAG, Fonds Sint-Baafs, oorkonden van 11-11-1302, 8-05-1306, 8-12-1307, 16-11-1314 en een oorkonde van 1315.

(57) Een opsomming van de belastingen vinden we in W. Prevenier, De verhouding van de clerus tot de lokale en de regionale overheid in het graafschap Vlaanderen in de late Middeleeuwen, in: *Bronnen voor de religieuze geschiedenis van België. M.E. en M.T. Verslag colloquium over religieuze geschiedenis*, Brussel, 1967, blz. 9-46. In bijlage II hiervan worden de kerkelijke instellingen, zowel reguliere als seculiere, opgesomd, die een bijdrage moesten leveren in speciale bedden voor de eerste stand. De Sint-Baafsabdijs behoorde telkens tot de eerste drie. In 1394 betaalde ze meer dan één tiende van de totale heffing en droeg dan ook duidelijk de zwaarste lasten. Het bedrag dat telkens werd betaald was weliswaar mede bepaald door onderhandelingen, waarin bijvoorbeeld onwil of welwillendheid een zekere rol konden spelen, maar toch kan men er de onderlinge fiscale betekenis van de kerkelijke instellingen uit afleiden.

we ook terug in het verdelen van geldmiddelen. Het dienstensysteem oriënteert zich in de richting van een organisatie van de individuele monniken.

De monniken worden pensionarissen

Bij de pitantie en de fermerie werd reeds vermeld dat de monniken een financiële vergoeding kregen. De oorspronkelijke regel van Benedictus verzet zich nochtans sterk tegen elke vorm van privé bezit, zelfs gebruiksvoorwerpen zijn niet toegelaten⁵⁸. Ook de „summa magistri” van 1219 eist een volledige verwerping⁵⁹. De praktijk in de late middeleeuwen is echter erg verschillend.

Kleding

Vanaf de eerste rekening waarover we kunnen beschikken wordt aan de monniken een bepaald bedrag gegeven door de centrale dienst (1313). Dit gebeurt telkens onder de rubriek „pensioene”. Zij krijgen dit geld om aan kleding uit te geven⁶⁰, zoals er expliciet bij vermeld staat, vier maal per jaar, met pasen, Sint Jansmis (24 juni), Sint Baafs (1 oktober) en kerstmis. Slechts uit enkele rekeningen kan men het juiste bedrag per monnik berekenen, namelijk 1317 (50 lb. par.), 1391 (35 lb. par.) en 1393 (38 lb. par.). In de andere jaren wordt slechts het totaalbedrag gegeven, maar per monnik wordt steeds de 40 lb. benaderd. De prior krijgt het dubbele van de andere monniken. Het bedrag dat de abt ontvangt, wordt nooit gegeven daar het in een groter geheel is opgenomen. In andere abdijen vinden we hetzelfde verschijnsel terug en vanaf 1421 is het algemeen aanvaard voor de benedictijnermonniken, wat dikwijls tot misbruiken in de klederdracht leidde⁶¹.

Lonen

Elk diensthoofd mocht in zijn rekeningen een bepaald bedrag noteren, als vergoeding voor zijn arbeid. De termen hiervoor gebruikt, variëren van „pro labore”, „pro salario” tot „voor mine pine”. Ook de centrale dienst betaalt de monniken die er bepaalde taken vervullen een loon uit. Zo ontvangen de keukenwaarder, de wijnwaarder, de spijkerwaarder en de gastwaarder jaarlijks een bepaalde som die in de tijd en hiërarchisch varieert.

(58) A. De Vogüé, *op. cit.*, dl. II, blz. 562, artikel XXXIII: „neque aliquid habere proprium, nullam omnino rem, neque codicem, neque tabulas, neque grafuim, sed nihil omnino”.

(59) *Chapters of the Black Monks*, uitgegeven door W. Plantin, dl. II, s.l., blz. 231.

(60) RAG, Fonds Sint-Baafs, R 786.

(61) D. Knowles, *op. cit.*, blz. 240-241.

L. Moulin, *La vie quotidienne des religieux au moyen age. Xe-XVe siècle*, Parijs, 1978, blz. 138-141.

Aalmoezenier, pitancier, koster en spijkerwaarder ontvangen 10 lb. par. per jaar, de fermerier 5 lb. par. in 1313 en zeker vanaf 1353, 6 lb. par., evenals de keukenwaarder, de wijnwaarder, de gastwaarder en de onderkoster. De derde koster ontvangt 4 lb. par.

Het systeem om de arbeid te betalen is dus reeds vóór 1313 van start gegaan, hierdoor is de Sint-Baafsabdij een volle eeuw voor op de Engelse abdijen⁶². Ook de personen die de mis deden worden betaald, de kosterie besteedt er jaarlijks 6 lb. par. aan.

Geldpitancies

Bij het bespreken van de diensten hebben we reeds vermeld dat de monniken jaarlijks een bedrag van 8 lb. par. en de prior en abt zelfs van 16 lb. par. ontvingen. Dit systeem werd ondanks de oppositie van de abt ingevoerd tussen 1339 en 1356. De prelaat noteert dan ook in de rekening waar deze uitgavepost voor het eerst opduikt dat dit gebeurt tegen de statuten van de orde in, „distribuit sociis in sicca pecunia contra iura et statuta ordinis agens ex negligentia”⁶³. Ook elders stuit men op verzet, de bisschoppen aanvaardden de nieuwe gang van zaken niet⁶⁴. De abt van Sint Baafs verlaat echter al vlug zijn principiële bezwaren, daar hij eveneens zijn jaarlijks „pensioen” ontvangt. Geleidelijk krijgen de uitbetalingen in geld zelfs de voorkeur op naturapitancies. In die mate zelfs dat deze laatste eerder wegvallen als er besnoeiingen moeten gebeuren.

Voor het overige voedsel blijft, zoals de rekeningen aanduiden, de gemeenschappelijke tafel bestaan. Dit gold niet in alle abdijen⁶⁵. Enkel de abt is daar niet aan gehouden en hij eet dan ook niet samen met de monniken. De monniken ontvangen wel een welafgemeten hoeveelheid wijn en brood per persoon, maar voor het overige voedsel worden in de rekeningen geen normen vermeld.

Gelduitdelingen in de fermerie

Ook hier ontvingen de monniken, per dag dat ze in de ziekenzaal verbleven, een klein geldbedrag, nl. 1 sch. par. en 2 sch. par. voor de prior, terwijl alle verzorging betaald is. Hier startte het gebruik reeds voor 1313⁶⁶.

(62) D. Knowles, *op. cit.*, blz. 242-243.

(63) RAG, Fonds Sint-Baafs, R 786.

(64) D. Knowles, *op. cit.*, blz. 240-243.

(65) E. Wisplinghoff, Die Benediktinerklöster des Niederrheins im 13. und 14. Jahrhundert, in *Festschrift für Hermann Heimpele*, Göttingen, 1972, dl. II, blz. 287.

(66) RAG, fonds Sint-Baafs, K. 9331.

Geschenken

Bij de begrafenis van abt Jan van Sycleers in 1478 ontvangen de aanwezige monniken elk 4 sch. 6 d. par. Wanneer een monnik zijn eerste mis opdraagt, ontvangt hij 1 lb. 6 sch. par.⁶⁷.

**

In het totaal ontvingen de monniken tamelijk aanzienlijke bedragen, die varieerden van minstens 43 lb. par. tot ongeveer 58 lb. par., voor de prior zelfs het dubbele hiervan. De abt bevindt zich in een andere situatie, daar hij zich voor een groot deel buiten het gemeenschapsleven hield. Wanneer we nu weten dat het loon van een gekwalificeerd arbeider ongeveer 9 sch. par. per dag en voor een helper slechts 5 sch. 6 d. par. per dag bedroeg en dat er per jaar slechts 245 dagen kon gewerkt worden⁶⁸, wat een jaarloon resp. op 110 lb. 5 sch. par. en 64 lb. 7 sch. 6 d. par. brengt, kunnen we de inkomsten van de monniken naar waarde schatten. Hierbij komt nog dat voedsel, drank en woning niet tot hun onkosten behoorden daar de abdij deze lasten voor haar rekening nam. Nergens worden er aanduidingen gevonden waarvoor dit geld gebruikt werd.

In Engeland is hetzelfde verschijnsel waargenomen; er wordt geld ontvangen voor kleding, geschenken en extra-voedsel. De monniken kopen er eigen boeken voor en gaan zich installeren in privé-gebouwtjes⁶⁹. Ook in het Heilig Roomse Rijk werd de stap naar privé-bezit gezet. De monniken kochten zich juwelen en eigen kledingstukken, die sterk afweken van de voorgeschreven normen, ze hielden persoonlijke dieren, waaronder valken en jachthonden en de slaapzaal werd onderverdeeld in diverse cellen⁷⁰.

Voor de Sint-Baafsabdij beschikken we over geen concrete aanwijzingen wat de monniken met hun geld deden. Het feit dat de kleding niet gemeenschappelijk wordt aangekocht, duidt op het toestaan van een persoonlijke keuze. Ook in de benedictijnerabdij van Sankt Lambrecht in Oostenrijk vinden we grote kwaliteits- en kwantiteitsverschillen in de kleding van de monniken.⁷¹

(67) In de oudste rekening van de fermerie uit 1313, RAG Fonds Sint-Baafs R. rol 61, is het reeds in voege.

(68) E. Scholliers, Lonen te Gent, XVe-XIXe eeuw, in *Documenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, dl. II, Brugge, 1965, blz. 409.

(69) D. Knowles, *op. cit.*, blz. 244-245.

(70) H. Kühnel, Beiträge der Orden zur materiellen Kultur, in: *Klösterliche Sachkultur des spätmittelalter*, Internationales Kongress, Krems an der Donau, 18. bis 21. september 1978, (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, 267. Band), Wien, 1980, blz. 21-28.

(71) G. Jaritz, Zur Sachkultur Österreichischer Klöster des spätmittelalter, in: *Klösterliche Sachkultur des spätmittelalter*, blz. 160.

De verwording van het oorspronkelijke concept van het monnikenwezen begint reeds langzaam in de 12e eeuw en neemt geleidelijk toe. Als oorzaken hiervan kan men wijzen op de stijgende levensstandaard van de hogere bevolgingsklassen en de eerste sporen van meer individualistische opvattingen⁷². Men verzoende zich niet meer met de traditionele gang van zaken. De monniken van Sint-Baafs, zoals in vele andere grote benedictijnerkloosters behoorden voor een groot deel tot de belangrijke families. In zijn *De Simonia ad beguttas* klaagt Geert Grote aan dat in een aantal kloosters enkel adel en rijken toegelaten werden tegen betaling van een bepaald bedrag. Zover kwam het niet in Sint-Baafs. Maar toch zal de levenswijze van de hogere bevolkingsgroepen haar invloed hebben laten gelden binnen de kloostermuren⁷³.

(72) G. Zimmerman, *Ordensleben und Lebensstandard*, Münster, 1973, blz. 220 en 240.

(73) H. Kühnel, *op. cit.*, blz. 18.

DE BROUWINDUSTRIE TE GENT, 1505-1622

door

Paul DE COMMER

MUNTVERHOUDINGEN

- 1 pond vlaams = 20 schellingen vl. = 240 groten vl.
- 1 groot vl. = 12 penningen parisis.
- 1 stuiver = 2 groten = 48 myten.
- 1 groot = 24 myten.
- 1 blanke = 36 myten.
- 1 engelse = 8 myten.
- 1 zesken = 6 myten.

AFKORTINGEN

- sch.: schelling.
- gr.: groot.

METROLOGISCHE NOTA

In de „Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant” (dl. I, p. 8) werden de volgende Gentse inhoudsmaten voor vloeistoffen opgegeven: 1 stoop = 2 potten = 4 pinten; 1 pint = 0,5766 l.; 1 pot = 1,1532 l.; 1 stoop = 2,3064 l.; 1 ame = 138,4 l.; 1 ton = 147,6 l.

Zelf hebben we uit de Voorgeboden genoteerd: 1547: 1 ton = 60 stopen = 138,3 l.; 1559: 1 ton = 60 tot 66 stopen = 138,3 tot 152,2 l. 1579: 1 ton = 62 tot 68 stopen = 142,9 tot 156,8 l.; 1606: 1 ton = 66 tot 68 stopen = 152,2 tot 156,8 l. Besluit: er bestaat een verregaande overeenkomst tussen de gegevens uit de „Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant” en onze eigen noteringen uit de Voorgeboden aangezien een ton van 147,6 l.: 63,9 stopen telt.

In de ordonnantie van 1606 worden de volgende onderverdelingen van de ton vermeld:

- 1 halve ton = ten hoogste 36 stopen = 83 l.
- het „derdeken” = ten hoogste 28 stopen = 64,5 l.
- het „kwartken” = ten hoogste 21 stopen = 48,4 l.
- het „kwartken smal” = ten hoogste 15 stopen = 34,5 l.
- een brouwsel bedraagt te Gent 16 tonnen.*

S.A.G. reeks 93: CC fo. 59v. - 2 september 1547.
CC fo. 399 - 13 november 1559.
DD fo. 236v. - 9 mei 1567.
EE fo. 259v. - 16 november 1579.
HH fo. 157v. - 26 oktober 1606.

(*) S.A.G. reeks 400.

S.A.G. reeks 160, nr. 8: „lettre signée Hembyze”.

INLEIDING ¹

De studie van de brouwindustrie in het algemeen en meer bepaald in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het ancien régime, is bij de historici steeds een sterk ondergewaardeerd studieobject geweest. Het is pas sinds enkele jaren dat de interesse groeide voor deze nijverheidstak, mede door de stimulerende arbeid van twee vooral sociaal-economisch gerichte historici, nl. H. Soly en R. Van Uytven. H. Soly wees als eerste uitdrukkelijk op het economisch belang van de Zuidnederlandse brouwindustrie in de XVIe eeuw en in een gelegenheidspublicatie verschaft R. Van Uytven ons een overzicht van de bestaande kennis betreffende het bier in de Zuidelijke Nederlanden tot in de XVIIIe eeuw ². Onlangs werd door E. Aerts nogmaals gewezen op het ontbreken van de nodige kennis en het bibliografisch overzicht dat hij ons verschaft toont duidelijk aan dat tot nu toe slechts weinig studies beschikbaar zijn, het betreft hier vooral lokale monografieën; een algemeen werk voor de Zuidelijke Nederlanden ontbreekt nog steeds ³. Hierover kan men zich wel enigszins verwonderen, daar de brouwindustrie een zeer belangrijke rol vervulde op sociaal, financieel en industrieel vlak. Het bier was een belangrijk consumptiegoed vooral voor de lagere klassen die zich geen wijn konden veroorloven en die wegens het ontbreken van andere dranken, zoals koffie, thee e.d., louter op bierverbruik waren aangewezen. Dit belang blijkt nog duidelijker uit de grote belangstelling van het stadsbestuur voor deze industrie omdat een aanzienlijk deel van haar inkomsten voortkwam uit diverse belastingen op de bierproductie en het verbruik.

Met de verspreiding van het hophouwen over de Zuidelijke Nederlanden vanaf het midden van de XVe eeuw neemt het belang van deze industrie in omvang toe. In de Zuidelijke Nederlanden ontwikkelt zich geleidelijk een eigen brouwindustrie en raakt men minder en minder afhankelijk van de invoer uit de Noordelijke Nederlanden, Engeland en Noord-Duitsland. In dit verband werd vroeger veelvuldig gewezen op het feit dat men in Vlaanderen moeilijker kon optornen tegen deze ingevoerde biersoorten, wegens het gebrek aan geschikt en niet verzilt grondwater, iets wat in Brabant niet het geval was omdat men daar over kwaliteitswater kon beschikken ⁴. Daarom is men Vlaanderen gaan beschouwen als een wijndrinkend gebied t.o.v. Brabant waar vooral bier werd gedron-

(1) Dit artikel is een samenvatting van onze verhandeling voorgelegd tot het bekomen van de graad van licentiaat in de geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Gent. Onze dank gaat in de eerste plaats naar onze Promotor Prof. Dr. W. Brulez en Dr. H. Soly.

(2) Soly (H.) - „De Economische Betekenis van de Zuidnederlandse Brouwindustrie in de XVIe eeuw. Problematiek”. In: Handelingen van het Colloquium over de economische geschiedenis van België. Behandelingen van de Bronnen en de Problematiek, 1972, pp. 97-117, Gent, 1973.

Van Uytven (R.) - „De Drankcultuur in de Zuidelijke Nederlanden tot de XVIIIe eeuw”. In: Drinken in het verleden, tentoonstelling stadsbestuur Leuven, 1973.

(3) Aerts (E.) - „De Zuidnederlandse Brouwindustrie tijdens het ancien régime. Status Quaestionis van het Onderzoek”. In: Handelingen van de Zuidnederlandse Mij. voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, 1979 (XXXIII), pp. 5-34.

(4) Van Uytven (R.) - „Haarlemmer Hop...”, p. 340.

ken. Men is tot deze misvatting gekomen wegens het ontbreken van enige studie over de brouwindustrie en het bierverbruik in Vlaanderen. J. Craeybeckx en H. Soly hebben er echter reeds vroeger op gewezen dat gezien de hoge kostprijs van de wijn in de XVIe eeuw dagelijks wijnverbruik voor de gewone man onmogelijk was. Beide auteurs legden er de nadruk op dat slechts één alternatief beschikbaar was, nl. bier en dat een plaatselijke brouwindustrie van een zekere omvang hiertoe vereist was. Met onderhavige studie pogen wij aldus een bijdrage te leveren tot de kennis van de brouwindustrie in Vlaanderen. We hebben ons echter dienen te beperken tot de stad Gent, niettemin in de XVIe eeuw de grootste Vlaamse stad en een belangrijk centrum op het economische, sociale en politieke vlak.

Het betreft hier een kwantitatieve studie voor de XVIe eeuw omdat het overgrote deel van het bronnenmateriaal hierop betrekking heeft. Veel tijdrovend opzoekingswerk heeft ons verhinderd dieper in te gaan op bijv. de sociaal-economische en politieke bindingen van de brouwers, het brouwersambacht en haar organisatie, aanverwante industrieën, zoals kuipers, e.d.; de grondstoffen, brandstoffen, enz... Aanvankelijk hadden we gedacht aan de twee voorwaarden voor kwantitatief onderzoek te kunnen voldoen, nl. volledigheid en continuïteit van het bronnenmateriaal, later is echter gebleken dat dit niet altijd mogelijk was. Hierover echter later meer.

Eerst en vooral gaan we nader in op de verschillende biersoorten die te Gent werden gebrouwen en ingevoerd. Vervolgens behandelen we: de bierprijzen, de brouwers en tappers, de accijnsinning, het aandeel van de bierbelastingen in het geheel van de stadsontvangst, de bierproductie, de import, de export en het verbruik.

I. DE BIERSOORTEN

We baseerden ons hierbij op de Voorgeboden, zijnde de ordonnanties uitgevaardigd door de Schepenbank van de Keure⁵.

1. *De lokaal geproduceerde soorten*

In het begin van de XVIe eeuw worden er te Gent slechts twee soorten bier gebrouwen, *klein bier* en *dubbel bier*, die in 1522 worden verkocht voor respectievelijk 0,5 en 1 groot per stoop⁶. In dat zelfde jaar bekomen de Gentse brouwers van het stadsbestuur de toelating een nieuwe soort dubbel bier te produceren waarvan de prijs wordt vastgesteld op 1,5 groot per stoop. Het dubbel bier van 1 groot per stoop noemt men *crabbelaer* en dat van 1,5 groot *clauwaert*⁷. In 1573 is deze laatste soort blijkbaar sterk verwaterd daar de brouwers aan de magistraat vragen een

(5) Stadsarchief Gent (S.A.G.) reeks 93: „Voorgeboden”; BB (1482-1545); CC (1545-1560); DD (1560-1572); EE (1572-1582); FF (1582-1588); GG (1588-1597); HH (1597-1616).

(6) Zie metrologische nota en muntverhoudingen.

(7) S.A.G. reeks 93: BB fo. 103 - 6.9.1527/BB fo.244 - 30 aug. 1538.

sterker bier te mogen brouwen. Na „diveersche requesten bij hemlieden daertoe gepresenteert” wordt hun verzoek ingewilligd en doet de *dubbele clauwaert* zijn intrede op de Gentse markt. De vroegere clauwaert noemt men vanaf nu *enkele clauwaert*. De brouwers moeten echter beloven de stad in voldoende mate van andere biersoorten te blijven voorzien ; minstens zes brouwers moeten het klein bier blijven brouwen ⁸.

Op 1 maart 1585 geeft het stadsbestuur andermaal de toestemming tot het brouwen van een sterkere biersoort, die *dusselaer* wordt genoemd ⁹.

De controle op de verhandeling van deze verschillende biersoorten werd in sterke mate bevorderd door de verschillende merktekens die in de tonnen moesten gebrand worden. Aan de hand van een tabel zullen we de evolutie hieromtrent toelichten.

Tabel 1 : Wijzigingen in de merktekens van de tonnen, 1522-1585

Jaar	Klein Bier	Crabbelaer	Clauwaert	Dusselaer
1522	-	G	leeuw	-
1538 ¹⁰ aug.	teken v/d brouwer	leeuwtje en G	grote leeu- wenklauw + G	-
1554	G	leeuwtje	grote leeu- wenklauw	-
1585	G	leeuwtje	grote leeu- wenklauw	XX

Opmerking :

- a) Deze tekens moeten in de tonnen worden gebrand op de beide uiterste zijden, althans vanaf 1538.
- b) Vanaf 1550 moeten de tonnen ook het teken van de brouwers dragen.
- c) Vanaf 1567 komt er het stadsmerk bij. De tonnen dienen aldus voorzien te zijn van drie merktekens : het teken van de brouwerij, de ijking van de stad en het teken van de biersoort.
Vanaf 1569 mogen deze tekens enkel nog door de „ghezworen brandtmeester” ¹¹ in de tonnen worden gebrand.
- d) Over het merkteken vereist voor de ton dubbele clauwaert wordt nergens melding gemaakt.

(8) S.A.G. reeks 160, nr. 8 : „lettre signée Hembyze” 6 maart 1573.

(9) S.A.G. reeks 93 : FF fo. 129 - 1 maart 1585.

(10) Vanaf 12 december 1538 valt de G bij crabbelaer en clauwaert weg.

(11) S.A.G. reeks 93 BB fo. 67v. 13 augustus 1522/BB fo. 244 - 30 augustus 1538/BB fo. 244 - 12 december 1538/CC fo. 103 - 23 mei 1550/CC fo. 216 - 29 mei 1554/DD fo. 270 - 13 november 1567/DD fo. 345v. - 8 juni 1569/FF fo. 129 - 1 maart 1585.

Het feit dat tot driemaal toe een nieuw sterker bier werd geïntroduceerd, wijst erop dat de bestaande soorten steeds opnieuw in kwaliteit daalden. De verklaring moet gezocht worden in de aanhoudende stijging van de graanprijzen¹². Aangezien deze laatste het leeuwedeel van de onkosten uitmaakten, konden de brouwers hun winstmarge op twee manieren veilig stellen: de prijs van het bier verhogen of de kwaliteit ervan verminderen door een geringere hoeveelheid graan in een brouwsel te storten. Vermits de arbeiderslonen steeds met vertraging en vaak in onvoldoende mate aan de graanprijzen werden aangepast, impliceerde de eerste „oplossing” dat de afzet en bijgevolg de winst van de brouwer daalde. Daarom opteerden zij meestal voor een „verdunding” van het bier¹³. Deze politiek had echter voor gevolg dat de behoefte naar sterkere biersoorten toenam bij de sociale groepen die zich hogere prijzen konden veroorloven. Indien de lokale brouwers die klanten wilden behouden, dan moesten zij een sterker bier produceren.

De introductie van nieuwe soorten vond te Gent telkens plaats tijdens hevige graancrisissen, in zulke periodes nam de „verdunding” van de bestaande soorten vermoedelijk buitensporige proporties aan. De hongersnood van 1521-22¹⁴ gaat samen met het ontstaan van clauwaert. Te Gent kost de rogge dan in groten vlaams per halster:

1519	1520	1521	1522	1523	1524	1525
14	23,5	35,5	28	14,5	38	19,5

Van 1572 tot 1587 verkeren de Zuidelijke Nederlanden in een crisisperiode gekenmerkt door hoge graanprijzen en militaire troebelen. Vooral tijdens de jaren 1578-1579, doch ook vroeger, vluchten de boeren van het platteland naar de stad om bescherming te zoeken voor het oorlogsgeweld¹⁵. Te Gent bereikten de graanprijzen in 1573 een piek die pas in 1583 zal worden overschreden. Juist in 1573 vangt men aan met het brouwen van dubbele clauwaert. Deze crisisperiode tijdens de jaren tachtig, waarnaar we zojuist verwezen, valt trouwens samen met het ontstaan van een nog sterkere biersoort, nl. dusselaer, op 1 maart 1585¹⁶.

In de Middeleeuwen brouwt men in de Zuidelijke Nederlanden nog op traditionele wijze met behulp van gruit, een mengsel van blauwe bosbessen

(12) Voor de graanprijzen maakten we gebruik van:

Deprez (P.) - Graanprijzen te Gent en te Deinze in groten vlaams, 1555-1795. In: Dokumenten voor de Geschiedenis van Prijzen en Lonen in Vlaanderen en Brabant. Brugge, 1959, deel I, p. 62.

Wijffels (A.) - Prijs van Rogge te Gent (XIVe-XVIe eeuw). in Dokumenten... Deel II, p. 161.

(13) Soly (H.) - „De Economische Betekenis...”, p. 110.

(14) Van Der Wee (H.) - „The Growth...”, p. 150.

(15) Van Der Wee (H.) - „The Growth...”, pp. 245-250.

(16) Van Der Wee (H.) - „The Growth...”. Over de crisis der jaren tachtig in Vlaanderen, p. 258.

en diverse kruiden¹⁷. Het gruit was een bestanddeel dat aan het bier werd toegevoegd, voor dat het hophrouwen ingang vond, om het brouwsel een betere smaak te geven. Het voornaamste bestanddeel van dit gruit was de gage, een op moerassige bodem groeiend kruid. De levering van dit gruit was het monopolie van de landsheer, die eigenaar van de woeste gronden was. Hij gaf deze inkomstenbron echter zoals vele andere in leen¹⁸.

Onder gruitrecht verstaat men dus dat niemand binnen Gent bier mag brouwen zonder gruit te kopen van de heer en eveneens dat niemand bier mag invoeren waarop het gruitrecht niet betaald is¹⁹. Naarmate het hophrouwen ingang vindt in de Zuidelijke Nederlanden verdwijnt de gruit doch de belasting blijft dikwijls bestaan; het zijn de rekeningen zojuist vermeld die hier betrekking op hebben.

2. De import

Uit enkele gruitrekeningen op het ingevoerde bier voor de jaren 1455-58 kunnen we afleiden dat toen reeds *keyt* werd ingevoerd te Gent²⁰.

Via de rekeningen op het „inbrauwene en vreemd bier” tijdens de periode 1505/6 - 1541/2 raken we beter bekend met de andere soorten die worden ingevoerd waaronder het overwicht van *keyt* overwegend blijft²¹.

Over de aard en de samenstelling van dit kuitbier bestaat tot nu toe grote onduidelijkheid. Sommige auteurs stellen nl. dat kuitbier gebrouwen wordt zonder hop terwijl anderen het aanzien voor een sterk gehopt bier. Een dergelijke verscheidenheid van interpretaties schijnt erop te wijzen dat het kuitbier niet steeds aan zichzelf gelijk is gebleven²². Volgens H. Van Der Wee wordt dit hoppebier van de tweede helft der XIVe eeuw voor Holland vooral, een exportartikel bij uitstek. In Vlaanderen geschiedt de invoer via de haven van Sluis. In het zuiden brouwt men nog op traditionele wijze met behulp van gruit, in het noorden wordt van in het begin der XIVe eeuw meer en meer hop gebruikt²³.

Het *keyt* is een nabootsing van het Duitse hopbier uit Bremen, Danzig, Lübeck, Wismar, Rostock en vooral Hamburg. Op korte tijd worden de Duitse bieren door deze uit Delft en Haarlem van de markt verdrongen²⁴. In de tweede helft der XVe eeuw kent het Haarlemse hoppebier in Brabant een terugval ten voordele van het inheems bier, nu ook volgens de nieuwe hoptechniek gebrouwen. Op dat moment lanceerden Delft en vooral Gouda hun fameus, goedkoop *kytebier* zodat compensatie voor de Haar-

(17) Van Der Wee (H.) - „De Handelsbetrekkingen...”, p. 269.

(18) Van Uytven (R.) - „Stadsfinanciën...”, pp. 313-314.

(19) Penninck (J.) - „Het Bier te Brugge...”, p. 5.

(20) S.A.G. reeks 160 : nr. 23.

(21) S.A.G. reeks 160 : nr. 24.

(22) Van Uytven (R.) - „Haarlemmer hop, Goudse kuit en Leuvense Peterman”. In: Arca Lovaniensis, 1975, pp. 342-343.

(23) Van Der Wee (H.) - „De handelsbetrekkingen tussen Antwerpen en de Noordelijke Nederlanden tijdens de XIV, XV en XVIe eeuw”. In: Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden, 20, 1965-66, pp. 268-270.

(24) Van Uytven (R.) - „Drinken in het verleden...”, p. 31.

lemse achteruitgang ten dele aanwezig was²⁵. In Vlaanderen bleken de inheemse brouwers, ook wegens de moeilijkheid geschikt en niet verzilt grondwater te vinden, moeilijker te kunnen optornen tegen de Hollandse bieren²⁶. Te Gent wordt vooral keyt uit Gouda ingevoerd in daarvoor speciaal bestemde tonnen die de Gentenaars dienen terug te geven aan diegenen die ze invoeren. De tonnen mogen te Gent niet gebruikt worden, ook niet in aangepaste vorm zodanig dat ze gaan lijken op Gentse bier-tonnen²⁷.

Met bierinvoer uit Doornik, Antoing, Menen en Komen raken we reeds bekend dank zij een rekening uit 1505, doch in de voorgeboden wordt hieromtrent pas melding gemaakt in 1535²⁸. Op 10 december 1540 verbiedt men echter uitdrukkelijk de invoer van bier uit deze plaatsen²⁹. We veronderstellen dat het verbod van 1540 eerder van tijdelijke aard is geweest aangezien in 1541 toch nog 9 ton bier uit Menen wordt ingevoerd³⁰.

Met bierinvoer uit Antwerpen zijn we reeds bekend dank zij een gruit-rekening die dateert van 1565/66 wanneer 8 ton wordt ingevoerd³¹. Vanaf 1587 schijnt deze aanvoer pas een zekere omvang aan te nemen wanneer 622 ton binnen Gent wordt gebracht³². In hetzelfde jaar spreekt men hierover ook in de voorgeboden³³.

Van bieraanvoer uit Mechelen is pas sprake in 1598³⁴. Over de omvang die deze invoer aannam is ons niets bekend aangezien vanaf 1592 in de ongeldrekeningen de inkomsten op de invoer worden omschreven als inkomsten op het „vreemd bier”, waarmee men doelt op de totale invoer, en niet alleen de buitenlandse biersoorten zoals Engels, Jupen, Oosters en Hamburgs, die reeds van in de Middeleeuwen in de Zuidelijke Nederlanden werden ingevoerd. Met deze invoer uit het buitenland en haar omvang zijn we beter bekend wat betreft Gent vanaf 1505, dankzij enkele rekeningen³⁵. In 1598 wordt verboden nog langer bier afkomstig van het „platteland”, te Gent te verkopen³⁶. Dit bier uit de onmiddellijke omgeving van de stad was immers veel goedkoper dan het Gentse bier waarvan de kostprijs sterk verzaard werd door de belastingen. Het is duidelijk dat men de brouwers deze concurrentie wil besparen en de stadsinkomsten op peil houden.

(25) Van Der Wee (H.) - „De Handelsbetrekkingen...”, pp. 268-270.

(26) Van Uytven (R.) - „Haarlemmer hop...”, p. 340.

(27) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 185 - 13 augustus 1534 en CC fo. 343 - 27 mei 1558.

(28) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 197v - 20 augustus 1535.

(29) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 278 - 10 december 1540.

(30) S.A.G. reeks 160 nr. 24.

(31) S.A.G. reeks 160 nr. 25.

(32) S.A.G. reeks 463.

(33) S.A.G. reeks 93 : FF fo. 297v - 21 juli 1587.

(34) S.A.G. reeks 93 : HH fo. 19v - 4 april 1598.

(35) S.A.G. reeks 160 nr. 24.

(36) S.A.G. reeks 93 : HH fo. 19v - 4 april 1598.

II. DE BIERPRIJZEN

Terloops wordt in de voorgeboden melding gemaakt van bierprijzen. Enerzijds zijn er een reeks groothandelsprijzen waaraan de brouwers dienen te leveren en anderzijds een reeks kleinhandelsprijzen waaraan de tappers dienen te tappen. Groothandelsprijzen treffen we alleen aan tijdens de periode 1599 tot 1606, kleinhandelsprijzen daarentegen reeds vanaf 1522 tot 1548 en van 1577 tot 1588. Het verschil tussen de beide prijzen stelde de tappers in staat te leven ; het transport en vooral de verschillende belastingen slopten echter een groot deel op.

Tabel 2: Verschillen, per stoop, tussen groothandels- en kleinhandelsprijzen, in groten vlaams ; 1579, 1585, januari en juli 1588³⁷.

Soort	1579	1585	Januari 1588	Juli 1588
Klein bier	0,5/0,6	0,6	-	-
Crabellaer	0,8	1,2	1,2	1,2
Enkele clauwaert	1,4	2,8	2	2,1
Dubbele clauwaert	2,6	3,6	4	4
Dusselaer	-	4	-	-
Keyt	1,9/2	-	-	-

Het is opvallend dat naarmate een biersoort duurder is, het verschil groter wordt, wat erop wijst dat ofwel de winstmarge voor de tappers op deze soorten veel groter is ofwel dat vooral deze soorten sterk belast worden. In 1579 bedraagt het verschil voor dubbele clauwaert 2,6 gr. per stoop, de grote accijns bedraagt 1 gr. per stoop of 38,4 % van het verschil. Enkele clauwaert betaalt 0,6 gr. accijns per stoop of 42,8 % van het verschil. Crabellaer betaalt 0,4 gr. accijns per stoop of 50 % van het verschil. Klein bier betaalt 0,1 gr. accijns per stoop of 20 % van het verschil. Hieruit blijkt dat de accijnsbelasting in het jaar 1579 het sterkst doorweegt bij crabellaer en enkele clauwaert doch niet zozeer bij de duurste biersoort nl. dubbele clauwaert. We menen dan ook te mogen besluiten dat op de duurste biersoorten door de tappers de grootste winsten werden gemaakt³⁸.

(37) De groothandelsprijzen worden gegeven per ton, ten behoeve van vergelijking namen we aan dat één ton zestig stopen bevatte. Soms werd de minimum- en maximumprijs genoteerd.

(38) Voor de accijnstarieven zie bijlage 4b.

Tabel 3 : Groothandelsprijzen, per ton, van de biersoorten te Gent verkocht, in schellingen en groten vlaams, 1559-1606 ³⁹.

Jaar	Klein Bier	Crabbelaer	Enkele Clauwaert	Dubbele Clauwaert	Dusse laer	Keyt
1559	2 - 6	3 - 8 4 - 0	6 - 6	-	-	-
1569	2 - 2 2 - 6	3 - 6	"	-	-	-
1577	-	-	"	-	-	12 - 6 13 - 4
1579	2 - 0 2 - 6	4 - 0	6 - 0	12 - 0	-	-
1585	2 - 8	"	"	12 - 0	20 - 0	-
Jan. 1588	-	"	10 - 0	20 - 0	-	-
Juli 1588	-	"	7 - 0	15 - 0	-	-
1594	-	"	"	20 - 0	-	-
1606	-	"	8 - 0	20 - 0	-	-

(39) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 399 - 13 november 1559 / DD fo. 345v - 8 juni 1569 / EE fo. 162v - 6 september 1577 / EE fo. 259v - 16 november 1579 / FF fo. 129 - 1 maart 1585 / FF fo. 332v - 19 januari 1588 / GG fo. 25v - 7 juli 1588 / GG fo. 306 - 27 juli 1594 / HH fo. 157v - 26 oktober 1606.

Tabel 4 : Kleinhandelsprijzen, per stoop, van de biersoorten te Gent verkocht, in groten vlaams, 1522-1588 ⁴⁰.

Jaar	Klein bier	Crabbe laer	Enkele Clauwaent	Dubbele Clauwaent	Dusse laer	Keyt
1522	-	1	1,5	-	-	-
1527	0,5	-	-	-	-	-
1538	-	-	2	-	-	-
1539	-	0,75	1,5	-	-	-
1548	-	2	-	-	-	-
1577	1	1,6	2,3	4,16	-	4,5
1579	"	"	2,6	5	-	5
1585	1,16	2	4	6	8	-
Jan. 1588	-	"	"	8	-	-
Juli 1588	-	"	3,5	7	-	-

(40) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 67v - 13 augustus 1522 / BB fo. 103 - 6 september 1527 / BB fo. 244 - 30 augustus 1538 / BB fo. 254 - 24 december 1539 / CC fo. 66 - 8 mei 1548 / EE fo. 162v - 6 september 1577 / EE fo. 259v - 16 november 1579 / FF fo. 129 - 1 maart 1585 / FF fo. 332v - 19 januari 1588 / GG fo. 25v - 7 juli 1588.

Net zoals in andere steden werden de bierprijzen te Gent met veel vertraging en in ontoereikende mate aan de graanprijzen aangepast. Dit valt zeer duidelijk af te leiden uit de kleinhandelsprijzen. In 1527 kostte een stoop klein bier een halve groot, vijftig jaar later één groot per stoop en in 1585, overigens in volle crisistijd, ongeveer 1,16 gr. per stoop. Ook de prijzen van crabbelaer ondergaan weinig wijzigingen: in 1522 kostte een stoop één groot en in 1579 is deze prijs slechts gestegen tot één groot acht penningen parisis per stoop en tijdens de periode 1585-1588 twee groten per stoop. Enkele clauwaert kent ook vrij weinig prijsstijgingen alhoewel in 1585 een forse stijging tot vier groten per stoop op te merken valt. Het prijsverloop van dubbele clauwaert, vanaf 1573 gebrouwen, is echter minder stabiel.

Over de periode 1527 tot 1585 is de graanprijs te Gent vertienvoudigd en zijn de prijzen van klein bier en crabbelaer nog niet eens verdubbeld, wat erop wijst dat de overheid, net zoals bij de broodprijs, de prijzen van deze biersoorten zo stabiel mogelijk wou houden, omdat vooral zij door het overgrote deel van de werkende bevolking werden verbruikt, voor wie ze een levensnoodzakelijke behoefte vormden.

Het is in dit verband interessant even na te gaan welke hoeveelheden bier deze werkende bevolking zich kon aanschaffen in ruil voor hun totale loonsom. We hebben dit nagegaan enerzijds voor metsers en leidekkers en anderzijds voor metsers- en leidekkersdienders⁴¹.

Het is duidelijk dat deze ongeschoolde arbeiders zich moeten tevreden stellen met klein bier en crabbelaer, eventueel misschien enkele clauwaert. De toestand voor metsers en leidekkers is wel iets beter, maar we mogen niet vergeten dat deze meesters uit het bouwvak tot de best betaalden behoren⁴². Niettemin blijft dagelijks verbruik van dubbele clauwaert en vreemd bier ook voor hen onmogelijk, met uitzondering van nu en dan misschien een pint, pot of stoop bij uitzonderlijke gelegenheden. Bovendien wordt de toestand slechter in crisistijd, iets wat de cijfers van 1585 duidelijk aantonen. De duurste biersoort van het moment, nl. de dusselaer, kost 8 groot per stoop, indien een ongeschoolde arbeider zich hiervan 1 stoop wil aanschaffen dan dient hij 57% van zijn totale loonsom hieraan te spenderen, iets wat natuurlijk volkomen ondenkbaar is. Te Antwerpen was de situatie dezelfde. H. Soly rekende uit dat omstreeks 1520 een metserdiender zich in de winter (winterdagloon 6 groten Brabants) en in de zomer (zomerdagloon 8 groten Brabants) respectievelijk 20,5 en 27,3 l. „cleyen bier” (10 miten Brabants per pot) kon aanschaffen⁴³. Te Gent kon een metserdiender zich in 1527 ca. 27,6 l. klein bier aanschaffen.

In ieder geval zijn zij aangewezen op bierverbruik aangezien het dagelijks gebruik van wijn helemaal onmogelijk is. Indien de best betaalde

(41) Scholliers (E.) - „Lonen te Gent (XVe - XIXe eeuw)”. In: Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant. Brugge, 1965, dl. II, p. 354.

(42) Craeybeckx (J.) - „Grand Commerce...”, p. 42.

(43) Soly (H.) - „De Economische Betekenis...”, p. 98, voetnoot 4.

Tabel 5 : Koopkracht, uitgedrukt in liter bier, van metsers- en leidekkerslonen, 1522-1585 (gemiddeld dagloon ; 1522-1527 : 10 tot 12 gr.; 1577-1585 : 24 gr.) met vermelding van de prijs per stoop in groten vlaams.

Soort	1522	1527	1577	1585
Klein	-	0,5 gr./stoop of 46,1 l. - 55,3 l.	1 55,3	-
Crabbelaer	1 23 - 27,6	-	1,6 34,5	2 27,6
Enkele Clauwaert	1,5 15,2 - 18,4	-	2,3 23,9	4 13,8
Dubbele Clauwaert	-	-	4,16 13,1	6 9,2
Dusselaer	-	-	-	8 6,9
Keyt	-	-	4,5 12,2	-

Tabel 6 : Koopkracht, uitgedrukt in liter bier, van metsersdienders- en leidekkerslonen, 1522-1585 (gemiddeld dagloon ; 1522-1527 : 6 gr.; 1577-1585 : 14 gr.) met vermelding van de prijs per stoop in groten vlaams.

Soort	1522	1527	1577	1585
Klein	-	0,5 27,6	1 32,2	-
Crabbelaer	1 13,8	-	1,6 20	2 16,1
Enkele Clauwaert	1,5 9,2	-	2,3 13,8	4 8
Dubbele Clauwaert	-	-	4,16 7,6	6 5,3
Dusselaer	-	-	-	8 4
Keyt	-	-	4,5 7,1	-

arbeiders zich dagelijks 1 liter wijn willen aanschaffen dan kost hen dit één derde en zelfs meer, van hun loon. J. Craeybeckx geeft ter illustratie de volgende voorbeelden : in 1558 verdient een leidekker te Geraardsbergen 8 gr. vlaams per dag, in Rijnwijn uitgedrukt 1,5 l, in 1567 verdient een metsers in dezelfde stad 14 gr. per dag of 3,4 liter wijn uit Poitou. In 1592 kunnen een metsers en ongeschoolde zich te Antwerpen respectievelijk 2,3 l. en 1,375 l. rode wijn aanschaffen in ruil voor hun ganse loon ⁴⁴.

C. Vandenbroeke besluit : „Waar een geschoolde vakman zich tot het midden van de XVe eeuw zowel te Leuven als te Gent ongeveer 3 l. van de beste wijn kon aanschaffen met zijn dagloon, daalde dit tot $\pm$ 1 liter tijdens de tweede helft van de XVIe eeuw” en wijst erop dat deze stijging van de wijnprijzen aanleiding gaf tot een toename van het bierverbruik te Gent tijdens de XVIe eeuw ⁴⁵. Hierop komen we echter meer uitgebreid terug in het hoofdstuk dat zal handelen over het bierverbruik te Gent.

De lonen stijgen in de loop van de XVIe eeuw sneller dan de prijzen van de twee goedkoopste Gentse biersoorten ; dit laat veronderstellen dat de situatie verbetert, doch we mogen de verwatering van de verschillende soorten niet uit het oog verliezen.

Tot slot nog dit, we mogen niet vergeten dat een deel van het loon uit „drinkebier” bestaat of het bier aan de arbeider verstrekt tijdens het werk, al is het niet altijd even duidelijk of dit nu wel of niet in de loonsom is begrepen ⁴⁶.

III. BROUWERS EN TAPPERS

Over het al dan niet bestaan van een strikt onderscheid tussen beide begrippen is tot nu toe slechts weinig studie gemaakt. Uit de literatuur weten we dat te Leuven de tappers mochten brouwen en de brouwers mochten tappen ⁴⁷. Te Lier was dit echter verboden ⁴⁸. Te Gent bewaart men in de voorgeladen hierover het stilzwijgen tot in 1579, wanneer uitdrukkelijk wordt verboden aan de tappers te brouwen en aan de brouwers te tappen ook niet „onder een geleenden naeme”. Bovendien mag een tapper slechts tappen op acht roeden afstand van de dichtstbijgelegen brouwerij ⁴⁹.

(44) Craeybeckx (J.) - „Un grand commerce...”, p. 43.

(45) Vandenbroeke (C.) - „Evolutie van het wijnverbruik te Gent (XIVe-XIXe eeuw)”. In : *Studia Historica Gandensia*, 1975, nr. 194, p. 396 en 398.

(46) Scholliers (E.) - „Lonen te Gent...”, p. 355.

(47) Van Uytven (R.) - „Drinken in het verleden...”, p. 35. „In 1628 brouwen 89 Leuvense tappers nog 18.693 amen bier. In 1723 produceren ze bijna nog 30 % van de totale Leuvense produktie goed bier”.

(48) Lens (A.) - „De Geschiedenis van het Brouwersambacht...”, 5, 1955, p. 107.

(49) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 216 - 29 mei 1554 en EE fo. 259v - 16 november 1579.

8 roeden : zie voetnoot 98.

1. *De biersoorten die samen mogen gebrouwen worden*

Het stadsbestuur is er steeds voor beducht geweest dat de brouwers de belastingen zouden ontduiken door verschillende biersoorten met elkaar te mengen. Allerlei voorgelaten werden uitgevaardigd met het doel zulke misbruiken te voorkomen.

Tot 1579 mocht elke brouwer alle biersoorten produceren ; het was alleen verboden twee soorten tegelijkertijd te brouwen. Wenste men bijv. van klein bier over te schakelen naar dubbel bier, dan dienden eerst de tonnen klein bier uit de brouwerij verwijderd te worden en in een kelder opgeslagen. Tot 1559 mocht deze laatste zich wel in dezelfde straat als de brouwerij bevinden, maar daarna moest hij er tenminste vier straten van verwijderd zijn ⁵⁰.

Heeft de introductie van dubbele clauwaert in 1573 aanleiding gegeven tot misbruiken? Zeker is alleen dat het stadsbestuur zes jaar later de brouwers verplicht ieder een soort te kiezen waarvan men pas mag afstappen elke drie maanden na schriftelijke verwittiging van de pachters veertien dagen op voorhand. Het bier van de soort die men voordien placht te produceren dient men eerst van de hand te doen alvorens met het brouwen van de andere soort een aanvang te nemen ⁵¹. Enkele clauwaert en crabbelaer mogen wel tegelijkertijd worden gebrouwen in één brouwerij, doch dubbele clauwaert en klein bier dienen afzonderlijk te worden gebrouwen ⁵². In 1585 wanneer dusselaer op de markt komt blijft de toestand ongewijzigd met het verschil dat dubbele clauwaert en dusselaer samen mogen gebrouwen worden ⁵³.

2. *De biersoorten die samen mogen getapt worden*

Ook vanwege de tappers vreesde het stadsbestuur dat zij de verschillende biersoorten zouden vermengen en om dat tegen te gaan schreef men voor dat iedere tapper zich moest beperken tot één of meerdere soorten, echter alle min of meer van dezelfde kwaliteit.

In 1517 wordt voor het eerst hierop de aandacht gevestigd : tappers van dubbel Gents bier, keyt of ander vreemd bier mogen geen klein bier tappen. Van deze laatste soort mogen ze enkel 2 of 3 stopen in hun huis halen, bestemd voor eigen gebruik binnen het gezin ⁵⁴.

In 1527 verbiedt men het samen tappen van crabbelaer, toen nog een dubbel bier, met klein bier ⁵⁵. Clauwaert, de andere dubbele biersoort dient gescheiden van crabbelaer of klein bier getapt te worden, samen met keyt is echter wel toegelaten ⁵⁶. Dit alles wijst erop dat crabbelaer als een tus-

(50) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 103 - 23 mei 1550 en CC fo. 399 - 13 november 1559.

(51) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 259v - 16 november 1579.

(52) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 259v - 16 november 1579.

(53) S.A.G. reeks 93 : FF fo. 129 - 1 maart 1585.

(54) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 54v - 6 maart 1517.

(55) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 103 - 6 september 1527.

(56) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 241 - 23 augustus 1538 en CC fo. 103 - 23 mei 1550.

sensoort dient beschouwd te worden tussen clauwaert en klein bier.

In 1559 wordt nogmaals herhaald dat clauwaert, crabbelaer en klein bier afzonderlijk moeten getapt worden ⁵⁷.

In 1579 mogen crabbelaer en klein bier samen getapt worden. De tappers moeten een bordje uithangen waarop staan een leeuw en een „palmken”. Ze mogen geen andere soorten inleggen. De andere soorten mogen samen getapt worden doch zonder crabbelaer of klein bier. De vereiste tekens zijn voor dubbele clauwaert : een klauw, voor de vier vreemde bieren en de hollandse bieren : het wapen van de stad van herkomst.

Een tapper moet zoveel tekens aanbrengen op het bord als er soorten bij hem worden getapt ⁵⁸. Voor keyt was het vereiste teken reeds vroeger : „het teeken vander gauwe, upgeschildert goutsche keyt” ⁵⁹. Alle drie maanden mogen de tappers van groep veranderen doch moeten zich eerst ontdoen van al hun bier. Dit moet de pachters schriftelijk bericht worden ⁶⁰.

In 1585, bij de opkomst van dusselaer, komt men tot de volgende regeling. Klein bier en crabbelaer samen, doch alleen deze twee. Enkele clauwaert en dubbele clauwaert samen, doch alleen deze twee. Dusselaer en de vier vreemde bieren, samen met het Hollandse bier en het keyt. De tappers van dusselaer moeten een bordje uithangen met teken „XX”, daaronder de prijs (nl. 20 schellingen gr./ton). Ook de andere tappers moeten vanaf nu de prijs aanbrengen op hun bordjes ⁶¹.

In 1588 is de toestand als volgt. Enkele clauwaert en crabbelaer zeker niet samen. Dubbele clauwaert mag men tappen met één van de twee soorten enkele bieren, nl. enkele clauwaert of crabbelaer, doch ook met de vier vreemde (buitenlandse) bieren, de „inlandsche” en het keyt ⁶². We merken op dat de dusselaer dan niet meer wordt gebrouwen.

Vanaf 1606 mag elke tapper slechts één soort tappen ⁶³.

IV. DE ACCIJSINNING

De ganse wetgeving op de accijnsinning neemt pas een serieuze omvang aan vanaf 1540. Het is ook dan dat de opstand van de stad Gent tegen de vorst beëindigd wordt. Karel V krijgt weer gezag over Gent en men gaat over tot de oprichting van het „Spanjaardenkasteel”. Het verband met de toenemende controle op de accijnzen, een voornaam inkomstenbron voor de stad, lijkt ons evident. Opvallend is ook dat op het einde van de jaren zeventig weer een hele reeks verordeningen verder worden uitgewerkt en er vele nieuwe bijkomen. Het verband met de Gentse Calvinistische Republiek ligt voor de hand. Gent gaat over tot nieuwe vestingswerken in de

- (57) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 399 - 13 november 1559.
- (58) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 159v - 16 november 1579.
- (59) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 343 - 27 mei 1558.
- (60) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 259v - 16 november 1579.
- (61) S.A.G. reeks 93 : FF fo. 129 - 1 maart 1585.
- (62) S.A.G. reeks 93 : FF fo. 332 - 19 januari 1588.
- (63) S.A.G. reeks 93 : HH fo. 157v - 26 oktober 1606.

periode 1577-1581 wanneer een „nieuwe gebastioneerde omheining” wordt opgericht. We kunnen slechts verwijzen naar de studie hierover door André Despretz, die trouwens duidelijk aantoonst dat men een deel van de kosten heeft gefinancierd met bijkomende belastingen op het bier⁶⁴. Zo bijv. kunnen we zelf vermelden : de belasting van 5 groten op elke ton bier om te voorzien in de fortificatie van de stad op 6 september 1577⁶⁵ en is het de stad toegestaan vanaf 17 juni 1578 „half assijse” te heffen ten laste van alle tappers wonende op een mijl rond de stad beginnend aan de „bevrijtgracht”⁶⁶.

1. *Algemene organisatie*

Vanaf 1540 wordt de pachters toegestaan op alle uren, zowel overdag als 's nachts, een onderzoek in te stellen bij de brouwers en ook bij de tappers. Dit gebeurt met de bedoeling de pachters volledig op de hoogte te stellen „van 't bringhen ende useren vanden voornomden Ghendtschen bieren”⁶⁷.

Dan verschijnt ook voor het eerst de verordening die steeds weer als één der eerste artikelen voorkomt, ook in de latere ordonnaties van het begin der XVIIe eeuw. De brouwers moeten nl. alvorens ze beginnen te brouwen de pachter hiervan berichten door middel van een „billiet” waarop vermeld staat „de lynghde ende hoevele tonnen” van hun brouwsel⁶⁸.

Vanaf 1542 wordt hieraan toegevoegd dat het overgegeven „billiet” door de brouwers dient ondertekend te zijn of van hun zegel voorzien. Zo ook wanneer het brouwsel klaar is en men gereed is om te tonnen moeten de pachters hiervan op voorhand worden verwittigd. Tenslotte wordt nog gezegd dat „uitvarend” bier vrijgesteld van accijnsbetaling niet buiten de brouwerij mag gevoerd worden tenzij diegene die het komt halen, of de brouwer zelf, een „billiet” bekomen heeft van de pachter dat bewijst dat het wel degelijk bier is bestemd voor de uitvoer⁶⁹.

In 1543 is het de pachters ook toegestaan van de brouwers te eisen op alle momenten onder eed verklaringen af te leggen betreffende hun handelingen⁷⁰. De brouwers moeten de pachters eveneens elke week berichten over de hoeveelheden bier die ze leverden aan diverse personen vrijgesteld

(64) Despretz (A.) - „Stadsversterkingen en Burgerwacht tijdens de Instauratiejaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)”. Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks, dl. XX, 1966, blz. 3-18 of in *Studia Historica Gandensia* nr. 64, Gent 1967.

(65) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 162v - 6 september 1577.

(66) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 206 - 13 juni 1578. Zie ook :

— Soly (H.) - „De Brouwerijonderneming van Gilbert Van Schoonbeke (1552-1562). In : B.T.F.G., 45, 1968, p. 339. Sinds 1516 is de stad in deze heerlijkheden (Berchem en Borgerhout) halve accijns gaan heffen op alle dranken die er gesleten werden.

— Hallema (A.) en Emmens (J.H.) - „Het Bier en zijn Brouwers”. A'dam 1968. Over de verschillende mogelijkheden tot frauderen : pp. 132-143.

(67) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 277 - 10 december 1540.

(68) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 278 - 10 december 1540.

(69) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 297 - 3 juni 1542.

(70) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 329 - 8 februari 1543.

van accijnsbelasting⁷¹. De „vrije personen” dienen bovendien alle drie maanden aan te geven hoeveel bier ze van iedere brouwer ontvangen hebben⁷².

Vanaf 1545 moeten de brouwers iedere maand berichten, dit alles via een „billiet”, hoeveel ze leverden bestemd voor de uitvoer⁷³. In feite zijn er drie manieren om bier accijnsvrij te maken, nl. als het bestemd is voor de uitvoer, voor „vrije personen” of „ten zuerenen”⁷⁴.

Het is pas in 1546 dat ook de tappers, waarschijnlijk de grootste afnemers van het bier, verplicht worden, alvorens ze bier kunnen bekomen uit de brouwerijen, een „teecken” te hebben van de pachters. De brouwer mag ook geen bier leveren „zonder te hebben 't zelve teecken in alder manieren zo 't zelve gheobserveert es gheweest vanden uitvaerende bieren”. Bovendien mogen ook de biervoerders geen bier vervoeren zonder dat ze het desbetreffende „teecken” gezien hebben⁷⁵.

Van nu af moet men voor alle bier dat men wil betrekken uit de brouwerij naar keuze een „billiet” (of „teecken”) halen bij de pachters van de soort die men verlangt te kopen. De brouwer neemt dit „billiet” in ontvangst en het bier wordt vervoerd als de biervoerders het gezien hebben. Gedurende de periode die hieraan voorafging, nl. vanaf de ordonnantie van 3 juni 1542 tot deze van 24 september 1546, is het controlesysteem eigenlijk nog beperkt tot de activiteit van de brouwer. De koper dient enkel de pachters te verwittigen via een „billiet” als hij accijnsvrij bier voor de uitvoer wil bekomen, zoals de ordonnantie van 3 juni 1542 uitwijst.

Als de pachters bij de brouwers op bezoek komen, nadat de brouwers zoals reeds gezegd eerst de pachters verwittigd hebben, dan nemen deze laatsten kennis van „lynghe vander wersse”⁷⁶ en pegelen ze „op de backen”. Ze stellen samen met de brouwers een uur vast „omme de wersse te vergaderen” en het is de brouwers verboden vóór dat uur aan de „wersse” te komen. Als dat bier dan gebrouwen is en getond, dan moeten de brouwers dit bier uit hun brouwerij voeren en in een kelder leggen aan de overkant van de straat. Dit laatste moet slechts geschieden als ze een andere soort wensen te brouwen, als ze daarentegen verder brouwen van dezelfde soort, dan is dit niet nodig en mag het bier in de brouwerij blijven⁷⁷.

Er wordt eveneens uitdrukkelijk verboden meer accijnsvrije „billietten” bij de pachters te halen dan er in werkelijkheid accijnsvrij bier naar de schepen (als voor de uitvoer bestemd) of naar „vrije personen” wordt gebracht. Zo moeten de biervoerders eerst in de brouwerij gaan kijken of het bier klaar staat om het direct te kunnen laden en te vertrekken⁷⁸.

(71) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 325 - 28 november 1543.

(72) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 325 - 28 november 1543.

(73) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 12 - 24 juli 1545.

(74) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 13v - 8 augustus 1545.

(75) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 37 - 24 september 1546.

(76) Verwijs (E.) en Verdam (J.) - „Middelnederlandsch Woordenboek”, Wersse : bij brouwers : het siroopachtig afkooksel, het suikersap, dat men uit het mout kookt als men bier brouwt.

(77) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 103 - 23 mei 1550.

(78) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 103 - 23 mei 1550.

Dit laatste waarschijnlijk om het ganse systeem vlotter te laten verlopen zodanig dat de pachters weer zo snel mogelijk te weten komen of het bier wel degelijk is uitgevoerd of geleverd aan „vrije personen”. Een snel verloop stelt hen immers in de mogelijkheid om vaker hun balans op te maken. Vanaf 1554 zijn de „billietten” enkel nog geldig gedurende één dag en zijn ze eveneens persoonsgebonden en geldig voor de soorten en hoeveelheid erop vermeld ⁷⁹.

De brouwers moeten de „billietten” die zij aldus ontvangen van de kopers (of misschien een dubbel ervan) terugbrengen op het kantoor en daar onder eed verklaren dat deze leveringen ook op deze wijze zijn gebeurd. Niettemin stelt men vast dat meer bier wordt verkocht dan de pachters overgegeven wordt ⁸⁰. Men stelt dat ook de pachters de voorgeschreven ordonnanties moeten naleven en niemand mogen bevoordelen ⁸¹. Als een brouwer meer verkoopt dan hij aangeeft dan moet hijzelf de accijns betalen en zelfs viermaal zoveel plus nog een fikse boete ⁸².

Ook de brouwer moet een „billiet” bezorgen aan de pachters wanneer hijzelf het initiatief neemt bier uit zijn brouwerij te laten voeren. Dit moet inhouden : de hoeveelheid, de soort en aan wie geleverd, vrij van accijns, voor uitvoer bestemd of aan volle accijns onderworpen ⁸³. De brouwer kan dus zelf ook het initiatief nemen net zoals de tapper. Als dit „billiet” van de brouwers de pachters bereikt dan geven deze laatsten op hun beurt een „billiet” aan de biervoerders die vervolgens het bier aan de brouwerij gaan ophalen. Deze biervoerders laten dan hun „billiet” achter bij de brouwer die op het einde van de week deze terugbrengt naar de pachter ⁸⁴. Dit laatste gebeurt dus ook wanneer de tapper het initiatief neemt naar de pachters te gaan. Deze teruggebrachte „billietten” moeten dan overeenstemmen met de door de pachters uitgegeven „billietten” ⁸⁵. Men stelt trouwens duidelijk dat de brouwers ook accijns moeten betalen op het verbruik van hun huisgezin. De brouwers zijn zelf ook verantwoordelijk voor de handelingen van hun huisgezin, meiden en knechten ⁸⁶.

Op 8 juni 1569 wordt het de brouwers echter verboden nog langer zelf „billietten” te halen op het accijnskantoor. Dit mag van dan af enkel nog gebeuren door de slijters, biervoerders of schippers ⁸⁷. Deze ordonnantie maakt niet duidelijker hoe de brouwers zichzelf en hun huisgezin nu van bier voorzien. Waarschijnlijk wordt dit onderling geregeld met de pachters. We lezen immers in de ordonnantie van 23 juni 1564 dat de brouwers accijns dienen te betalen op hun eigen verbruik tenzij echter

(79) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 216 - 29 mei 1554.

(80) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 132 - 5 juni 1551.

(81) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 155 - 9 mei 1552.

(82) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 216 - 29 mei 1554.

(83) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 216 - 29 mei 1554.

(84) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 216 - 29 mei 1554.

(85) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 216 - 29 mei 1554.

(86) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 216 - 29 mei 1554.

(87) S.A.G. reeks 93 : DD fo. 349 - 8 juni 1569.

de pachters anders beslissen ⁸⁸. Was het de pachters niet verboden iemand te bevoordelen ⁸⁹?

Dit alles is vrij eenvoudig als we maar voor ogen houden dat hij die het initiatief neemt een „billiet” te halen op het kantoor daar dan ook dadelijk accijns betaalt in ruil voor het „billiet”, accijns die hij later moet zien terug te krijgen bij de verkoop van het bier, tenzij hij het zelf wenst te verbruiken; het is immers een verbruiksbelasting.

Volgen hier nog enkele aanvullende verordeningen.

- De brouwers mogen beginnen te brouwen tussen bamis en pasen, vanaf 6 uur en tussen pasen en bamis vanaf 5 uur.
- De voordeur van de brouwerij moet tenminste „up de clincke”, of open staan, zodat de pachters altijd binnen kunnen terwijl de brouwer aan het werk is ⁹⁰.
- De geschillen die zouden kunnen rijzen aangaande de kwaliteit van het bier zullen worden beslecht door de gezworenen van het brouwersambacht en ieder ander hiertoe door de magistraat aangeduid.
- De brouwers mogen geen bier weggeven of vergaderingen van gebuurten of gezelschappen in hun brouwerij laten doorgaan ⁹¹.
- De pachters moeten steeds beschikbaar zijn op hun kantoor, nl. in de ochtend na het luiden van de werkklok tot 12 uur en dan van 13 uur tot de werkklok 's avonds. Uitzondering wordt gemaakt voor de zondagen, heiligdagen en feestdagen; dan moeten ze maar open zijn van 8 tot 10 uur en van 13 tot 15 uur. Op de vier hoogtijden is het kantoor gesloten ⁹². In 1579 wijzigen de openingsuren van het accijnskantoor lichtelijk. In de zomer (15 maart - 15 september) open van 6 uur tot 11.30 uur en van 13 uur tot 17 uur. Tijdens de winter (15 september - 15 maart) open van 8 uur tot 11.30 uur en van 13 tot 15.30 uur. Tijdens de sluitingsuren moet trouwens al het bier van de straat zijn, zowel bij de tappers, brouwers of biervoerders, anders wordt het aangeslagen ⁹³.
- De „billietten” waarvoor wel accijns betaald is en niet tot uitvoering zijn gekomen omdat er bijv. geen bier beschikbaar was in de desbetreffende brouwerijen, moeten teruggebracht worden op het accijnskantoor, de volgende dag zijn ze immers niet langer van kracht ⁹⁴.
- In 1569 wordt nauwkeurig vastgesteld wanneer de brouwers elke week de „billietten” moeten overbrengen op het kantoor, nl. op woensdag en zaterdag om 14 uur. Ze zullen daar dan vergeleken worden „jehghens de clatten vanden voornoemden comptoire” ⁹⁵. Het is duidelijk dat ze er niet te weinig mogen overbrengen.

(88) S.A.G. reeks 93: DD fo. 133 - 23 juni 1564.

(89) S.A.G. reeks 93: CC fo. 153 - 9 mei 1552.

(90) S.A.G. reeks 93: CC fo. 149 - 9 november 1551.

(91) S.A.G. reeks 93: CC fo. 399 - 13 november 1559.

(92) S.A.G. reeks 93: CC fo. 399 - 13 november 1559.

(93) S.A.G. reeks 93: EE fo. 259v - 16 november 1579.

(94) S.A.G. reeks 93: DD fo. 4v - 8 november 1560.

(95) S.A.G. reeks 93: DD fo. 345 - 8 juni 1569.

- We kunnen hier nog aan toevoegen dat vanaf 1599 de brouwers de „billietten” moeten tekenen met een „G” alvorens het bier mag worden vervoerd ⁹⁶.
- De tappers zijn verplicht onder eed op elk moment te verklaren aan de pachters hoeveel bier ze in hun kelders liggen hebben ⁹⁷. Ze moeten tappen op 8 roeden ⁹⁸ afstand van een brouwerij, tenzij de pachters met een andere ligging akkoord gaan ⁹⁹.
  - Bovendien krijgen de tappers afslag van accijns op de 31e ton die ze inleggen. Het tappen tijdens de hoogmis op zon- en feestdagen is verboden ¹⁰⁰.

2. De accijnzen

Betreffende de verschillende soorten belastingen geheven op het bier te Gent gebrouwen, ingevoerd of uitgevoerd, vinden we geen informatie in de voorgeladen. Via de rekeningen van de grote accijnzen en deze van het ongeld kunnen we de tarieven wel opgeven. De „impositierekeningen” hebben we niet nagekeken omdat ze ons niet beter konden informeren over productie, uitvoer en invoer van bier te Gent.

In bijlage ¹⁰¹ vindt men de tarieven (per ton) van de grote accijnzen, waarop we hier nog enkele aanvullingen zouden willen aanbrenge tot ons gekomen na studie van de stadsrekeningen. Dank zij deze reeks kunnen we nog even verder teruggrijpen in het verleden dan de rekeningen van de grote accijnzen ons toelaten.

In 1554 zijn de tarieven van de grote accijnzen per ton voor de verschillende biersoorten als volgt :

- klein bier : - slete (plaatselijk gebruik) 10 gr.
- crabbelaer : - slete 2 schellingen
  - zuur bier 6 gr.
  - uitvoer 6 gr. en vanaf 1574 3 gr.
- clauwaert : - slete 3 schellingen
  - uitvoer 6 gr. en vanaf 1559 4 gr.
- keyt : - slete 2 schellingen
- de andere buitenlandse biersoorten : in 1545 : 3 schellingen 4 gr. en vanaf 1559 : 4 schellingen 2 gr.

De grote accijnzen blijven over de periode 1554-1609 vrij stabiel althans wat betreft enkele clauwaert, crabbelaer en klein bier. De uitvoer-

(96) S.A.G. reeks 93 : HH fo. 49 - 8 juni 1599.

(97) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 132 - 5 juni 1551.

(98) 8 roeden = 30,8 m. Zie : „Tables de conversion ou réduction des anciens poids et mesures des différentes communes du département de l'Escaut”, par citoyen Aubert. Eén Gentse roede = 3,854 m.

(99) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 399 - 13 november 1559 en EE fo. 259v - 16 november 1579.

De ordonnantie van 13 november 1567 stelt echter 50 roeden.

(100) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 259v - 16 november 1579.

(101) Zie bijlage 4 b

belasting op enkele clauwaert en crabbelaer daalt zelfs. Het zijn de belastingen op de sterkste biersoorten die aan tariefschommelingen onderhevig zijn, nl. dubbele clauwaert, dusselaer, keyt en de vier vreemde biersoorten (Oosters, Hamburgs, Jupen, Engels). Het is ook deze laatste groep ingevoerde soorten die het sterkst belast wordt. Vooral in het midden der jaren tachtig stijgen de tarieven op deze dure soorten. In het begin van de jaren negentig kunnen we een zekere daling vaststellen doch de accijnzen op de invoer blijven hoog.

Tot slot willen we er de aandacht op vestigen dat de uitvoer praktisch niet belast werd in vergelijking met het plaatselijk verbruik (slete) en de invoer. De stad voert een bewuste belastingspolitiek om de uitvoer te stimuleren¹⁰². Volgen hier dan de tarieven van het ongeld op de verschillende soorten te Gent gebrouwen en ingevoerd. Deze belasting betaald door de brouwers en invoerders, was vrij gering in vergelijking met de accijnzen. De tarieven per ton waren als volgt :

Voor de periode 1568-1622 :

— Klein bier :	- Brouwers : 3 gr./brouwsel (16 tonnen) = 0,1875 gr./ton.
	- „Huuslieden” : 0,25 gr./ton.
— Crabbelaer :	1 blanke/ton - 1,5 gr. Drinkbier : 15 gr./100 ton = 0,15 gr./ton.
— Enkele Clauwaert :	9 zeskens/ton - 9 maal 6 miten = 2,25 gr./ton. Drinkbier : 20 gr./100 ton = 0,2 gr./ton.
— Dubbele Clauwaert :	4,5 gr./ton, vanaf 1592 : 5 gr./ton. Drinkbier : 0,6 gr./ton (5 schelling./100 ton).
— Dusselaer :	5 gr./ton.
— Invoer :	4,5 gr./ton en vanaf 1585 : 5 gr./ton.

Ook de ongelden blijven vrij stabiel over de periode 1568-1622, enkel de duurste soorten kennen een tariefverhoging.

Opmerking : de drinkebieren, steeds belast per 100 ton, worden genoteerd in de „rekeningen van de grote accijnzen” tot in 1598 wanneer men ze noteert in de „ongeldrekeningen”.

3. *Vrijstelling van bieraccijns*

Niet iedereen is verplicht accijns te betalen. Er zijn ook te Gent vrijgestelden van accijnsbelasting, meer bepaald de geestelijken en sommige leden van het wereldlijk bestuur. Daar de belastingvrijheid sterk plaatsgebonden is spreekt men van „vrije plaatsen”.

Reeds in 1501 wordt de burgers verboden te gaan drinken op deze plaatsen¹⁰³. In 1529 wordt uitdrukkelijk verboden bier te gaan halen bij de geestelijken van „sente Verhilden”¹⁰⁴. Dit wordt als nadelig gezien voor

{102} Van Uytven (R.) - „Drinken in het verleden...”, p. 19.

{103} S.A.G. reeks 93 : BB fo. 24 - 17 december 1501.

{104} Sint-Veerle : Gentse parochie.

de pachters van dubbele Gentse bieren en voor de stad, en dus voor het algemeen belang ¹⁰⁵.

Deze geestelijken drinken blijkbaar enkel dubbele bieren ¹⁰⁶. Deze ordonnanties komen veelvuldig voor in de loop van de XVIe eeuw en worden meestal in hun zelfde vorm herhaald. Waarschijnlijk wordt aan deze bepaling door de bevolking weinig gevolg gegeven en is het de stad ook niet mogelijk deze fraude volledig tegen te gaan. Men spreekt zelfs van : „... groote excessen die daghelicx ghebeuren ende gheschien inde kelder vanden canonicken en cappelanen van sente Veerlen” ¹⁰⁷. Het was eveneens gebruikelijk daar bier te gaan halen om dan thuis te drinken ¹⁰⁸. We vragen ons af welke rol de geestelijken hierbij speelden en welk deel van de bevolking hier zijn dorst ging lessen.

In 1554 wordt nog eens duidelijk gemaakt welke plaatsen bedoeld zijn. Eerst en vooral de twee kelders van „Sint Pharaïlden” doch nu ook de kelder van Sint-Pieters, het kapittel van Sint-Baafs en de kelder van de „vierschaere van spittaet int princen hof”. Zo ook alle andere „vrije plaetsen”, wat laat veronderstellen dat er nog meer waren. Men noemt meer bepaald het „nieu casteel” ¹⁰⁹.

Vooraf met betrekking tot dit nieuwe kasteel in aanbouw schijnen nogal wat problemen gerezen te zijn. Zo ook met soldaten die worden gehuisvest bij de burgers zelf. Deze Spaanse soldaten waren vrijgesteld van accijnsbelasting en hiervan wordt meegeprofiteerd door de ganse familie waar zij logeren ¹¹⁰. Het is eveneens gebruikelijk bier te halen in dit „Spanjaardenkasteel”. Dit gebeurt zelfs door kinderen in opdracht van de volwassenen : „... voor eenen penninck treckende alzo danof proffijjt” ¹¹¹. Blijkbaar wordt in dit kasteel zelf ook te veel gedronken. Dit leidt tot wanorde onder de soldaten. Zo wordt in 1577 opgelegd dat enkel nog crabbelaer en enkele clauwaert zal mogen getapt worden binnen het kasteel. Zwaardere biersoorten zijn er verboden ¹¹². Het is tevens verboden „banquetten” te organiseren op deze vrije plaatsen ¹¹³.

In het laatste kwart van de XVIe eeuw blijkt vooral het „buitendrinken” een probleem geworden te zijn. Het wordt verboden nog langer buiten de Keizerspoort ¹¹⁴ te gaan drinken ¹¹⁵. Dit is nadelig voor de stadsinkomsten en de stad dreigt met accijnsverhoging als er geen verandering in komt ¹¹⁶. Waarschijnlijk zou dit het „buitendrinken” alleen maar in de hand gewerkt hebben daar men, vooral omwille van de hoge prijzen bin-

(105) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 134v - 2 september 1529.

(106) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 145 - 1530-31 : „keyt, dobbel inbrauwen of ander vremt”.

(107) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 145 - 1530-31.

(108) S.A.G. reeks 93 : BB fo. 145 - 1530-31.

(109) S.A.G. reeks 93 : CC fo. 216 - 29 mei 1554.

(110) S.A.G. reeks 93 : DD fo. 270 - 13 november 1567.

(111) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 92 - 7 juli 1575 en EE fo. 19v - 3 juni 1573.

(112) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 164 - 20 september 1577.

(113) S.A.G. reeks 93 : DD fo. 4v - 9 november 1560.

(114) Keizerspoort : huidige Brusselse poort.

(115) S.A.G. reeks 93 : GG fo. 1 - 4 mei 1588.

(116) S.A.G. reeks 93 : GG fo. 176v - 24 mei 1591.

nen de stad, gaat drinken buiten de muren waar slechts „half assijse” wordt geheven ¹¹⁷. Dit gebeurt vooral buiten de Keizerspoort, de Sint Lievenspoort en op het „land van Aelst binnen der mijle” rond de stad. Op Ledeborg wordt het toegestaan. De vraag is waarom daar wel ¹¹⁸.

V. HET AANDEEL VAN DE BIERBELASTINGEN IN HET GEHEEL VAN DE STADSONTVANGST

Alvorens dieper in te gaan op produktie, invoer, uitvoer en verbruik van bier te Gent, zouden we eerst het belang van de biernijverheid willen aantonen en dit kan men best afleiden uit het aandeel van de bierbelasting in de totale stadsontvangst. We gebruikten hierbij de bijna volledig bewaarde stadsrekeningen die berusten op het stadsarchief te Gent ¹¹⁹. Aanvankelijk was het onze bedoeling vijfjaarlijkse steekproeven te nemen doch soms was het gewenste jaar niet voorhanden of onvolledig waardoor de gekozen jaren iets verder uit mekaar kwamen te liggen. Alle cijfers werden naar boven of naar beneden afgerond ¹²⁰.

We hoopten dat de stadsrekeningen ons zouden inlichten over de produktie, invoer en uitvoer van elke biersoort, doch deze detailinformatie was niet aanwezig. Vóór 1582 maakt men nog wel onderscheid tussen de verschillende biersoorten doch binnen deze ontvangsten per soort wordt de inkomst van azijnbieren en voor de uitvoer bestemd bier niet gescheiden geboekt van het verbruik binnen de stad (de „slete”). Na 1582 worden de ontvangsten op een volledig andere manier gegroepeerd en is het onderscheid per soort niet meer te maken.

In bijlage worden deze gegevens uit de stadsrekeningen in tabelvorm weergegeven. De verschillende belastingen zijn als volgt, voor de periode 1451-1582 ¹²¹.

A. *Ontvangsten van „inbrauwene bier”*

Deze ontvangsten worden vermeld over de hele periode zonder nadere verduidelijking op welke soorten bier ze betrekking hebben of welk soort belasting het hier betreft. Tot 1465 noemt men deze belasting nog „ontvangsten van het oude ongeld” ¹²².

Vanaf 1477 wordt geen melding meer gemaakt van ontvangsten op de „nieuwe accijnzen van het inbrauwene bier”, wat voordien wel het geval was. Er wordt ook geen melding meer gemaakt van inkomsten uit invoerbelastingen. Deze laatste worden pas weer later vermeld vanaf 1509. Het is opvallend dat samengaan met het verdwijnen van nadere gegevens i.v.m. de accijnzen, en alleen nog de ontvangsten van het „inbrauwene bier” ver-

(117) S.A.G. reeks 93 : EE fo. 206 - 13 juni 1578.

(118) S.A.G. reeks 93 : HH fo. 49 - 8 juni 1599.

(119) S.A.G. reeks 400 : „Stadsrekeningen”.

(120) Dit geldt voor alle rekeningen die we in bijlage onderbrachten.

(121) Zie bijlage 1 a.

(122) S.A.G. reeks 400, nr. 21.

meld worden (waarschijnlijk het ongeld), de totale ontvangsten op het plaatselijk gebrouwen bier zeer sterk dalen.

Zo dienen we ons tot 1528 tevreden te stellen met de vage omschrijving „inbrauwene bier” wanneer men het heeft over klein bier en de twee bestaande dubbele biersoorten, nl. crabbelaer en clauwaert. Vanaf 1528 worden de ontvangsten op de „dubbele inbrauwene bieren” afzonderlijk geboekt, men doelt op crabbelaer en clauwaert, doch vermeldt het niet uitdrukkelijk. De resterende inkomsten vermeld onder het „inbrauwene bier” hebben aldus waarschijnlijk betrekking op het klein bier. Zo is het best mogelijk dat wanneer in 1545 melding wordt gemaakt van ontvangsten op de „enkele inbrauwene bieren” hiermee de accijnzen (verbruiksbelasting) op het klein bier bedoeld zijn en onder de rubriek „inbrauwene bier” de ongelden (produktiebelasting) op het klein bier gebrouwen door de brouwers en door de burgers zelf (de zgn. „huusbrauten”). Volgens de cijfers is dit best mogelijk : de ontvangsten van „inbrauwene bier” bedragen volgens de stadsrekeningen in het jaar 1574-1575 twaalf pond en volgens de ongeldrekeningen op het klein bier van hetzelfde jaar waren de ontvangsten 12 pond¹²³.

Wat verstaat men nu onder het begrip „ongeld”? Volgens H. Van Werveke was het ongeld „een onrechtstreekse belasting op de produktie, den invoer, den verkoop in de stad”. Meer bepaald met betrekking tot wijn, bier, ramen, poorten, vismarkt en vleeshuis, koren en turf, m.a.w. de zeven grote pachten die we steeds terugvinden bij aanvang van de ontvangsten in de stadsrekeningen. Meer bepaald in verband met het bier waren de belaste waren : mout, bier, oosters- en engels bier. De belastingsschuldige was de brouwer en de poorter die voor eigen gebruik brouwt¹²⁴. De benaming blijft tijdens de XVIe eeuw, nl. als „onghelden vande bieren die men aldaer licht (in de stad Gent) ende ontfangt vanden brauwers der voorsz. stede, vanden insetenen der selver stede als vanden uutvarenden ten platten lande metgaders vanden huuslieden brauwende binnen haerliedder huusen ter slete van huerliedder mesnage”¹²⁵. Ook op de ingevoerde biersoorten diende men ongeld te betalen¹²⁶ en deze ontvangsten werden steeds genoteerd in de ongeldrekeningen, bij de ongelden van de sterkste Gentse biersoort van het moment en werden ook volgens hetzelfde tarief belast. Vóór 1573 worden ze genoteerd bij enkele clauwaert, nadien bij dubbele clauwaert die in hetzelfde jaar ontstaat en vanaf 1585 bij duslaer tot deze eind jaren tachtig verdwijnt en dubbele clauwaert weer de sterkste biersoort wordt¹²⁷.

(123) S.A.G. reeks 463.

(124) Van Werveke (H.) - „De Gentsche Stadsfinanciën in de Middeleeuwen”. Brussel, 1934, p. 202 en p. 207.

(125) S.A.G. reeks 463.

(126) S.A.G. reeks 93 : FF fo. 106 - 22 november 1584.

(127) S.A.G. reeks 463.

B. *Ontvangsten van „vreemd” bier*

Het betreft hier keyt en de vier vreemde biersoorten, nl. Oosters, Hamburgs, Jupen en Engels. Tijdens de periode 1479-1509 vinden we echter geen ontvangsten terug in de stadsrekeningen. Vóór 1479 werden deze wel vermeld. Het is ons niet duidelijk wat hiermee gebeurd is. Deze ontvangsten staan ook niet geboekt samen met de wijnontvangsten of bij één van de andere pachten. Niettemin weten we zeker dat voor de eerste helft der XVIIe eeuw gemiddeld 15 % van de totale hoeveelheid bier verhandeld te Gent, ingevoerd was¹²⁸. Deze invoer werd in vergelijking met het eigen bier veel sterker belast. In het jaar 1528-1529 draagt de belasting op de invoer voor 66,3 % bij in de totale bierbelasting en voor 23,1 % in de totale stadsontvangst. De belasting op de eigen biersoorten draagt slechts bij in de totale stadsontvangst voor 11,7 %¹²⁹.

C. *Ontvangsten van de „dubbele inbrauwene bieren”*

Bedoeld zijn crabbelaer en clauwaert, vanaf 1554, wanneer clauwaert afzonderlijk werd genoteerd, enkel nog crabbelaer. Vanaf 1559 maakt men voor crabbelaer onderscheid tussen de ontvangsten van de accijnzen en van het ongeld (onder mekaar vermeld in bijlage). Voor clauwaert maakt men dit onderscheid reeds vanaf 1554.

D. *Ontvangsten van de „enkele inbrauwene bieren”*

Waarschijnlijk de accijnzen van het klein bier.

E. *Clauwaert*

Ontvangsten van accijns- en ongeldbelasting. Vanaf 1573 worden enkele en dubbele clauwaert samen geboekt.

F. *Uitzonderlijke belastingen, niet nader verduidelijkt op crabbelaer en en clauwaert*

G. *Bijkomende belasting*

Waarschijnlijk i.v.m. de fortificatie althans vanaf 1577, op dubbele clauwaert, enkele clauwaert, poortersbier, azijnbier en drinkebier.

Vanaf 15 augustus 1582 gaat men systematischer te werk en rangschikt men de ontvangsten volgens de bestaande belastingssoorten.

Het is niet langer mogelijk onderscheid te maken tussen de verschillende

(128) S.A.G. reeks 160, nr. 24.

(129) Zie bijlage 1 a.

biersoorten, men kan echter wel het aandeel van de verschillende belastingssoorten in de totale ontvangst tegen elkaar afwegen ¹³⁰.

A. De „grootte assijsen” op dubbele clauwaert, enkele clauwaert, keyt en andere hollandse bieren, de vier vreemde bieren, nl. Oosters, Hamburgs, Jupen, Engels ; het klein bier en de „huusbieren”.

B. *Het ongeld* van dubbele clauwaert, keyt, enkele clauwaert, crabbelaer, klein bier en de „huusbieren”.

C. De „Impositie” op dubbele clauwaert, enkele clauwaert, crabbelaer, vreemd bier en de „huusbieren”. Ten laste van de „tappers, hostellers, mesnagiers, huuslieden”. Vanaf 1598.

D. *Een tijdelijke en bijzondere belasting*, nl. 5 schellingen op elke ton dubbel bier gesleten bij de tappers en de „cabarettiers”.

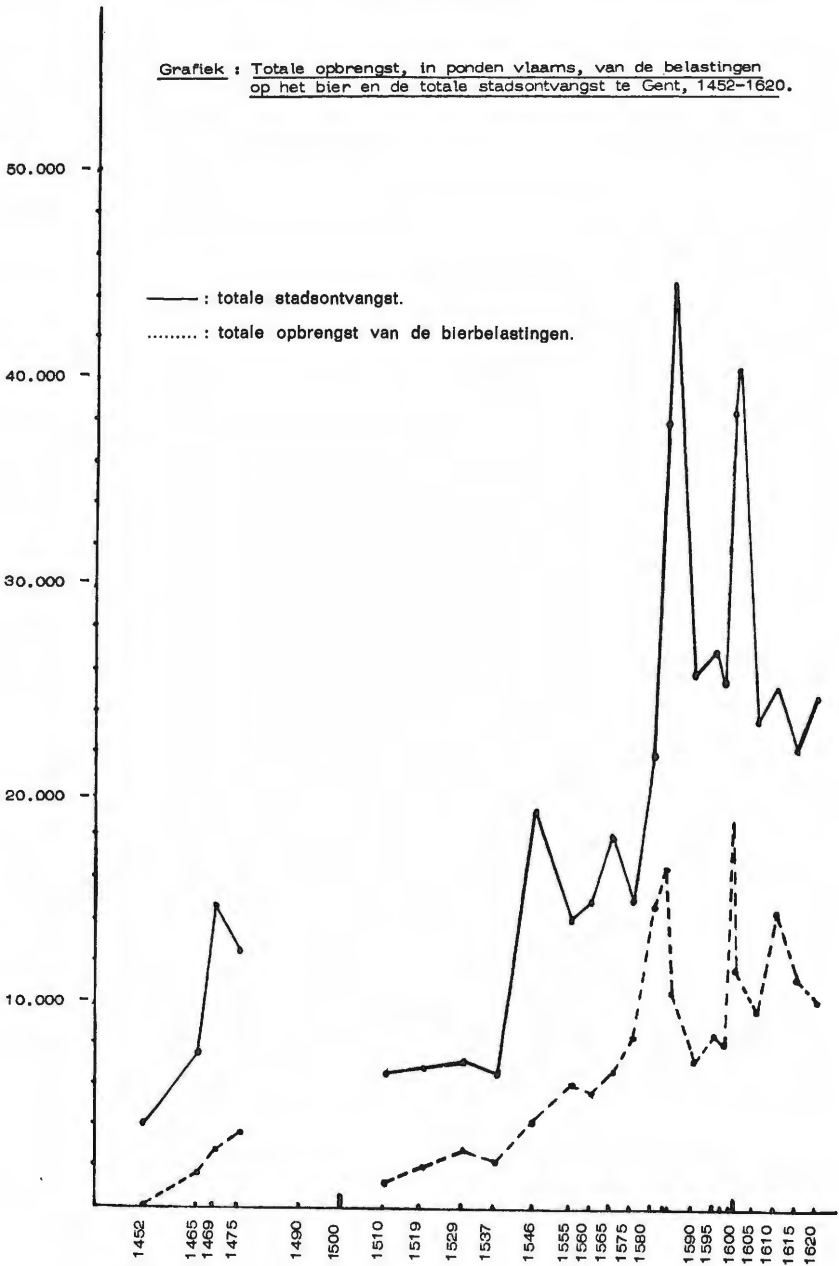
Omwille van de vele moeilijkheden, hoofdzakelijk te wijten aan een gebrek aan detaillering van de stadsrekeningen, dienen we ons tevreden te stellen met enkele totaalcijfers voor alle biersoorten samen. Volgt dan nu in het kort de interpretatie van deze resultaten (zie grafiek).

We stellen een steeds stijgende ontvangst van de bierbelastingen vast van 1451 tot 1475, nadien verkeren we echter in onzekerheid over de volledigheid van de bron. Na 1475 wordt geen melding meer gemaakt van de accijnzen en na 1478 vinden we ook geen inkomsten van de invoerbelasting meer terug. Deze laatste wordt pas weer genoteerd vanaf 1509. In de veronderstelling dat onder de rubriek „inbrauwene bier” (A) enkel het ongeld van het klein bier bedoeld is en niet de accijnzen, dan kunnen we pas op een zekere volledigheid van de bron rekenen vanaf 1528, wanneer ook de inkomsten op de dubbele Gentse biersoorten worden vermeld. Tussen 1529 en 1545 vindt een forse stijging van de ontvangsten op het bier plaats en deze stijgende lijn loopt door tot ca. 1555. Op het einde van de jaren vijftig valt een lichte daling waar te nemen doch tijdens de periode 1560-1583 stijgen de inkomsten op het bier, van 5.870 £ in 1559-60 tot 16.502 £ in 1582-83. Deze forse stijging tijdens de jaren zeventig staat onmiskenbaar in verband met het ontstaan van dubbele clauwaert in 1573, die een groot deel van de accijnsbelasting op zich neemt en het verband met de nieuwe vestingswerken is eveneens overduidelijk. Een groot deel hiervan wordt trouwens gefinancierd door nieuwe en uitzonderlijke belastingen op het bier ¹³¹. Vervolgens stellen we een forse daling vast na 1583 tot 1597 waarna de inkomsten zich weer herstellen en hun piek bereiken in 1599. Deze forse stijging blijkt echter uitzonderlijk en van tijdelijke aard te zijn aangezien het jaar nadien, in 1600, de ontvangsten reeds met een derde gedaald zijn. Deze plotse stijging van 1597-1599 staat

(130) Zie bijlage 1 b.

(131) Despretz (A.) - „Stadsversterkingen en burgerwacht...”, pp. 3-5 en 9-12.

in verband met een verdubbeling in dat jaar van de inkomsten uit de grote accijnzen. De tarieven van deze belasting blijven eerder ongewijzigd zoals in 1592¹³² en deze stijging is of wel te wijten aan een toename van het verbruik of een uitzonderlijke belasting ons echter niet bekend geworden. Spijtig genoeg is de rekening van de grote accijnzen voor het jaar 1598-1599 verloren gegaan¹³³. De plotse stijging tijdens de periode 1605-1610 wordt veroorzaakt door een verdrievoudiging van de ontvangsten op de „impositie”. Algemeen gezien menen we de steeds toenemende ontvangsten op het bier in verband te mogen brengen met het ontstaan van steeds nieuwe sterkere Gentse biersoorten, de ontwikkeling van een eigen bier-nijverheid in het algemeen en een toenemende belastingsdruk. De crisis van de jaren tachtig komt duidelijk tot uiting in een daling van de verbruiksbelastingen (de grote accijnzen). Na de val van de Calvinistische Republiek emigreren velen uit de stad en zou de bevolking gedaald zijn tot 30.000 inwoners¹³⁴.

Vervolgens menen we te moeten wijzen op een daling van het aandeel van de ingevoerde biersoorten in de totale bierbelasting. Dit is voornamelijk te wijten aan een daling van de invoer zelf, die we later in een afzonderlijk hoofdstuk zullen behandelen, doch we kunnen nu wel zeggen dat naarmate een eigen bierindustrie ontstaat, de invoer van Hollandse biersoorten zal afnemen. Dit staat in verband met de verspreiding van het hophouwen over de Zuidelijke Nederlanden waardoor de noordelijke brouwcentra, zoals Haarlem, Gouda, Delft, Amersfoort e.a. hun overwicht verliezen reeds op het einde van de XVe eeuw¹³⁵. Ook de godsdienst-troebelen tijdens het laatste kwart van de XVIe eeuw bemoeilijkten de invoer. Het kanaal Gent/Sas-van-Gent, dat voltooid werd in 1563, zal niet lang van nut zijn bij deze aanvoer uit de noordelijke gewesten. Vanaf 1575 was de scheepvaart er volledig onderbroken¹³⁶.

We zouden er willen op wijzen dat dit alles slechts een interpretatie kan zijn van enkele nominale cijfers. Een stijgende of dalende ontvangst staat niet noodzakelijk in verband met een gelijkaardige beweging van de produktie, de invoer of het verbruik in het algemeen. Vele andere factoren spelen hierbij een rol waaronder voornamelijk de inflatie (prijsrevolutie van de XVIe eeuw) en de hiermee gepaard gaande muntontwaarding dienen aangestipt te worden.

In bijna alle bierverbruikende landen vormen de accijnzen op de bier- produktie vóór de industriële revolutie één der voornaamste, zoniet dé voornaamste, inkomsten van de stad of staat¹³⁷. In de verschillende steden van de Zuidelijke Nederlanden bedraagt het aandeel van de accijnzen op het bier meer dan de helft van de totale stadsinkomsten¹³⁸. Wat Gent betreft, verschaft J. Craeybeckx ons reeds enkele cijfers voor het jaar 1451-

(132) S.A.G. reeks 467 en 464¹. Zie ook bijlage 4 b.

(133) S.A.G. reeks 467.

(134) Van Werveke (H.) - „Gand, Esquisse...”, p. 84.

(135) Soly (H.) - „De Economische Betekenis...”, pp. 100-101.

(136) Van Werveke (H.) - „Gand, Esquisse...”, p. 72.

(137) Soly (H.) - „De Economische Betekenis...”, p. 98.

(138) Vandenbroeke (C.) - „Agriculture...”, p. 531.

1452 wanneer wijn voor 22,5 % en bier slechts voor 5 % bijdragen in de totale stadsontvangst. In 1465-1466 draagt wijn nog voor 18 % bij in de totale stadsontvangst en is het aandeel van het bier reeds opgeklommen tot 24,5 %¹³⁹. Dit is vooral te wijten aan een sterke toename van het aandeel van de invoerbelasting in de totale bierbelasting :

Tabel 7 : Het aandeel van de invoerbelasting in de totale bierbelasting, 1451-1475, in ponden vlaams¹⁴⁰

	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>Totaal</i>	<i>%</i>
1451 - 1452	112	73	185	39,4
1465 - 1466	648	1.270	1.918	66,2
1468 - 1469	824	1.960	2.784	70,4
1474 - 1475	1.208	2.444	3.652	66,9

Tijdens de door ons onderzochte periode, waar we met zekerheid kunnen stellen alle ontvangsten te kennen, nl. van 1528 tot 1620, bedraagt het aandeel van de bierbelasting in de totale stadsontvangst 41,3 % (we hielden hierbij geen rekening met het jaar 1584-85 dat slechts loopt van 15 augustus tot 10 mei¹⁴¹). Te Leuven, tijdens de XVIe eeuw is dit gemiddeld 39,3 % ; te Lier tijdens het laatste kwart van de XVIe eeuw gemiddeld 30,2 % ; te Antwerpen voor de jaren 1530-1543 gemiddeld 53,7 % en tijdens de XVIIe eeuw gemiddeld 50 % ; te Oostende in 1550 bedroeg de bieraccijns 52 % van de totale stadsontvangst ; te Hasselt vanaf 1515 minstens 60 % en te Haarlem is het aandeel van de bierbelasting voor 1569 gemiddeld 22,3 %¹⁴². Gent plaatst zich aldus op het niveau van Leuven. Om een nauwkeuriger cijfer te bekomen zouden we echter alle jaargangen moeten nakijken maar uit deze cijfers blijkt reeds voldoende dat ook voor Gent het belang van de biernijverheid, althans voor de stadsfinanciën, groot was.

(wordt vervolgd)

(139) Craeybeckx (J.) - „Un grand commerce...”, p. 8.

(140) S.A.G. reeks 400 : nrs. 17, 21, 22, 24. De gebruikte afkortingen zijn : A : ontvangsten van het „inbrauwene bier” en B : ontvangsten van het ingevoerde bier.

(141) Zie bijlage 1 c.

(142) Van Uytven (R.) - Stadsfinanciën en Stadseconomie te Leuven van de XIIe tot het einde der XVIe eeuw. Brussel, 1961, p. 298.

Lens (A) - De Geschiedenis van het Brouwersambacht te Lier. In : 't Land Van Ryen, V, 1955, p. 26.

Soly (H.) - De Brouwerijonderneming van Gilbert Van Schoonbeke (1552-1562). In : BTFG., jg. 45, 1968, p. 339.

Eykens (M.J.) - De Brouwindustrie te Antwerpen 1585-1700. In : Bijdragen tot de Geschiedenis, 6, 1-2 (1973), p. 92.

Penninck (J.) - Het Bier te Brugge. In : Sint-Andries, Heemkundige Kring M. Van Coppenolle, 1963, p. 9.

Martens (J.) - Bier en Stadsfinanciën te Hasselt, XVIe-XVIIe eeuw. Gemeentekrediet van België, driemaandelijks tijdschrift, 1976, p. 251.

Van Loenen (J.) - De Haarlemse Brouwindustrie vóór 1600. A'dam, 1950, p. 16.

BIJLAGE 1 a

Totale opbrengst, in ponden vlaams, van de belastingen op het bier te Gent, 1482-1580. Bron : S.A.G., reeks 400, „stadsrekeningen”, nummers : 28, 31, 33, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 53, 57, 62, 67, 72, 77, 82, 89.

Datering : voor de periode 1482 tot 1537 lopen de jaren van half augustus tot half augustus. Vanaf het jaar 1545 tot en met 1574 lopen de jaren van 11 mei tot 10 mei en het jaar 1579/80 loopt opnieuw van half augustus tot half augustus.

Opmerking : voor de gebruikte afkortingen zie tekst p. 24-26.

Jaar	A	B	C	D	E	F	G	Totaal
1482-1483	64							64
1492-1493	40							40
1496-1497	56							56
1503-1504	61							61
1507-1508	71							71
1509-1510	76	1.160						1.236
1512-1513	86	1.262						1.348
1515-1516	80	1.730						1.810
1518-1519	90	1.886						1.976
1528-1529	50	1.708	818					2.576
1532-1533	45	1.216	948					2.209
1538-1537	46	1.100	1.038					2.184
1545-1546	37	951	1.910	1.547				4.445
1549-1550	53	1.121	2.133	1.651				4.958
1554-1555	26	803	2.915	1.541	707 77			6.069
1559-1560	21	603	2.711 384	1.409	554 72	116		5.870
1564-1565	12	333	3.219 441	1.109	1.281 124			6.519
1569-1570	15	257	1.536 237	1.108	2.725 246			6.124
1574-1575	12	70	1.160 151	935	3.872 366		1.873	8.439
1579-1580	13	1.828	2.164 159	1.109	5.298 587		3.579	14.737

BIJLAGE 1 b

Totale opbrengst, in ponden vlaams, van de belastingen op het bier te Gent, 1582-1620. Bron : S.A.G., reeks 400 : „stadsrekeningen”, nummers : 92, 93, 94, 99, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 119, 124, 129.

Datering : voor de periode 1582/84 lopen de jaren van half augustus tot half augustus. Het jaar 1584/85 loopt van 15 augustus tot 10 mei. De andere jaren lopen telkens van 11 mei tot 10 mei.

Opmerking : voor de gebruikte afkortingen zie tekst p. 27.

Jaar	A	B	C	D	Totaal
1582 - 1583	13.371	3.131	-	-	16.502
1583 - 1584	9.763	765	-	-	10.528
1584 - 1585	4.770	433	-	-	5.203
.....					
1589 - 1590	6.545	660	-	-	7.205
1594 - 1595	7.768	777	-	-	8.545
1595 - 1596	6.690	760	-	-	7.450
1596 - 1597	7.307	766	-	-	8.073
.....					
1598 - 1599	16.241	845	1.686	-	18.772
1599 - 1600	9.183	888	1.392	359	11.822
1600 - 1601	7.487	961	3.450	-	11.898
1601 - 1602	6.753	869	6.020	-	13.642
1602 - 1603	6.382	837	5.547	-	12.766
1603 - 1604	3.632	791	2.904	-	7.327
1604 - 1605	6.452	889	2.336	-	9.677
1609 - 1610	6.436	767	6.997	-	14.200
1614 - 1615	5.508	740	4.911	-	11.159
1619 - 1620	5.048	721	4.311	-	10.080

BIJLAGE 1 c

Het aandeel van de bierbelasting in de totale stadsontvangst te Gent, 1451-1620. Bron : S.A.G., reeks 400, „stadsrekeningen”, nummers 17, 21, 22, 24, 28, 31, 33, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 53, 57, 62, 67, 72, 77, 82,

Jaar	Totale bierbelasting.	Totale stadsontvangst.	%
1451 - 1452	185	4.177	4,4
1465 - 1466	1.918	7.794	24,6
1468 - 1469	2.784	14.815	18,7
1474 - 1475	3.652	12.242	29,8
1482 - 1483	64	3.392	1,8
1492 - 1493	40	2.948	1,3
1496 - 1497	56	2.690	2
1503 - 1504	61	2.564	2,3
1507 - 1508	71	2.001	3,5
1509 - 1510	1.236	6.602	18,7
1512 - 1513	1.348	6.277	21,4
1515 - 1516	1.810	6.940	26
1518 - 1519	1.976	6.862	28,8
1528 - 1529	2.576	7.390	34,8
1532 - 1533	2.209	6.795	32,5
1536 - 1537	2.184	6.810	33
1545 - 1546	4.445	19.279	23
1549 - 1550	4.958	15.029	32,9
1554 - 1555	6.069	14.064	43,1
1559 - 1560	5.870	15.123	38,8
1564 - 1565	6.519	17.929	36,3
1569 - 1570	6.124	16.541	37
1574 - 1575	8.439	15.062	56
1579 - 1580	14.737	22.065	66,7
1580 - 1581	14.625	22.653	64,5
1581 - 1582	14.402	39.738	36,2
1582 - 1583	16.502	38.175	43,2
1583 - 1584	10.528	44.948	23,4
1584 - 1585	5.203	27.932	18,6
1589 - 1590	7.205	25.961	27,7
1594 - 1595	8.545	26.934	31,7
1595 - 1596	7.450	22.841	32,6
1596 - 1597	8.073	25.839	31,2
1598 - 1599	18.772	39.591	48,6
1599 - 1600	11.822	40.444	29,2
1600 - 1601	11.898	25.451	46,7
1601 - 1602	13.642	23.301	58,5
1602 - 1603	12.766	20.147	63,3
1603 - 1604	7.327	17.839	41
1604 - 1605	9.677	23.831	40,6
1609 - 1610	14.200	25.239	56,2
1614 - 1615	11.159	22.310	50
1619 - 1620	10.080	24.899	40,4

89, 90, 91, 92, 93, 94, 99, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 119, 124, 129.

Datering : voor de periode 1451 tot 1537 lopen de jaren van half augustus tot half augustus. Vanaf het jaar 1545 tot en met 1574 lopen de jaren van 11 mei tot 10 mei en vanaf het jaar 1579/80 tot 1584 lopen de jaren opnieuw van half augustus tot half augustus. Het jaar 1584/85 loopt van 15 augustus tot 10 mei. Vanaf 1589 tot 1620 lopen de jaren van 11 mei tot 10 mei.

SCHOOLMEESTERS EN SCHOOLMEESTERESSEN TE GENT TIJDENS HET WONDERJAAR (1566 - 1567)

door

J. SCHEERDER

In deze *Handelingen* publiceerde Mevr. De Ridder-Symoens een uitvoerige studie: *Lieven van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de zestiende eeuw*¹.

Aansluitend op deze zeer belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs te Gent, volgen hier twee namenlijsten, de eerste van de leerlingen van de Latijnse school van meester Christiaan de Rijcke, de tweede van de schoolmeesters en schoolmeesteressen te Gent in 1567².

De vervaardiging van deze lijsten houdt rechtstreeks verband met het optreden van de magistraat tegen de verbreiding van de hervormde leer zodat deze publicatie tevens mag gelden als een bijdrage tot de geschiedenis van de Reformatie te Gent.

Zoals bekend sloot de regentes, Margaretha van Parma, op 23 augustus 1566, een akkoord met het Verbond der Edelen ten einde de Beeldenstorm te doen ophouden, die sinds 10 augustus in de Nederlanden woedde. Tegen wil en dank stemde zij erin toe dat de hervormden voortaan hun predikaties zouden mogen houden, doch slechts op de plaatsen waar deze, tot dan toe geschiedden, dit is buiten de steden en op voorwaarde dat de toehoorders er vreedzaam en ongewapend zouden naartoe gaan.

Na de publikatie van het akkoord moesten de gouverneurs in hun respectieve gewesten de onderwerping van de hervormden aan het akkoord zien te bekomen.

In Vlaanderen ijverde Egmont op verschillende plaatsen, waar predikaties gehouden werden, om de hervormden een „Acte de Soumission” te doen aanvaarden en ondertekenen. Op 8 september kwam hij te Gent. 's Anderendaags begon hij drukke besprekingen met de hoogbaljuw, afgevaardigden van de magistraat en vertegenwoordigers van de hervormden. Tot deze laatsten behoorde ook de schoolmeester Christiaan de Rijcke³. De onderhandelingen liepen niet van een leien dakje en het zou duren tot 5 januari 1567 vooraleer Egmont de ondertekende „Acte de Soumission” in handen kreeg⁴.

(1) H. DE RIDDER-SYMOENS, *Lieven van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de zestiende eeuw*, HMGOG., nieuwe reeks, deel XXXII, 1978, p. 101-131 en deel XXXIV, 1980, p. 125-141.

(2) STADSARCHIEF GENT (SAG), Reeks 94bis, nr. 8, *Documents concernant les troubles et religion nouvelle (1564-1566)*, f° 79, Lijst van de leerlingen; f° 74r.-v. en 87-88r. Lijsten van schoolmeesters en schoolmeesteressen.

(3) SAG., Reeks 94bis, nr. 9, *Documents (1566-1579)*, f° 152-155, *Besoigné du magistrat avecq ceulx de la religion* (minuut).

(4) SAG., Reeks 94bis, nr. 8, f° 66, *Procès verbal de la comparution devant le magistrat de Gand, de Pierre de Rijcke*, e.a. (5 januari 1567).

In de optiek van de regentes impliceerde haar beperkte toegeving aan de hervormden zeker niet de toelating aan de schoolmeesters om hun leerlingen naar de predikaties te leiden.

Op 11 september nam meester Christiaan de Rijcke zijn leerlingen mee naar de predikatie „op den Driesch” achter de Karthuizers te Rooigem⁵. Hierover gewaarschuwd door Daniel de Keyser, eerste huissier van de Raad van Vlaanderen, ontbood de magistraat de schoolmeester en verzocht hem de volgende dag „de naemen en toenaemen van zijn leerlingen, de residencie van hun ouders en bij wijen zij 't zijnen huys gesteld werden, te bezorgen”⁶. Op 13 september overhandigde de Rijcke een lijst van vijftientig leerlingen, die echter niet al de gegevens vermeldt die de magistraat gevraagd had.

Lijst van de leerlingen van Christiaan de Rijcke

Joannes Foricije van Kamerijk
 Joannes de la Motte van Doornik
 Philippus Fornye van Chimay
 Caerle van der Reycken van Ninove
 Joannes van Huele
 Livinus Hoste van Ste Pieters
 Ludovicus Hoste van Ste Pieters
 Franciscus Lancenberghe
 Deze zijn besteed bij mijheer van Ste Pieters
 Philippus van de Rode van Ieper
 Colaet van de Rode, monijnck van Ste Pieters
 Caerle de Bock van Gent
 Joannes Beke van Gent
 Ludovicus Verbeke van Rijsel
 Gualterius Carre van Rijsel
 Joannes de Clercq van Kortrijk
 Fransiscus Obstat
 Joannes Wilsens van Gent
 Georgius Faveris
 Nicolaus de Mayer van Gent
 Joannes Vivere van Diksmuide
 Joosken van Huerne van Oudenaarde
 Claude dennetières van Doornik
 Jacobus Da ... van Eertvelde
 Adriaan Rekenere van Ax (el?).

De magistraat deed Christiaan de Rijcke beloven zijn leerlingen niet meer naar de predikaties te leiden en legde hem op voor de magistraat van Oudenaarde te verschijnen, opdat deze de vader van Joosken van Huerne

(5) M. VAN VAERNEWIJCK, *Van die beroerliche tijden in de Nederlanden* (1566-1568), ed. F. VANDERHAEGHEN, Gent, 5 dl., 1872-1881, dl. I, p. 235.

(6) SAG., Reeks 107/1 *Keure Resolutiën (1549-1570)*, f° 303v.-304r.

zou kunnen ontbieden en hem inlichten nopens de handelwijze van de schoolmeester aan wiens zorgen hij zijn zoon toevertrouwd had⁷.

De Latijnse school van meester de Rijcke was gelegen op de Hoogpoort, in het huis „den Reghenboghe”, tegenover het thans nog bestaande Sint-Jorishof. Reeds in 1557 was daar de school gevestigd van Daneel van Lancenberghe, Latijnse schoolmeester⁸. Was hij de vader van Franciscus Lancenberghe, leerling van de Rijcke?

Meester Christiaan de Rijcke, naamgenoot zo niet familielid van de bekende leider van de Gentse calvinisten, de advocaat Pieter de Rijcke, behoorde tot de voornaamste Gentse calvinisten. We zegden reeds dat hij deel uitmaakte van de afvaardiging van de Gentse hervormden die met Egmont onderhandelden op 9 september; precies drie maanden later, op 9 december, werd hij met tien andere leden van het consistorie door de magistraat ontboden⁹. Door de Raad van Beroerten werd hij bij verstek verbannen omdat hij calvinistische predikanten gelogeerd had, als consistorielid verschillende geheime vergaderingen in zijn huis belegd had en dikwijls met het consistorie voor de magistraat verscheen¹⁰. In 1578 was hij terug te Gent uit Londen en werd hij leraar aan de „Doorluchtige School” tijdens het bewind van Ryhove en Hembyze¹¹.

De Latijnse school van de Rijcke genoot ongetwijfeld een zekere faam, te oordelen naar de woonplaats van de leerlingen die van heinde en ver kwamen.

Slechts over een leerling kan een ernstige gissing worden gemaakt: Claude Dennetières van Doornik. In zijn grondige studie over het Protestantisme te Doornik vermeldt G. Moreau enkele vooraanstaande families van de stad die tot de hervormden gerekend werden, waaronder de familie d'Ennetières¹². Doch G. Bonnevie-Noël, die een kritische lijst publiceerde van de ondertekenaars van het smeekschrift der Edelen, maakt de opmerking dat de ondertekenaar Pierre d'Ennetières „avait une sœur religieuse au

(7) F. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot op heden. Geschiedkundige beschrijving der stad*, 8 dl., Gent, 1882-1901, anast. herdruk, 1975, deel II, p. 232-233. In nota publiceerde De Potter de tekst uit het register *Keure Resolutiën* (1549-1570) maar verwaarloosde de bron te vermelden.

(8) F. DE POTTER, *Gent*, dl. II, p. 232.

(9) SAG., Reeks 94bis, nr. 9, *Verslag van de conferentie van de magistraat met predikanten en hervormden op 9 december 1566*. Uitgegeven door L.P. GACHARD, *Notice historique et descriptive des archives de la ville de Gand*, Brussel, 1853, p. 130-133 (document XIX).

(10) ARA., Fonds Raad van Beroerten, reg 6, Vonnissen (1567-1575), f° 67v.

(11) F. DE POTTER, *Gent*, dl. II, p. 233, n. 2 — Over de „Doorluchtige School” zie W. TE WATER, *Historie der Hervormde Kerk te Gent*, Utrecht, 1756; P. FREDERICQ, *L'enseignement public des calvinistes à Gand (1578-1584)*, in *Travaux du cours pratique d'histoire nationale*, dl. I, Gent's Gravenhage, 1883, p. 51-121; L. HALKIN, *L'Académie Calviniste de Gand (1578-1584)*, in *La Réforme et l'éducation*, Toulouse, 1974, p. 95-100.

(12) G. MOREAU, *Histoire du Protestantisme à Tournai jusqu'à la veille de la Révolution des Pays-Bas (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc. CLXVII)*, Parijs, 1962, p. 244.

couvent des sœurs grises de Tournai" ¹³. Al de d'Ennetières waren dus zeker geen hervormden. Het stemt evenwel tot nadenken dat een inwoner van Doornik zijn zoon naar Gent stuurde naar de school van de hervormde schoolmeester de Rijcke. Op 26 februari 1567 vermelden de matrikels van de Leuvense Universiteit de inschrijving van een Claude Dennetières uit Doornik onder de *divites Falconienses* ¹⁴.

Lijst van de schoolmeesters en schoolmeesteressen te Gent in januari 1567

Reeds werd gezegd dat de Gentse hervormden niet goedwillig instemden met de bepalingen van de *Acte de Soumission* die Egmont hun wilde doen ondertekenen. Een van de redenen waarom de hervormden weigerden de *Acte* te ondertekenen was dat zij de woorden „*exercice de leurs preches*” wilden vervangen zien door „*exercice de leur religion*”. Zij wilden „*tout ce qui est conjoint par la parole de Dieu, que estoit l'administration des sacremens*” ¹⁵. Egmont beloofde dat men de uitoefening van de hervormde godsdienst bij „oogluiking dissimuleren zoude, behoudelic dat zij (de hervormden) daerinne modestelic procederen zouden” ¹⁶. Aldus gingen de Gentse hervormden zich allerlei vrijheden veroorloven die het akkoord van de regentes in ruime mate overschreden zoals kinderen dopen, avondmaalvieringen, huwelijken inzegenen, geheime vergaderingen houden in de stad, geldinzamelingen, verkoop van verboden boeken, onderricht van de calvinistische leer in scholen. Dit alles geschiedde niet alleen te Gent maar ook op talrijke andere plaatsen.

Begin december expediëerde de regentes twee omzendbrieven de ene gericht aan de „goede” steden, de andere aan de „slechte” steden, deze laatsten waren de steden waar het akkoord van 23 augustus niet nauwkeurig werd nageleefd. De magistraat van Gent ontving de tweede versie, waarin o.m. gezegd werd dat de hervormden zich veroorloofden „consistories, synoden, scholen en geldinzamelingen in te richten en andere onduidbare misbruiken” ¹⁷. Namens de koning gaf de regentes het bevel aan de magistraat door alle middelen de overtredingen van predikanten en hervormden geleidelijk te doen ophouden, te beginnen met de ergste.

De uitvoering van de bevelen van de regentes geschiedde niet zonder moeite te Gent. De hervormden weigerden zich goedschiks te onderwerpen

(13) G. BONNEVIE-NOEL, *Les tendances religieuses des signataires du Compromis des Nobles*, in *Bulletin van de Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme*, reeks V, nr. 8, 1971, p. 252.

(14) A. SCHILLINGS, *Matricule de l'Université de Louvain*, dl. IV, Brussel, 1958, p. 720, nr. 141.

(15) SAG., Reeks 94bis, nr. 22, *Gereformeerden te Gent*. (Doo's met niet genummerde documenten). Kopie van een *Rekwest van de hervormden* (20 september). Uitgegeven door F. DE POTTER, *Petit Cartulaire de Gand*, Gent, 1885, p. 345-349. De Potter dagtekent het document ten onrechte „december 1566”.

(16) SAG., Reeks 94bis, nr. 22, Minuut van proces-verbaal (16 september 1566).

(17) *Verslag van 't Magistraet van Gent nopens de godsdienstige beroerten aldaer loopende van 30 juni 1566 tot den 30 april 1567*, ed. Ph. KERVIJN DE VOLKAERSBEKE (*Mij der Vlaemsche Bibliophielen*, 2e reeks, nr. 11). Gent, 1850, doc. L, p. 188-191.

en beriepen zich op het akkoord dat zij met Egmont aangegaan hadden en zelfs op de mondelinge toegevingen die de graaf steeds kordaat geweigerd had op papier te zetten.

Om toch een aanvang te maken met de uitvoering van de bevelen van de regentes eiste de magistraat de strikte naleving van de bepalingen van het schriftelijk akkoord. Na langdurige palabers ging de magistraat eindelijk tot daden over. Op 24 januari 1567, de omzendbrief van de regentes dagtekende van 4 december 1566, legde hij aan meester Christiaan de Rijcke verbod op „voortaen kinderen den catechismus ende geloove van de calvinisten te leeren, mitgaeders oock naer de predicatie te leyden”. Omdat de Rijcke beweerde dat hij zulks deed uit last van de ouders, gaf de magistraat hem het bevel die kinderen uit de school te verwijderen en hun ouders te verwittigen¹⁸. De volgende dagen voerde de hoogbaljuw met zijn soldaten een razzia uit nabij de hervormde tempel, buiten de Brugse Walpoort. Op drie kramen werden „alle de boucxkins ende schimpige refereijnen of dichten up tghheestelicke wech ghenomen”¹⁹. Vervolgens ontbood de magistraat de schoolmeesters en schoolmeesteressen en gaf hun het bevel „de kinderen theurlieder huysel scole commende niet en leeren eenighe verboden boucken nochte gheen catechismus van leerynghe calvinistycque ende ander secten”²⁰.

Er zijn twee lijsten bewaard gebleven: A) van de schoolmeesters en schoolmeesteressen die ontboden werden door de magistraat en B) van dezen die de oproep beantwoordden²¹.

	<i>Lijst A en Lijst B</i>	
	<i>F^o</i>	<i>F^o</i>
Arondeu(1)x, mr Gillis, Meere	74 r.	87 v.
Arondeux, mr Ysaac, Oudburg	74 v.	87 v.
Beke, mr François van der, Rape	—	87 v.
Beke, mr Jacques van der, Zuivelberg	74 v.	—
Belle, mr Caerle van, Houtbriel	74 v.	87 r.
Bey, Joozijne de	74 r.	—
Brune mr Adriaen de, priester, Holstraat	74 r.	87 r.
sBruns, Tanneken, filia Gillis	74 r.	—
Bruts, de huisvrouw van Lieven, up de Grachmae...?	74 v.	88 r.
Cabelliau, mr Willem, up de voors(?) tEckergem	74 r.	87 r.
Caneghem, zuster Margriet van, Onderbergen	74 v.	—
Cat(t)hoor, mr Pieter, Koornmarkt	74 r.	87 r.
Cleene, mr Jan de, Zandberg	74 r.	87 r.
Cleene, mr Jan de, z.a.	—	87 v.
Cleerck, mr Jan de,	74 v.	—
Cornelissone, mr Cornelis, Papestraat	74 v.	—

(18) SAG., Reeks 94bis, nr. 8, f° 78.

(19) M. VAN VAERNEWIJCK, *o.c.*, dl. II, p. 98.

(20) SAG., Reeks 94bis, nr. 8, f° 87r.

(21) SAG., Reeks 94bis, nr. 8, f° 74r.-v. (ontboden), f° 87-88r. (verschenen). De namen van de schoolmeesters die verbod kregen nog school te houden zijn cursief gedrukt.

<i>Deynse</i> , mr Lieven van	74 r.	87 v.
Deynse, mr Mattheeus van (en houdt geen scole)	74 r.	87 r.
Dick(e)le, mr Pieter van, Zandberg	74 r.	87 r.
Dorislaghère, mr Jan, Posteerne	74 v.	—
Fontanus, Martinus, divi Pharahildis	—	87 r.
Ghelder, mr Jan van (doorgehaald, houdt geen scole)	74 r.	—
G(h)eldre, mr Philippus, f ^s Jans, an Ste Niclaus	74 r.	87 v.
Goethals, mr Lieven	74 r.	—
de huisvrouw van Lieven Goethals	—	87 v.
Guchte, zuster Elisabeth van de, Filledieus	74 v.	(87 v?)
Guchteneer, Heer Sebastiaen de, Nieuwland	74 r.	—
Haghen, mr Everaert van der, in de Crudeniershuus	74 r.	87 r.
<i>Hoorne</i> , mr Hubrecht van, Donkersteeg	74 r.	87 v.
Isegem, Adrianus van, shelicxkerst (H. Kerst)	—	87 r.
Keerchove, mr Joos van, Tijkwevershuis	74 r.	87 v.
Keerchove, mr Joos van de, in 't H. Geeststraetken	74 v. (doorgehaald)	—
Loo, Adriaen van, priester, Peperstraat	74 r.	87 r.
Mamylijns (Manilius), de weduwe van Cornelis	74 r.	87 v.
<i>Masso(o)ys</i> , Jacop, Brugsche Walpoort	74 r.	87 v.
<i>Mey</i> , mr Lieven de, op de Sleepstraat	74 v.	87 v.
<i>Mijlbeke</i> (Mierbeke), mr Stevin van, Abrahamstraat	74 r.	87 v.
Mughen (Mieghem?), mr Adriaen van, up de Muide	74 v.	—
Munick, mr Pieter de, Vierweechde - (Vierweechscheede)	74 v.	87 v.
Necker, mr Guilhelmus de	74 r.	—
Nodolfs, Stevenyne, begijnhof	74 r.	—
Oliarius, Jan, Posteernepoort	—	87 r.
Pas, Glaudijnck du, begijnhof	74 r.	—
Patnoort, mr Gullyame, in de Volderstraat	74 r.	87 v.
Poortere, mr Michiel de, Ste Pieters	74 v.	—
Putman, de huisvrouw van Jan, tSente Pieters	74 v.	87 v.
<i>Putte</i> , mr. Jheronimus van de, Posteerne	74 v.	87 v.
Scerpenisse, Janneken van, Wijngaertstraat	74 v.	88 r.
Schelden, Heer Robbrecht van der up Ste Lysbetten driesch	74 r.	87 r.
Steene, mr Willem van der, Tichelrei	74 v.	87 r.
<i>Taye</i> (Tayaert), mr Jan, in de Onderstraat	—	87 v.
Thienpont, Heer Willem, scolaster van Ste Pharahildis up Ste Lysbetten driesch	74 r.	87 r.
<i>Velde</i> , mr Michiel van de, Keytkeldere an Ste Michielsbrugge	74 v.	87 v.
Verhellen, Mayken, begijnhof	74 r.	—
<i>Vivere</i> , Jacques van de, Zuivelbrug	—	87 v.
Voocht, mr Gillis de, priester, Houtbriel	74 v.	87 r.
Walsche, Betken de, huisvrouw van Eduwaert van den Bossche	74 r.	87 v.
Zwijnvoorde, Heer Joos van, in de Hoye	74 r.	—
<i>Michiel</i> met eenen bulte, Ste Pieters	—	88 r.

De Fraters	74 r.	87 r.
De Grauzusteren	74 r.	
De drije Grauwe zusterhuijen	—	88 r.
De schoolmeesteresse in Ste Jacopshuus	74 r.	—
De schoolmeesters ,in de Rape, Cammerstraat	74 v.	—
De zusters Filledieusen	—	87 v.

Situering van de scholen en schooltypes

De gegevens die voorkomen in de lijsten van schoolmeesters en schoolmeesteressen laten niet toe nauwkeurig al de scholen te situeren en het schooltype te bepalen. Informaties over de leerkrachten werden, zoveel mogelijk, uit andere bronnen achterhaald.

ABRAHAMSTRAAT

- Stevin van Mijlbeke of Mierbeke

Hield Stevin van Mierbeke hier een school of woonde hij hier alleen maar? Volgens M. van Vaernewijck was hij „een priester, die plach Sente Agneeten te stane ende schole te hauden van eerlicke lieden kinderen. Hij was overlanck van dien sinne (i.e. hervormingsgezind), ende nu als hem docht dat de zake deurbrack, traude een dochter”²².

De zusters van het klooster van Sint-Agnete, op de Gansdries, vlak bij de Lindelei, waar nu de Nijverheidsschool gevestigd is, waren reguliere kanunnikessen van Sint-Augustinus. De onuitgegeven kloosterkroniek vermeldt dat de rector, de priorin en enige kloosterzusters de toelating hadden verkregen om het Nieuw Testament in de volkstaal te bezitten²³. In 1545 had de bisschop van Doornik, Jan Carondelet, in Sint-Agnete een school laten oprichten²⁴. Het is niet bekend wanneer van Mierbeke hier les begon te geven. Vaststaat dat hij in 1555, ten behoeve van zijn studenten, bij de Gentse drukker Salenson, een *Curt onderwijs huuter heyligher schrifture* publiceerde. Een jaar later, op 7 september 1556, werd hij op last van inquisiteur Pieter Titelmans gearresteerd. Begin 1557 werd hij uit de gevangenis ontslagen, nadat hij zijn dwalingen had afgezworen. Hij moest slechts een boete van 45 p. tourn. betalen „*parce que ledict Estienne est poure presbytre, n'ayant pour vivre que dix ou onze efffans qu'il instruit, et luy donnant quelque gracieusité*”²⁵. Waarschijnlijk heeft van Mierbeke zijn terugkeer naar het oude geloof slechts gesimuleerd uit vrees voor een zware straf.

Tijdens het Wonderjaar verliet hij het priesterambt en huwde met zijn meid, Jeanne Poorters, die over aanzienlijke grondinkomsten te Assenede

(22) M. VAN VAERNEWIJCK, *o.c.*, dl. III, p. 272-273.

(23) E. PERSOONS, *Lebensverhältnisse in den Frauenklöster der Windesheimer Kongregation in Belgien und in den Niederlanden*, in *Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte*, 367 Band), Wenen, 1980, p. 93.

(24) F. DE POTTER, *Gent*, dl. VIII, p. 222.

(25) J. DECAVELE, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (KVAWL-SKB, Klasse der Letteren, Verhandelingen*, nr. 76), 2 dl., Brussel, 1975, dl. I, p. 98, n. 292.

beschikte ²⁶. In januari 1567 kreeg hij verbod nog langer les te geven. Op 6 februari 1568 werd hij voor de Raad van Beroerten gedaagd en op 29 maart bij verstek verbannen ²⁷. De verkoop van zijn geconfisqueerde goederen bracht de respectabele som van 2.350 p. tourn. op ²⁸.

BEGIJNHOF - Stevenyne Nodolfs
- Glaudynck du Pas
- Mayken Verhellen

Er waren te Gent twee begijnhoven, het groot begijnhof van Sint-Elisabeth en het klein begijnhof van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Hooie.

CATTESTRATE - Weduwe Cornelis Manilius

Op de hoek van de Cattestrate (nu Cataloniëstraat) en de Cromme steghe (nu Sint-Niklaasstraat) woonde in het „Metsershuis” de drukker Cornelis Manilius, die in 1558 overleed ²⁹. Waarschijnlijk gaf zijn weduwe les in dit huis.

DONKERSTEEG - Huubrecht van Hoorne
EKKERGEM, up de voor...? - Willem Cabelliau
GRAECHMAE? - de huisvrouw van Lieven Bruts
HEILIGE-GEESTSTRAAT - Joos van Keerchove

Tussen de Bennesteeg en de Cataloniëstraat was vanouds het huis gelegen van de tijkwevers, met een ingangspoort al voren en een klein gebouw in de Heilige-Geeststraat waar de knaap van het ambacht verbleef ³⁰.

In de lijst A is de naam „Joos van de Keerchove in 't H. Geeststraetken” doorgehaald, waarschijnlijk omdat het dezelfde persoon was als Joos van Keerchove, Tijkwevershuus.

HEILIG-KERST - Adrianus van Iseghem
HOLSTRAAT - Adriaan de Brune, priester

Woonde de Brune in het huis „Bedeleheem” dat grensde aan het klooster van Galilea ³¹? In dit nonnenklooster van reguliere kanunnikessen van Sint-Augustinus verbleven ten allen tijde dochters van aanzienlijke families. Gaf meester Adriaan de Brune les aan die meisjes of hield hij een privéschool?

HOOGPOORT - Christiaan de Rijcke

Zie hoger.

HOUTBRIEL - Gillis de Voocht, priester
- Caerle van Belle

(26) M. DELMOTTE, *Sociale aspecten van het Calvinisme te Gent (1566-1567)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1959, p. 419.

(27) ARA., *Fonds Raad van Beroerten*, reg. 6, f° 68r.

(28) M. DELMOTTE, *Het Calvinisme in de verschillende bevolkingslagen te Gent (1566-1567)*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 79, 1963, p. 168.

(29) F. DE POTTER, *Gent*, dl. III, p. 390.

(30) F. DE POTTER, *Gent*, dl. V, p. 146.

(31) F. DE POTTER, *Gent*, dl. VIII, p. 359.

Gillis de Voocht hield een school voor inwonende leerlingen³², waarschijnlijk een Latijnse school. In de matrikels van de Leuvense Universiteit komt een Egidius de Voecht voor, onder de *Falconienses divites* in 1534³³.

Gaf Caerle van Belle, op lijst A onmiddellijk na de Voocht vermeld, ook les aan deze school?

HOYE

- Joos van Zwijnvoorde

Opvallend is dat Joos van Zwijnvoorde geen meester maar heer genoemd wordt. Mag men daaruit besluiten dat hij een geestelijke was? Had zijn school uitstaans met het klein begijnhof van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Hooie?

KAMMERSTRAAT

- de schoolmeesters in „de Rape”

- François van der Beke

In het huis „de Rape”, op de hoek van de Kammerstraat en de Nopsteeg (nu het deel van de Borluutstraat gelegen tussen de Kammerstraat en de Onderstraat) was een school gelegen waar meer dan een meester les gaf. Volgens De Potter woonde hier in 1563 een Jan Tayaert, „aanhanger van de hervorming, gelijk zijn vader, die tot tweemaal toe het Rooms geloof afgezworen en ook school gehouden had, welke tot tweemaal toe door de wethouders was gesloten geworden, en gelijk zijn moeder, die wegens ketterij gevangen gezeten had”³⁴. Gaf de zoon Tayaert nog les aan deze school in 1567? De enige met naam vermelde meester aan deze school, François van der Beke, kreeg verbod nog langer les te geven.

KLEIN TURKIJE

- Everaert van der Haghen

In het laatste huis van deze straat (komende van de Koornmarkt), het „Kruideniershuis” woonde Everaert van der Haghen, die in 1564 het huis aangekocht had van Gillis Stalins. Op 20 november 1573 verkocht hij deze woning aan zijn schoonbroeder, schoolmeester Philippus van Gheldere³⁵, waarschijnlijk dezelfde persoon als „Philippus van Gheldere an Ste-Niclaus”. Later kreeg dit huis de naam „den Rooden Hoed” die nu nog voortleeft in de naam van het oude spijshuis.

KOORNLEI

- Michiel van de Velde

Aan de Sint-Michielsbrug, „in de Keytkeldere”. Eerst droeg dit huis de naam „De Lintwoorm”³⁶. Rond 1500 woonde hier de drukker-humanist Robert de Keyser die er een Latijnse school opende³⁷. Was de school van Michiel van de Velde nog een Latijnse school?

KOORNMARKT

- Pieter Catthoor

(32) F. DE POTTER, *Gent*, dl. VII, p. 215.

(33) A. SCHILLINGS, *o.c.*, dl. IV, p. 113, nr. 328.

(34) F. DE POTTER, *Gent*, dl. V, p. 113-114, deel VI, p. 4.

(35) F. DE POTTER, *Gent*, dl. III, p. 322-323.

(36) F. DE POTTER, *Gent*, dl. VII, p. 350.

(37) H. DE RIDDER-SYMOENS, *o.c.*, p. 125.

Op de plaats waar zich nu het Centraal Postkantoor bevindt stond o.m. een huis dat in de openbare akten „de Waelsche Scole” genoemd werd ³⁸.

MEERE

- Gillis Arondeux

In het Poortersboek van Antwerpen werd op 1 oktober 1568 een Jehan Armideaulx, zoon van Gillis, geboren te Gent, ingeschreven ³⁹. In een lijst van zestiende-eeuwse schoolmeesters worden twee Gentenaars vermeld: Gillis Arondeaulx en Jan Arondeaulx ⁴⁰.

MUIDE

- Adriaan van Mughem

NEDERSCHELDESTRAAT

- Fraters (Hiëronymieten)

- Grauwe zusters

De lijsten vermelden geen namen. In de Nederscheldestraat was een van de drie kloosters van de Grauwe zusters gevestigd ⁴¹.

NIEUWLAND

- Sebastiaan de Guchtenaer

Nog een schoolmeester die heer genoemd wordt. Zou dit onderscheid betekenen dat hij een geestelijke was? Van Mijlbeke die het priesterambt verlaten had wordt geen heer maar meester genoemd.

ONDERBERGEN

- Zuster Margriet van Caneghem

De enige met naam bekende grauwe zuster. In Onderbergen gaven deze zusters onderwijs aan burgermeisjes ⁴². Hun klooster was gelegen tegenover het klooster van de Predikheren.

ONDERSTRAAT

- Jan Tayaert (vader)

In 1553 had Pieter van de Keere in deze straat het huis gekocht van de bekende Gentse drukker Joos Lambrecht, dat een uitgang en misschien een achterhuisje had op de Hoogpoort, rechtover het stadhuis ⁴³. Vóór dat hij zich op de boekdrukkunst toelegde — zijn eerste druk dagtekent van 1556 — hield Hendrik van de Keere, de zoon van Pieter, een Waalse school in het huis van zijn vader ⁴⁴. Het is niet mogelijk te zeggen of Jan Tayaert hier samen met Hendrik van de Keere les gaf, of dat hij hem als schoolmeester opvolgde.

Meester Jan Tayaert was zeker een hervormingsgezinde: op 16 augustus 1566 nam hij deel aan de geheime vergadering van de hervormden op

(38) F. DE POTTER, *Gent*, dl. III, p. 127.

(39) H.L.V. DE GROOTE, *De zestiende-eeuwse Antwerpse schoolmeesters*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 3e reeks, dl. XIX, 1967, p. 179-318 en dl. XX, 1968, p. 5-52. Zie p. 34.

(40) H.L.V. DE GROOTE, *o.c.*, p. 225-226.

(41) F. DE POTTER, *Gent*, dl. V, p. 2-9.

(42) F. DE POTTER, *Gent*, dl. VIII, p. 45.

(43) F. DE POTTER, *Gent*, dl. VI, p. 48.

(44) F. VANDERHAEGHEN, *Bibliographie gantoise*, dl. I, Gent, 1858, p. 158 en vv.; P. BERGMANS, *Analectes Beligiques. Notices et documents. La vie et les œuvres de Henri van den Keere*, Gent, 1896, p. 52.

het buitenverblijf van Dieric Joris te Wondelgem⁴⁵. Nergens vonden we dat hij door de Raad van Beroerten werd gedaagd of veroordeeld. Op 10 november 1569 verbood de bisschop van Gent, Cornelius Jansenius, hem nog langer school te houden. De kroniekschrijver Van Campene somt de redenen op van dit verbod: Tayaert had een van zijn kinderen laten dopen in de calvinistische tempel, zijn vrouw die eens om ketterij op bevel van de inquisiteur Titelmans werd aangehouden „zweerde hare dolingen af, en werd losgelaten, maar keerde tot dezelve wederom”, samen met zijn vrouw had Tayaert de „Geuzen predicationen bijgewoond”⁴⁶.

OUDBURG - Ysaac Arondeux

Was hij familie van Gillis en Jehan Arondeux?

PAPESTRAAT
(nu Doornzeelstraat) - Cornelis Cornelissone
PENITENTENSTRAAT - Grauwe zusters

In het begin van de straat, dicht bij de kerk van Sint-Jacobs, was dit klooster gelegen dat ook zusterhuis van Sint-Jacobs genoemd werd⁴⁷. Er zijn geen namen van zusters bekend.

PEPERSTRAAT - Adriaan van Loo, priester

De matrikels van de Leuvense Universiteit vermelden een Adrianus van Loo onder de *divites ex pedagogio Castri* (30 augustus 1518)⁴⁸.

POSTEERNESTRAAT - Jan Dorislaghere
- Hieronymus van de Putte
- Oliarius

Zou Oliarius soms een Latijnse vertaling zijn van Dorislaghere? Deze komt alleen op lijst A voor, Oliarius alleen op lijst B.

RODE LIJVEKENSSTRAAT - zuster Elisabeth van de Guchte

In deze straat, ook Filles Dieustraat genoemd, was een gesticht gevestigd voor Penitenten of bekeerde zondaressen. De zusters gaven ook les. Volgens lijst B zou meer dan een zuster de oproep van de magistraat beantwoord hebben.

SINT-ELISABETHPLEIN - Heer Willem Thienpont
- Heer Robbrecht van der Schelden

Heer Willem Thienpont was scolaster van Sinte-Pharahildis of Sint-Veerle. Was Heer Robbrecht van der Schelden ook een leraar aan de school verbonden aan het Kapittel van Sint-Veerle?

(45) ARA., Fonds *Raad van Beroerten*, nr. 55 (76). Informatie gehouden te Gent in augustus 1567. Verklaringen van Silvester Moenins, f° 312r.

(46) C. en Ph. VAN CAMPENE, *Dagboek van Cornelis en Philips van Campene (1566-1571)*, ed. F. DE POTTER, Gent, 1870, p. 237-238.

(47) F. DE POTTER, *Gent*, dl. VI, p. 483.

(48) A. SCHILLINGS, *o.c.*, dl. III, p. 588, nr. 200.

SINT-NIKLAAS	- Philippus van Gheldere
SINT-PIETERS	- Michiel de Poortere
	- de huisvrouw van Jan Putman
	- Michiel met eenen bulte

Mag men Michiel de Poortere vereenzelvigen met Michiel met eenen bulte? De ene komt voor op lijst A, de andere op lijst B.

SLEEPSTRAAT	- Lieven van den Steene
TICHELREI	- Willem van den Steene

De matrikels van de Leuvense Universiteit vermelden een Willem van den Steene, *Gandensis*, ingeschreven op 3 februari 1554⁴⁹.

VIERWEECHSCHEEDE	- Pieter de Munick
------------------	--------------------

In Vierweechscheede (nu Korte Dagsteeg) was het Weversgodshuis gelegen. Rond de kapel (thans bioskoopzaal) was de begraafplaats van de bewoners van het godshuis. Op het kerkhof stond het kosterhuizeke waar de koster, Philip van der Linde, les gaf aan de daar gevestigde armenschool. In 1575 werd het vervallen kosterhuizeke herbouwd. In het nieuw gebouw werd de armenschool bepaald ingericht. Men onderwees er de jeugd en zelfs bejaarde lieden „in alles wat een christen nodig had te weten”⁵⁰.

VOLDERSTRAAT	- Willem Patnoort
--------------	-------------------

Volgens De Potter stond in deze straat een huis „wesende de scolasterie van Sint-Janskerk”⁵¹.

BRUGSE WALPOORT	- Jacob Massooy
-----------------	-----------------

Dit is de buurt waar de calvinistische tempel werd opgericht⁵². Jacob Massooy was gehuwd geweest met Tanneken Delmeere, een doopsgezinde die op 14 augustus 1561 binnen het Gravenkasteel werd onthoofd⁵³.

WIJNGAERTSTRAAT (nu Seminariestraat)	- Janneken van Sceerpenesse
ZANDBERG	- Jan de Cleene
	- Pieter van Dickele

(49) A. SCHILLINGS, *o.c.*, dl. IV, p. 484, nr. 87.

(50) F. DE POTTER, *Gent*, dl. IV, p. 446-447.

(51) F. DE POTTER, *Gent*, dl. IV, p. 144.

(52) Over de calvinistische tempel, zie J. MEYHOFFER, *Note sur le temple calviniste de Gand (1566-1567)* in *Bulletin de la société d'histoire du protestantisme belge*, 2e reeks, 1ste afl., Brussel, 1914, p. 25-31.

(53) A.L.E. VERHEYDEN, *Het Gentsche Martyrologium (1530-1595)* (Rijksuniversiteit te Gent, *Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en de Letteren*, afl. XCVI), Brugge, 1946, p. 27. — J. DECAVELE, *o.c.*, dl. I, p. 460-461, dl. II, p. 10, 100-101

Op deze plaats had de dichter-humanist Eligius Hoeckaert of van Houcke in 1513, in het huis „In de Roose” een Latijnse school opgericht⁵⁴. Wordt deze school bedoeld?

ZUIVELBRUG

- Jacques van der Beke
- Jacques van de Vivere

Opvallend is dat geen van beide schoolmeesters op de twee lijsten voorkomt. Zou Vivere, op lijst B, soms Rivière (Franse vertaling van Beke) moeten gelezen worden? Een nauwlettend onderzoek van het handschrift — geen model van schoonschrift — laat weliswaar die lezing niet toe.

Terloops moge hier vermeld worden dat in 1768 aan de Zuivelbrug een huis stond „daer voor teecken uytsteeckt 'Noch leere ick' ”⁵⁵, een uithangbord dat niet zou misstaan hebben voor een school.

Beschouwingen

Men mag aanvaarden dat er in januari 1567 approximatief een veertigtal scholen waren te Gent, waarvan de ligging soms zelfs zeer nauwkeurig bekend is. Volgens de kroniekschrijver Van Campene waren er in 1571 binnen deze stede (nog) wel veertig scholen⁵⁶.

Naast armenscholen waren er ook internaten voor meisjes van „eerlicke lieden” en dochters van „aanzienlijke families” bij de kanunnikessen van Sint-Augustinus.

De meeste scholen lagen in het centrum van de stad, maar er waren ook excentrisch gelegen scholen : op Ekkerghem, aan de Brugse Walpoort, op de Muide, op ter Hoyen en te Sint-Pieters.

Van de twaalf of meer „Latijnse scholen” die er volgens Van Campene zouden geweest zijn in 1571 kunnen we er slechts de helft met enige zekerheid localiseren : de school verbonden aan het Kapittel van Sint-Veerle, de school van de Fraters, de school van Christiaan de Rijcke en deze van priester Gillis de Voocht waren zeker Latijnse scholen, waarschijnlijk ook de school op de Zandberg en mogelijk de school van Michiel van de Velde op de Koornlei.

We kunnen slechts twee „Waalse scholen” met zekerheid situeren : in de Onderstraat en op de Koornmarkt.

Van de meer dan vijftig met naam bekende schoolmeesters komen er slechts vijf voor in de matrikels van de Leuvense Universiteit. Aan buitenlandse universiteiten zouden er geen gestudeerd hebben ; leden van de familie Arondeux vindt men pas later te Heidelberg, te Leiden en te Bazel⁵⁷.

Zeker elf schoolmeesters — of zelfs twaalf indien men François van der Beke en François van de Vivere niet vereenzelvigt — kregen verbod nog langer les te geven omdat zij hun leerlingen psalmen leerden zingen

(54) H. DE RIDDER-SYMOENS, *o.c.*, p. 124.

(55) F. DE POTTER, *Gent*, dl. VI, p. 440.

(56) C. en Ph. VAN CAMPENE, *o.c.*, p. 317.

(57) We danken Mevr. De Ridder-Symoens voor deze informatie.

en naar de predicatie van de hervormden leidden. Dit laat niet toe met zekerheid te besluiten dat al deze leraars „hervormden” waren. Zekerheid bestaat alleen voor Christiaan de Rijcke, lid van het consistorie, Steven van Mijlbeke (of Mierbeke) die zijn priesterambt neerlegde en Jan Jan Tayaert die minstens een geheime vergadering van de hervormden bijwoonde. Michiel van de Velde daarentegen verklaarde aan de magistraat dat hij de kinderen psalmen leerde zingen en de Catechismus van Calvijn onderwees „omdat de ouders aan hun kinderen zulke boeken gaven om tscole te leeren”. Om zich tegenover de magistraat te verontschuldigen voegde hij er nog aan toe dat hij het om den brode deed en „dat er meer schoolmeesters zoo hij wel presumeert, van ghelijcke doen moesten”⁵⁸. Het is mogelijk dat schoolmeesters, die niet hervormingsgezind waren, aldus handelden; het kan ook maar een „excuus” geweest zijn. Verklaarde ook Christiaan de Rijcke niet dat hij „uut last van de ouders” aan de kinderen de Catechismus „ende gheloove van de Calvinisten leerde en mit-gaders oock naer de predicatie leijdde”⁵⁹?

Is het zeer delicaat zich uit te spreken over de hervormingsgezindheid van de leraars, toch moet men concluderen dat hervormden te Gent uit godsdienstige overtuiging wensten dat hun kinderen in de hervormde godsdienst onderricht werden, anders zouden zij hen geen leerboeken van de hervormde leer ter hand gesteld hebben.

(58) SAG., Reeks 94bis, nr. 8, f° 86.

(59) SAG., Reeks 94bis, nr. 8, f° 78.

EEN ONBEKEND SINT-PIETERSPLEIN

door

Juliaan H.A. DE RIDDER

Het Sint-Pietersplein is met zijn oppervlakte van 18.700 m² het grootste plein van Gent. Het is veel wijder dan de drie overige grotere pleinen van de stad, de Kouter, de Vrijdagmarkt en het Jacob van Arteveldeplein, die respectievelijk een oppervlakte beslaan van 12.025 m², 11.000 m² en 10.032 m². Het maakt op de beschouwer die het voor de eerste maal beëindigt een enorme indruk van weidsheid en uitgestrektheid. Een rechthoek van 220 m lengte bij 85 m breedte zonder een enkel rustpunt voor het oog, is dan ook een ruimte binnen een bebouwde kom die slechts zelden in een stad voorkomt. Te meer daar men van bij de eerste oogopslag merkt dat het hier gaat over een kunstmatig geschapen open vlakte, en niet om de aanpassing van een oorspronkelijke en natuurlijke biest of kouter of dries bijvoorbeeld, die in vroegere levensmilieus hun eigen welomschreven doel en functie hadden. Dat het Sint-Pietersplein echter tot één grote parkeerplaats is geworden, ligt heden normaal in de aard der dingen...

De aanleg van dit plein was eigenlijk een logisch gevolg van de verbazingwekkende uitbreiding die Gent heeft gekend in de negentiende eeuw, die speciaal voor ons land zo bruisend van leven is geweest op alle gebied ; op het industriële zowel als op het politieke en artistieke vlak een eeuw van evolutie en revolutie. En voor de hoofdplaats van Oost-Vlaanderen betekende deze periode alvast een expansie van haar grondgebied in alle richtingen, weg uit de prangende omwalling van de achttiende eeuw.

In het zuiden van de stad lag de omgeving van de Blandijnberg er sedert de afbraak in 1799 van de vroegere parochiekerk van Onze-Lieve-Vrouw in het noordoosten van het Sint-Pietersplein, als een ware puinhoop bij. En deze verwaarloosde toestand was zo mogelijk nog erger geworden nadat, in 1811, aan de zuid- en zuidwestkant de residentie van de abt en de proosdij van de gewezen Sint-Pietersabdij eveneens gesloopt waren. Heel die buurt zag er uit als één ontzaglijk, geweldig geaccidenteerd en van west naar oost en van noord naar zuid afhellend terrein, van niet minder dan 435 meter lengte bij een breedte die varieerde van 90 tot zelfs 200 meter. Weliswaar stonden er naar het noorden en het zuiden van die woestenij ettelijke krotwoningen verspreid, doch deze droegen er enkel maar toe bij om de indruk van desolaatheid en onveiligheid nog te vergroten.

In 1847 dan besloot de zeer actieve schepen van Openbare Werken, De Pauw, eens en voorgoed dat verachterde stadsdeel te saneren. Deze vage grond, die zich uitstreckte van aan de huidige straat Blandijnberg tot aan de straat Voetweg halverwege de Overpoortstraat, moest worden omgevormd tot een plein, dat op zijn beurt de kern zou worden van een

hele vernieuwing van dit zuiderkwartier. Deze niet gemakkelijke opdracht gaf hij aan de stadsarchitect-inspecteur, Charles Le Clerc-Restieaux¹. En deze heeft zich met ere gekweten van zijn moeilijke taak.

Hij heeft zelfs niet maar één doch tegelijk twee pleinen ontworpen en gerealiseerd. Het ene is het ons zo vertrouwde eigenlijke Sint-Pietersplein, waarvan hij meteen een 'Gesamtkunstwerk' heeft gemaakt, gezien hij ook de omringende huizenrijen heeft gekoncipieerd in een vrij sobere neoklassieke stijl, zodat het geheel renuïscenties oproept aan het Brusselse Koningplein, schepping van de Franse architect Barnabé Guimard in 1774-75. Het tweede plein echter ligt naast het grote plein recht tegenover de barokke Onze-Lieve-Vrouw-Sint-Pieterskerk, op een terras van drie meter hoogte en is te bereiken langs drie monumentale trappen. Deze zijn ingewerkt in een natuurstenen muur, bekroond met een borstwering van balusters, vier hoge kandelabers op sfinxachtige voet en een tiental ruime schalen, allemaal in gietijzer. Het heet Sint-Amandplein en heeft een oppervlakte van 40 bij 70 meter. Als men door de Sint-Amandstraat wandelt, loopt men er onachtzaam aan voorbij, want men denkt dan dat deze parkeerruimte (natuurlijk!) gewoon een verbreding van de straat is, waar tegen de balustrade nog enkele bomen vergeten staan. Het concept van dit zijplein is buitendien helemaal in de verdrukking gekomen, doordat alleen nog aan de zuidkant ervan iets is overgebleven van de originele eveneens neoklassieke opstand van het gebouwencomplex. Voor het overige is het standbeeld van Arnulf I (918-65), graaf van Vlaanderen en beschermer van de abdij, dat op dit plein was voorzien, er ook nooit gekomen. Wel had men van hierboven een vrij uitzicht op de kerk, daar op het benedenplein de beplanting met een dubbele rij bomen — een honderdtal — een ruime vrije strook liet van terras naar kerk.

De beide pleinen kwamen eerst in 1851 klaar, omdat het werk door de ongeregelde jaren 1848-49² enkele keren onderbroken was geweest. Door hun aanleg ontstonden heel wat nieuwe straten in de onmiddellijke omgeving, en tussen de Blandijnberg- en Rozierstraten richtte dezelfde architect ook meteen een voor die tijd modelbeluik op van honderd arbeidershuisjes. Dit zgn. De Vreese-beluik was aan de kant van de Blandijnberg toegankelijk langs twee open triomfbogen³. Slechts in 1935 werd deze wijk van meer dan 10.000 m² gesloopt voor het oprichten van de Boekentoren met Universiteitsbibliotheek en het complex van het Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde. Prof. Henry van de

(1) B. Baillieux, in kat. Gent, Duizend jaar Kunst en Cultuur, 3 dln., Gent 1975; dl. III, p. 103-09. Gewoonlijk vindt men de naam gespeld Leclerc-Restiaux. Wij hebben hem echter overgenomen van het plan dat zich bevindt bij Edmond de Busscher, „Plaine de Saint Pierre à Gand. Nouvelle place publique”, Gent 1869, waarvan wij aannemen dat het door de architect zelf werd getekend. — Ook Prof. Ir. G. de Leye, RUG, samensteller van een grafische studie over het plein, — waarover we het verder nog hebben — spelt de naam zoals wij, maar schrijft wel Leclerc.

(2) J. Dhondt, „Men schreef 1848”, in *Geschiedkundige Opstellen*, Antwerpen 1963, p. 173-90.

(3) Niet te verwarren met het Batavia-beluik, dat op het hoogste punt van de Blandiniusberg lag. Daar is tussen 1883-90 de fakulteit Wetenschappen gekomen, tussen de Jozef Plateastraat en de Rozier.

Velde was hiervoor als bouwmeester aangeduid, met als medewerkers Prof. J.N. Cloquet en Prof. G. Magnel ⁴.

*

Nu is het wel zo dat er altijd een Sint-Pietersplein heeft bestaan, maar die benaming is dan meer te begrijpen als een toponiem doelend op een bepaald open terrein van het abbatiale Sint-Pietersdorp. Zo lezen we bij Frans de Potter, waar hij het heeft over de verschillende funkties van de Kouter in de loop der eeuwen, dat het volk zich weliswaar normaliter steeds aldaar verzamelde, doch hij voegt eraan toe „Eenmaal kwam men ook bijeen te St.-Pieters, in 1327, maar toen was 't om slechter nieuws te vernemen” ⁵. Op die bewuste plaats moet er in ieder geval wel voldoende ruimte geweest zijn „omme tvolc en te clergie te doen commene S.P.” ⁵. Nu menen wij dat dit niet ergens anders kan zijn dan ter plaatse waar eertijds de „Kloostermarkt” werd gehouden, die bij het volk beter bekend was onder de weinig vleierende benaming „dievenmarkt”. Die rommelmarkt waar blijkbaar uitsluitend tweedehandsgoederen werden te koop geboden, had van oudsher plaats op dat Sint-Pietersplein. Want toen in 1581 de Kloostermarkt op bevel van de magistraat naar de Kouter was overgebracht, protesteerde de toenmalige abt van de Sint-Pietersabdij, Lambrecht Hu-beert (1582-95), hiertegen, en hij verkreeg van die zelfde magistraat dat de markt vanaf 1585 opnieuw op het Sint-Pietersplein bleef doorgaan. En ze werd er geregeld gehouden tot in 1810 ⁶.

Moeilijker te bepalen echter is de juiste plaats waar dat vroegere plein te situeren is. Bekijken we even enkele kaarten van Gent waarop het gebied van de Sint-Pietersabdij min of meer duidelijk te onderscheiden is. Bijvoorbeeld het bekende anonieme schilderij van 1534 in het Bijloke-museum (inv. 474) ; het panoramisch gezicht van G. Braun en F. Hogenberg, van 1576 ; dat van Ludovico Guicciardini, van 1581 ; alsook een van een goede eeuw later door Harrewyn, van 1708 ⁷. En vooral ook de zeer gespecificeerde kaart van het abdijgebied met omgeving in Ant. Sanderus' „Flandria Illustrata”, van 1641. We merken dan steeds op dat ten noordwesten, vlak buiten en vóór het domein van de abdij en van het halfronde omheinde kerkhof met kalvariekruis van de Onze-Lieve-Vrouw-parochiekerk, er nog een zeer ruime onbebouwde grond overbleef. Die strekte zich min of meer driehoekig uit tot aan de Sint-Kwintenskapel, waar de al bestaande doch slechts aan één kant bebouwde Sint-Amandstraat overging in de Sint-Pietersvrouwstraat van toen — die via de huidige Sint-

(4) De fakulteit Letteren en Wijsbegeerte is tussen 1957-62 door E. Delatte aan de kant van de Blandijnberg, 'organisch' aan de U.B. en het HIKO aangebouwd.

(5) Frans de Potter, „Gent van den oudsten tijd tot heden”, 8 dln., Gent 1886, anast. herdruk, Brussel 1975, dl. 4, p. 289.

(6) Frans de Potter, o.c., dl. 4, p. 292. — Wellicht is die markt identiek met de 'Potjesmarkt', die bij de Sint-Kwintenskapel werd gehouden. Cf. nt. 1, p. 475 van dl. I van Herman van Duyses Franse vertaling van M. v. Vaernewijck's 'Beroerlicke tijden...', Gent, 1905.

(7) De drie kaarten in „Inventaris v.h. cultuurbezit in België. Architectuur / dl. 4nb Z-W Stad Gent”, Gent 1979, resp. tgov. p. XIV ; XX ; XXIV.

Kwintensberg en Nederkouter naar de Ketelpoortbrug afdaalde. Deze plaats nu (de Eekhout, meer naar het westen, was beboomd) is duidelijk het meest uitgestrekte open terrein van Sint-Pietersdorp-binnen-de-muren, d.w.z. van dat deel van de abdijsheerlijkheid dat sedert 1253 binnen de Gentse omwalling was opgenomen, doch dat volledig onder de jurisdictie van de abt bleef. Het gebied werd begrensd door de Heuverpoort in het zuiden, de Leie in het westen, de Ketelvest in het noorden en de Schelde in het oosten.

Dit open veld op de zuidhelling van de Blandiniusberg gelegen aan de voornaamste invalswegen naar de parochiekerk vanuit de bebouwde kom in het noorden, met name aan de zoëven vermelde Sint-Pietersvrouwstraat en aan de Sint-Pietersnieuwstraat komende van de Walpoortbrug, was precies door deze ligging uitstekend geschikt voor het verzamelen van de burgers en voor het houden van markt — bijvoorbeeld van de Kloostermarkt, waarvan de naam zelf al duidelijk verwijst naar de nabijheid van de abdij. Onzes inziens mogen wij derhalve gevoeglijk aannemen dat dit terrein, waar overigens ook een welput aanwezig was ter hoogte van de huidige toegang tot de fakulteit Letteren en Wijsbegeerte⁸, wel de kern zal geweest zijn van wat men later officieel is gaan benoemen, Sint-Pietersplein.

**

Het hedendaagse Sint-Pietersplein is dus het resultaat van een officieel urbanisatieplan. Niet officieel is er echter al zowat een halve eeuw eerder een ontwerp geweest tot het aanleggen van dat plein. En we voegen er meteen aan toe: dat plein was nog veel en veel weidser en nog veel en veel imponanter! Het strekte zich namelijk uit over de hele beschikbare ruimte zoals die heeft bestaan na 1811, en wel van aan het huidige universiteitsgebouw tot aan de Voetweg, en van aan de kerk tot en met het Sint-Amandplein en daarbij de Sint-Amandstraat over haar hele breedte inbegrepen. Dit stedenbouwkundig project is evenwel klaarblijkelijk nooit voorbij het schetsmatige gekomen; nooit tot bij enige officiële instantie geraakt; en is dan ook nooit uitgevoerd.

De 'inventor' van dit grootse plein was een Menenaar, die echter meer dan dertig jaar in Gent heeft verbleven en er gestorven is: Pieter Jozef Jakob Tiberghien. Hij heeft geleefd van 30 juli 1755 tot 9 december 1810⁹. Hij is een merkwaardige figuur geweest in het toenmalige artis-

(8) Bij de aanleg van het De Vreese-beluik werd blijkbaar die welput tot een artesische pomp omgevormd. De mooie achthoekige opbouw, waarop een decoratieve lantaren, had twee leeuwepspuiers en watervangbekkens. De pomp bevond zich buiten het beluik in de Blandijnbergstraat, tussen de twee toegangspoorten op het kruispunt van de huidige Arnulfstraat. SAG, Atlas Goetghebuer, D.21/F.31/2, map 3,4.

(9) Jean Justice, „Le graveur P.J.J. Tiberghien. Sa vie, son oeuvre.” in Revue belge de numismatique, Brussel 1905. — Valt erg schraal uit: nog geen dertig pagina's, die niet meer behelzen dan zijn personalia.

G.Brunin, „Tiberghien” in Biographie Nationale, Brussel 1930-32, dl. 25, kol. 237-40. Met verwijzingen naar Justice, Lieven de Bast, Piron en Norbert Cornelissen. Deze laatste had, als eresecretaris van de Gentse akademie, op 22 december

tieke milieu van Gent, waar hij op vierentwintigjarige leeftijd was aangekomen en waar hij op 28 juni 1784 werd erkend als pooorter. Van beroep was hij edelsmid en hij was zijn leertijd begonnen in Kortrijk bij Ignaas Nolf, daarna had hij in Antwerpen gewerkt bij Verbert, en in Gent zelf was hij bij Jan Baptist Macharius Paulus in dienst geweest. Op 31 mei 1787 had hij zich gevestigd als zelfstandig meester-edelsmid. Zijn vermoedelijk proefstuk als meester, een ovaal medaillon in zilver van 18 cm hoog bij 13 cm breed waarop een vaas met bloemen, is nog te zien in het Bijlokemuseum¹⁰. Maar hij was niet enkel goud- en zilversmid, hij was tevens een uitstekend graveur in metaal en in hout, tekenaar, graficus, boekillustrator, architect, binnenhuis- en tuinontwerper en nog mèèr. En bij al die veelzijdigheid valt ons op de enorme produktiviteit van de man, want naast zijn hoofdaktiviteit van edelsmid-graveur, was hij ook nog bedrijvig als directeur van de akademie en als leraar graveren aan de Société des Beaux-Arts.

Ondanks dit alles is ons nochtans uiterst weinig precies bekend over deze artistiek begaafde en destijds erg geapprecieerde ambachtsman, die bijvoorbeeld als graveur een zeer uitgebreide cliënteel bezat, gaande van gewone particulieren alover grote industriëlen, financiers, aristokraten tot stads- en gemeentebesturen, kerkelijke instanties en... de Gentse vrijmetse-laarsloge. En over materiële overblijfselen is helemaal weinig geweten en zeker niet over wat hij heeft gepresteerd voor zijn burgerlijke klanten; gelukkig is over zijn edelsmeedwerk voor religieuze instellingen wel wat meer bekend¹¹.

In de bibliotheek van onze universiteit echter zijn in vier mappen¹² een vijfhonderdtal ontwerpen, schetsen en tekeningen van P.J.J. Tiberghien aanwezig. Al die stukken werden nu voor het eerst in het akademiejaar 1979-80 geïnventariseerd en gekatalogiseerd door mevrouw Monique Bonte-Roelandt, Deurle¹³.

In die baaierd van dokumenten hebben wij slechts èèn projekt voor urbanisatie gevonden: dat voor het Sint-Pietersplein¹⁴. Het is een onaanzienlijke — ca. 10 bij 15 cm —, vluchtige maar desondanks zeer precieze schets in inkt, waarop eigenlijk twee tekeningen voorkomen: in het midden

1810 de herdenkingsrede voor de dood van Tiberghien uitgesproken. De tekst hiervan werd opgenomen door mevr. Bonte-Roelandt - cf. noot 13.

(10) Elisabeth Dhanens, „Edelsmeedkunst” in kat. Gent, Duizend jaar Kunst en Cultuur, 3 dln., Gent 1975; dl. II, p. 308-09, afb. 79, cat. 525; Bijloke inv. 1009.

(11) Elisabeth Dhanens vermeldt dergelijk werk o.a. in „Kerkelijk edelsmeedwerk in het Meetjesland”, Maldegem 1961; en in Inventaris van het Kunstepatrimonium van Oost-Vlaanderen, Kanton Kaprijke, Cultureel Jaarboek 1953 (1958) II.

(12) „Gravures et Dessins par Tiberghien”, G 3466; G 3808; G 12827; G 14252.

(13) Onze gemeente dank aan mevr. M. Bonte-Roelandt, voor de inzage van haar onuitgegeven licentiaatsproefschrift, „P.J.J. Tiberghien, 1755-1810. Catalogus van de teruggevonden ontwerpen en gravures.” Dln. I-IIa-IIb. HIKO, Gent, 1979-80. — Er worden 482 dokumenten in behandeld.

(14) „Gravures et Dessins par Tiberghien”, G 3466, dok. nr. 483.

het projekt van de pleinaanleg in plattegrond, en eronder het panoramisch zijaanzicht van het projekt. De reële afmetingen staan aangeduid in vadem (toise)¹⁵. We zien meteen dat het hier geenszins gaat om een willekeurig plein, want bovenaan wordt het begrensd door de gearceerde plattegrond van de O.-L.-V.-St.-Pieterskerk, met ernaast rechts de twee binnenplaatsen van het pand en van de andere gebouwen van de Sint-Pietersabdij, eveneens gearceerd. Kerk en aanbouw zijn gezien vanuit het westen. Deze oriëntering vergemakkelijkt het ons uit te maken dat de parallellijnen achteraan de loop van de Schelde aanduiden; zelfs de vroegere Monnikenbrug — nu Kantienbergbrug — staat aangegeven. Buitendien geeft het ontbreken van de O.-L.-Vrouwkerk links van de Sint-Pieters ons al dadelijk de mogelijkheid te konstateren, dat de schets alvast nà 1799 werd uitgevoerd.

Het eigenlijke plein — aangeduid met „Champ de Mars” — is zodanig gecentreerd dat zijn breedteas tegenover het middendeel van de nu nog behouden westgevel van de abdijrefter ligt, terwijl de noord-zuidlengteas loopt van nagenoeg het begin van de Sint-Pietersnieuwstraat tot bijna aan de eveneens aangeduide Voetweg. Dit gedeelte van het totale pleincomplex heeft dezelfde vorm als het thans bestaande plein: een rechthoek met afgeronde korte zijden. De erop geschreven afmetingen duiden aan 40 bij 150 vadem, dat maakt zowat 72 bij 270 m voor dit centrumplein alleen al. Het lag dus in tegenstelling tot het huidige plein excentrisch ten opzichte van de kerk, tussen twee lanen met een dubbele rij bomen, waarbij de laan aan de westkant de Sint-Amandstraat volgt. Overigens wordt onderaan links dit pleinovaal nog eens met lengte en breedte opgegeven, klaarblijkelijk om duidelijk te doen uitkomen dat dit de meetkundige kern is van de hele aanleg. Het beslaat werkelijk ongeveer de helft van het gehele projekt, en is kennelijk in eerste instantie bedoeld geweest als exercitieplein voor de militairen die vlak bij in de gebouwen van de abdij en westelijk in de Kattenberg gekazerneerd lagen.

Op de hoofdtekening zelf zien we aan de noordkant op de lengteas een soort ronde basis aangeduid, en aan de zuidkant op dezelfde as een meer volumineuze vierkante basis. Op het 'skyline'-gezicht van de projektietekening eronder, worden die beide bases respectievelijk een laag ondefinieerbaar monument — misschien als 'rostra' of kommandopost bedoeld —, terwijl het vierkant de sokkel is van een hoge zuil waar bovenop een gevleugelde Nikè — deze kolom wordt naast de plattegrondschems nogmaals herhaald. Een en ander geeft dit oefenplein meer iets van een circusrenbaan met in het midden de 'spina'. En misschien is het inderdaad wel de bedoeling geweest van Tiberghien om te refereren naar het 'circus Flaminius' van de 'campus Martius'¹⁶.

Hoe dan ook, dit 'martiale' brengt ons tot het werkelijke wezen van dit hele ontwerp, en het geeft ons tevens meteen een inzicht in de tijdgeest in onze streken bij het begin van de negentiende eeuw. Immers, ten noorden van het soldatenplein en eraan aansluitend zien we een omvang-

(15) Vadem = zes voet.

(16) Kleiner circus te Rome in 221 v.K. door censor C. Flaminius op de 'campus Martius' gesticht.

rijke zwarte massa, die reikt tot aan de huidige Blandijnberg op de plaats van het plantsoentje en van de twee huizenblokken, hetzij van de Sint-Pietersnieuwstraat tot aan de Sint-Hubertusstraat. Vlak ernaast links en ook eronder op de 'skyline' wordt ons deze sombere vlek verduidelijkt, als zijnde een kunstmatig opgeworpen heuvel waarop een ruitersstandbeeld, gekeerd naar het manueuvveld. Achter en tegenaan de voet van die heuvel wordt overigens blijkbaar nóg een opbouw gesuggereerd, die echter met geen mogelijkheid te identificeren is. Ten zuiden van het plein is er de plattegrond van een vierkant gebouw, dat het gebied van het huidige Kramersplein en de Voetweg zelf inneemt. Nog ter verduidelijking is uiterst rechts, naar de Zegezuil, vluchtig de opstand van dat bouwsel geschetst: een soort klassieke tempel met een gevel van acht kolommen, waarboven een driehoekig tumpanon. Onderaan op de panoramische tekening zien we ook het zijaanzicht ervan, enigszins verborgen achter een boomaanplanting.

**

We hebben dus ervaren dat ondanks alle schetsmatigheid, de hele aanleg erg nauwkeurig en precies is gekoncipieerd, zelfs tot in details. Het is duidelijk het werk van een vakman die aan de konkreet mogelijke uitvoering van zijn projekt dacht, en niet zo maar een 'Spielerei' van een begaafd tekenaar. En dit heeft ook P.J. Goetghebuer (1788-1866), de gerenommeerde Gentse architect, tekenaar, graveur en auteur, klaarblijkelijk eveneens aldus verstaan, en daarom heeft hij dit ontwerp dan ook blijkbaar eigenhandig — zoals hij gewoon was — overgetekend, rood-groen-geel gekleurd en van randbemerkingen en kommentaar voorzien. Zijn tekening maakt nu deel uit van de „Iconografische atlas van de stad Gent”, kortweg „Atlas Goetghebuer”¹⁷ in het Stadsarchief van Gent.

Het erboven geschreven kommentaar — in erg kreupel Frans — licht ons in over dat wat ons op de oorspronkelijke schets van Tiberghien zelf niet volkomen duidelijk is: het ruitersstandbeeld¹⁸ in het noorden moest keizer Napoleon I worden, en het klassieke gebouw in het zuiden moest het kwartier van de legerstaf worden. Die verklarende bijzonderheden zal Goetghebuer wel van Tiberghien zelf hebben vernomen, want hij kende hem van nabij¹⁹.

De hele opzet van Tiberghiens plan weerspiegelt hier, zoals we aanstip-

(17) D.21/F.31/2, map 2, vel nr. 91.

(18) Er staat in de kommentaartekst o.a. 'pedestre' i.p.v. 'équestre', terwijl het hier toch duidelijk gaat om een ruitersbeeld. Gezwegen nog van de vele fouten, heeft de auteur ervan ook de naam in de signatuur verkeerd gespeld: *Tie*berghien. Een en ander doet ons aarzelen aan te nemen of Goetghebuer zelf de commentaren heeft *geschreven*, want hij was immers toch ook een gewaardeerd auteur. Wel is het ons opgevallen in bundel G 3466, dat op vele tekeningen door Goetghebuer uitgevoerd *naar ontwerpen* van Tiberghien, diens naam foutief *Tie*berghien staat gespeld; bv. op dok. nr. 658, 683, 685.

(19) De zgn. 'laatste medaille', die Tiberghien nog heeft ontworpen op 7 augustus 1810, was bijvoorbeeld bestemd voor P.J. Goetghebuer, die toen primus van de Gentse akademie was geworden.

ten, een beeld van de tijd waarin Vlaanderen te maken had met Oostenrijkse verlichte despoten, met Franse revolutionairen, met Buonaparte, en in ieder geval met de overheersing van het Frans, met al de funeste gevolgen van dien. Tiberghien nu was, zoals de meeste 'Halbgebildete' hier in den lande, franskljon en bewonderaar van Napoleon. Hij heeft zeer veel grafisch werk gemaakt voor de Franse departementale besturen, voor de legerstaven, voor hogere militaire bevelhebbers. Hij was ook de ontwerper van twee triomfbogen ter gelegenheid van het bezoek van Napoleon en Marie-Louise aan Gent op 17 mei 1810, en waarvan vooral die voor de Kamer van Koophandel door Tiberghien ontworpen en op de Koornmarkt opgericht, was opgevallen. Voor dat zelfde bezoek had hij zelfs de standaard voor de erewacht van Gent, die de keizer zou begeleiden, ontworpen.

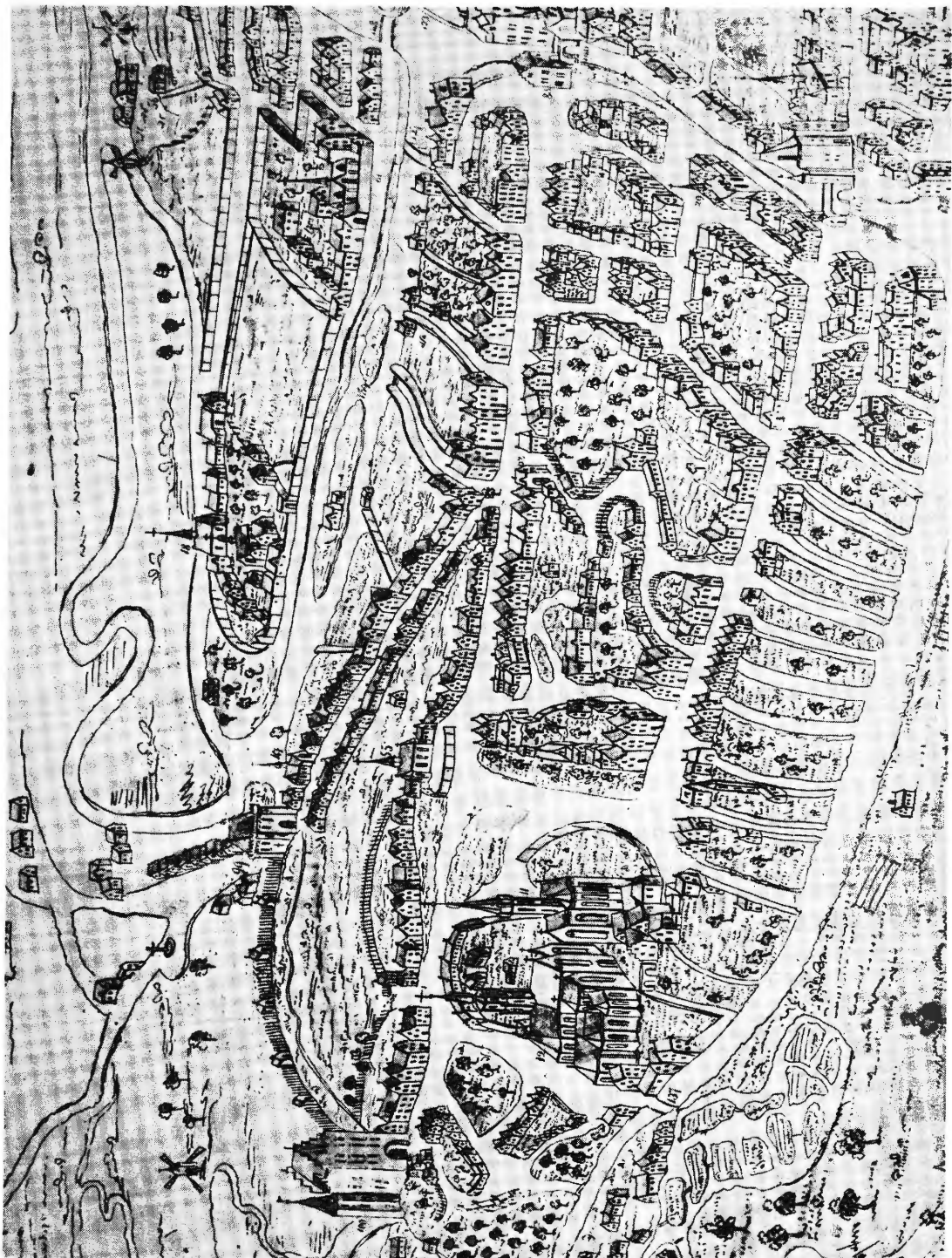
Het ligt dus helemaal in de lijn, dat Tiberghien zijn pleinontwerp werkelijk enkel funktioneel heeft gezien als een praktisch oefenveld voor het leger van zijn keizer, onder wiens ogen — in de letterlijke zin — het hier zou kunnen evolueren. Het lijkt ons trouwens niet onmogelijk dat hij zich voor het ruitersstandbeeld bovenop een heuvel of rots heeft geïnspireerd op dat van Pjotr Pjerveej (Peter de Grote) (1672-1725), dat in 1766 te Pjetrograd werd gemaakt door de Fransman Etienne-Maurice Falconet (1716-91), en in 1782 op last van Jekatarina II (1729-96) vlak bij de Njevastroom werd opgesteld²⁰. Die tsaar werd immers ook verondersteld vanop zijn verheven en steigerend ros zijn 'zelfgeschapen' vloot ten eeuwigen dage te schouwen...

Uit de kommentaartekst leren we eveneens dat de heuvel zou worden opgeworpen met grond die zou voortkomen uit de nivellering van het hele terrein. En het is nu deze voorwaardelijke wijs van uitdrukken die Goetghebuer ons heeft willen begrijpelijk maken, door vlak onder het ontwerp van Tiberghien nog een andere schets over te tekenen, die de toestand van het Sint-Pietersplein laat zien zoals die was op het ogenblik dat Tiberghien zijn projekt heeft gemaakt. En inderdaad, de hele zuidelijke helft ervan bestond niet eens want die was nóg volgebouwd met allerlei utiliteitsgebouwen van de abdij, van aan de kerk en in het verlengde van haar zuidgevel dootlopend naar de overkant tot aan de Sint-Amandstraat. Er waren, van oost naar west, achtereenvolgens de zeer lange vleugel waar de abt verblijf hield, bestaande uit een paar gebouwen met erachter tuinen die ze afscheidden enerzijds van het oostelijk abdijsdomein (nu nog grotendeels overeind) en anderzijds van de proosdij en van het pijndershuis (gevangenis) die naar het zuiden liepen. Overigens werd deze plattegrond oorspronkelijk getekend door een andere bekende tijdgenoot van Tiberghien en van Goetghebuer, de stadsarchitekt J.B. Pisson (1763-1818)²¹.

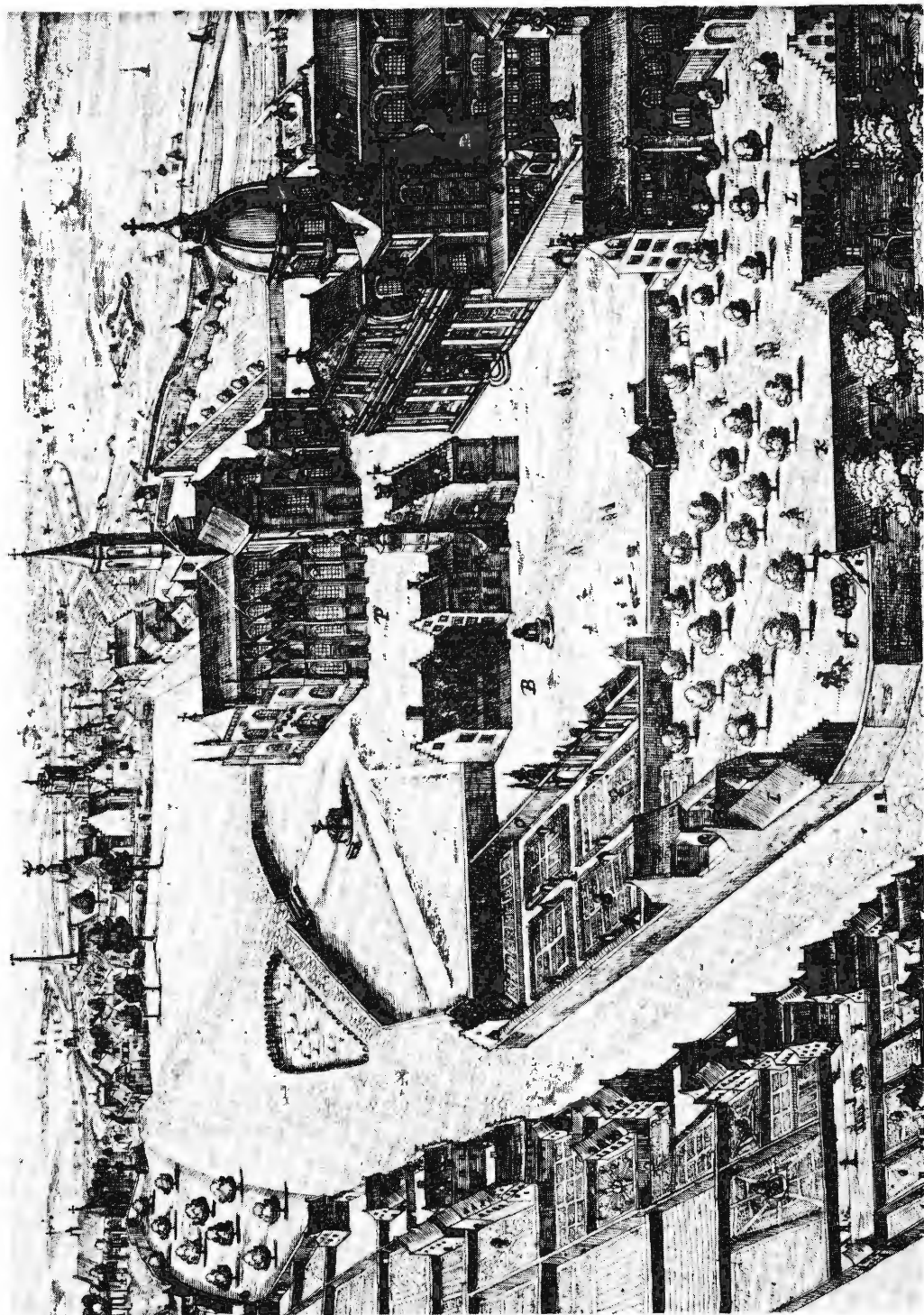
***

(20) Het beeld met het voor de gewone Rus onleesbare en onverstaanbare Latijnse opschrift, „Petro Primo Catharina Secunda MDCCLXXXII”, werd door het volk toen, en ook nu nog, gewoon genoemd: „bronzoveej vsadniek”, de bronzen ruiter.

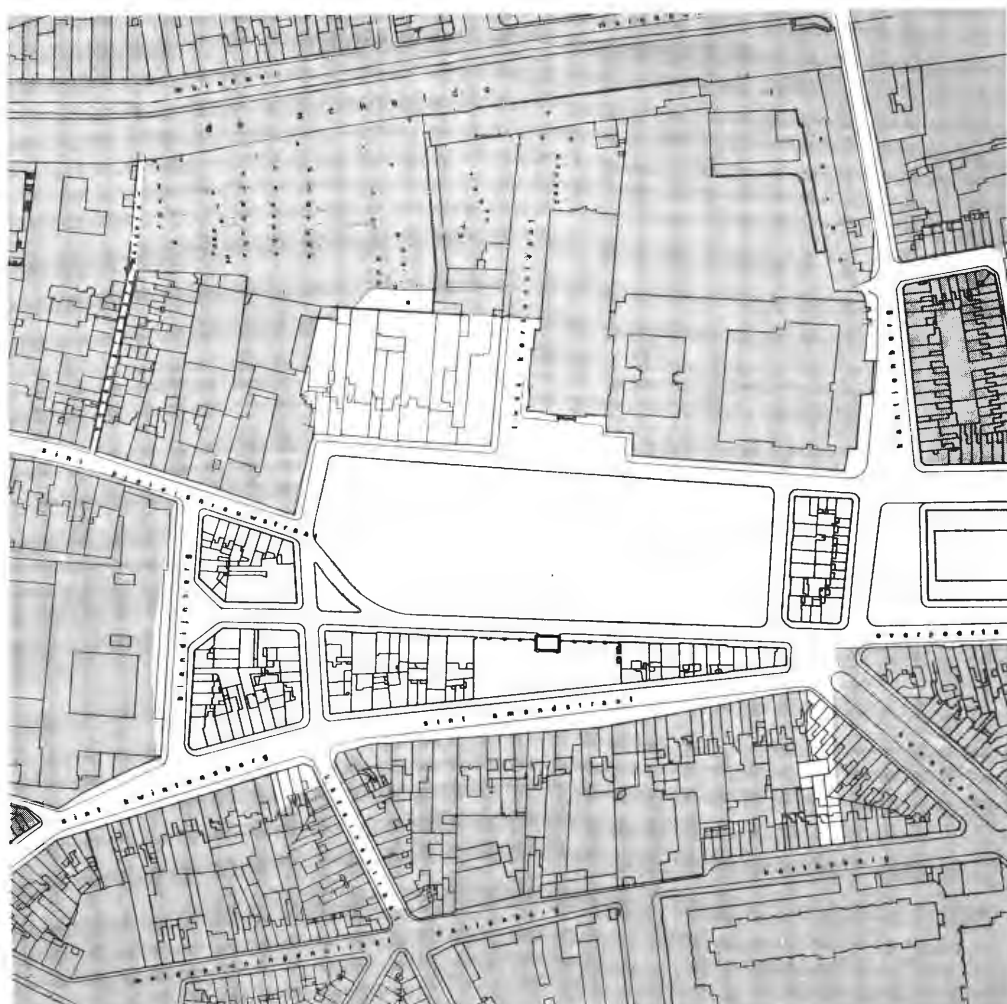
(21) Verrassend is hier wel onderaan het certificaat van de expert-architekt Joseph Lefranc, gedateerd „le 15 germinal an 21 de la Rép. Franc.”. Dit is 4 april 1813,

1. Links het abdijsgebied met de oorspronkelijke kerk en ernaast rechts de O.L.-Vrouweparochiekerk. Op dit fragment van de anonieme kaart 'Ganda Gallie Belgice Civitas Maxima' van 1534, is de ruimte in het noordwesten ervan duidelijk te zien. Facsimile N. Heins.

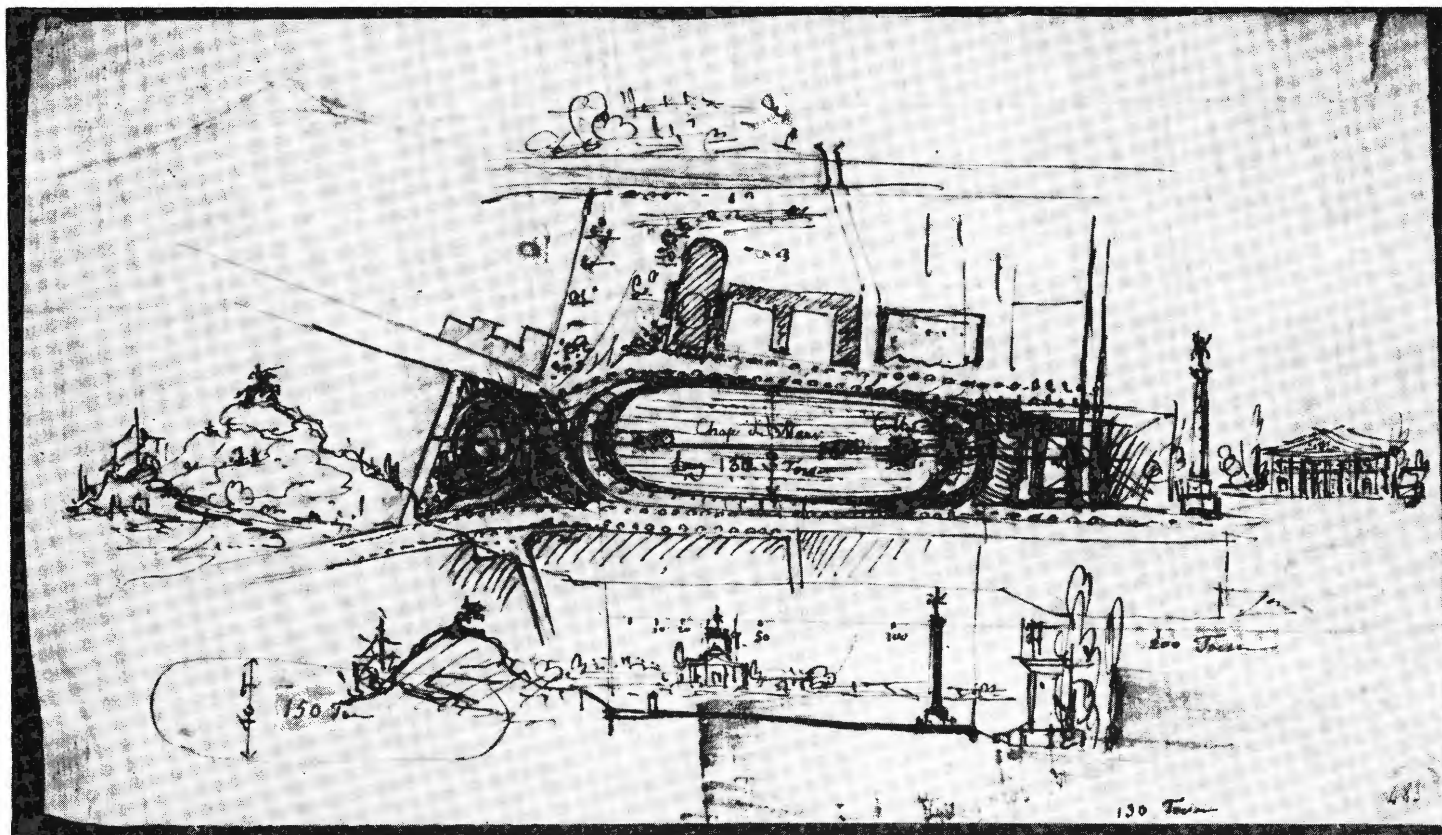

2. Op dit fragment van het abdijdomein met belendende O.-L.-Vrouwekerk bevindt zich linksboven de ruimte van het Sint-Pietersplein. Uit A. Sanderus' „Flandria Illustrata” van 1641, tom. prim., p. 114; B.U.G.

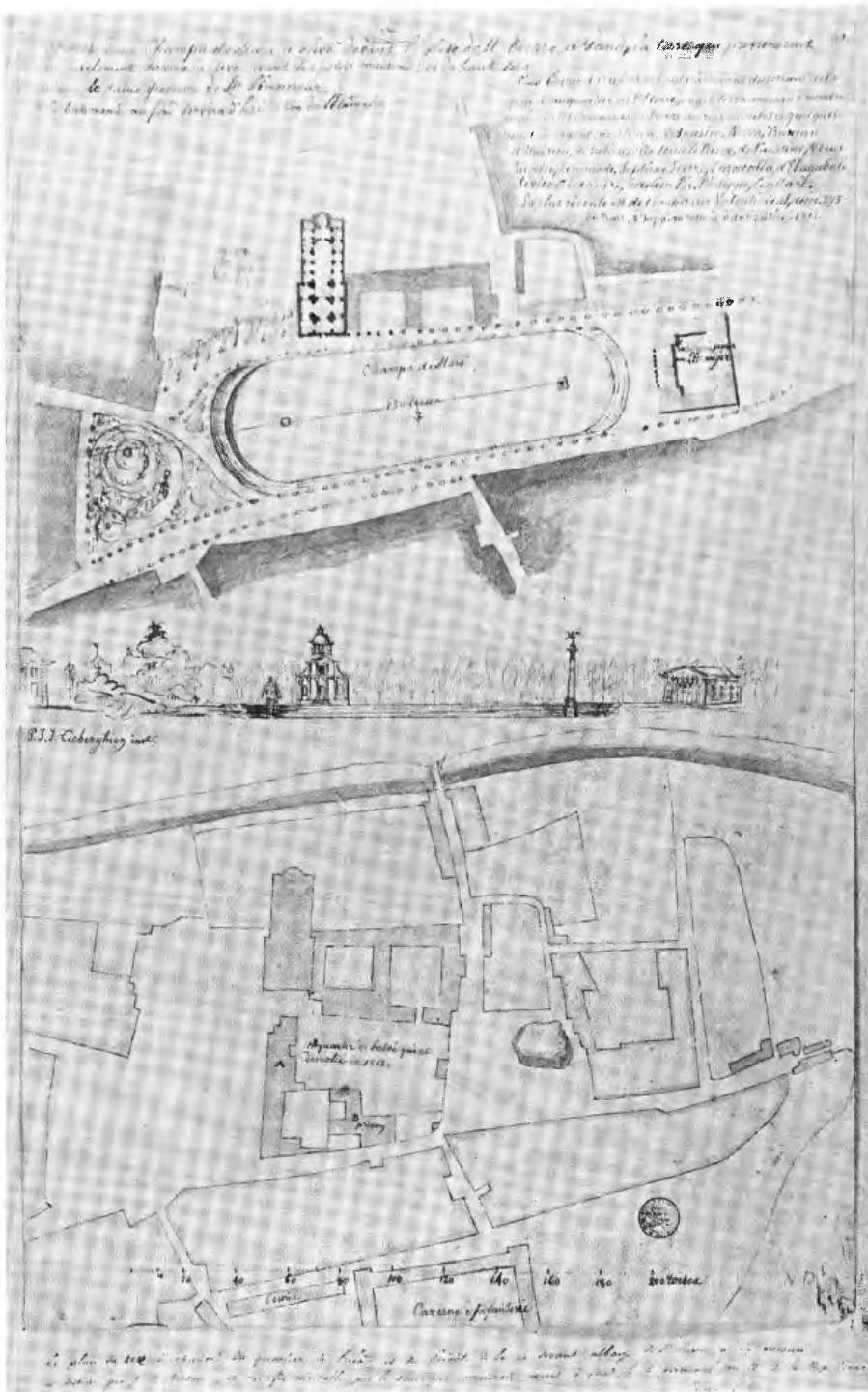

3. Het gebied van het Sint-Pietersplein nà 1811. Alle abdijgebouwen van aan de O.-L.-V.-Sint-Pieterskerk naar het zuiden en het westen toe zijn gesloopt. Rechts liep het terrein nog door tot aan de Voetweg.

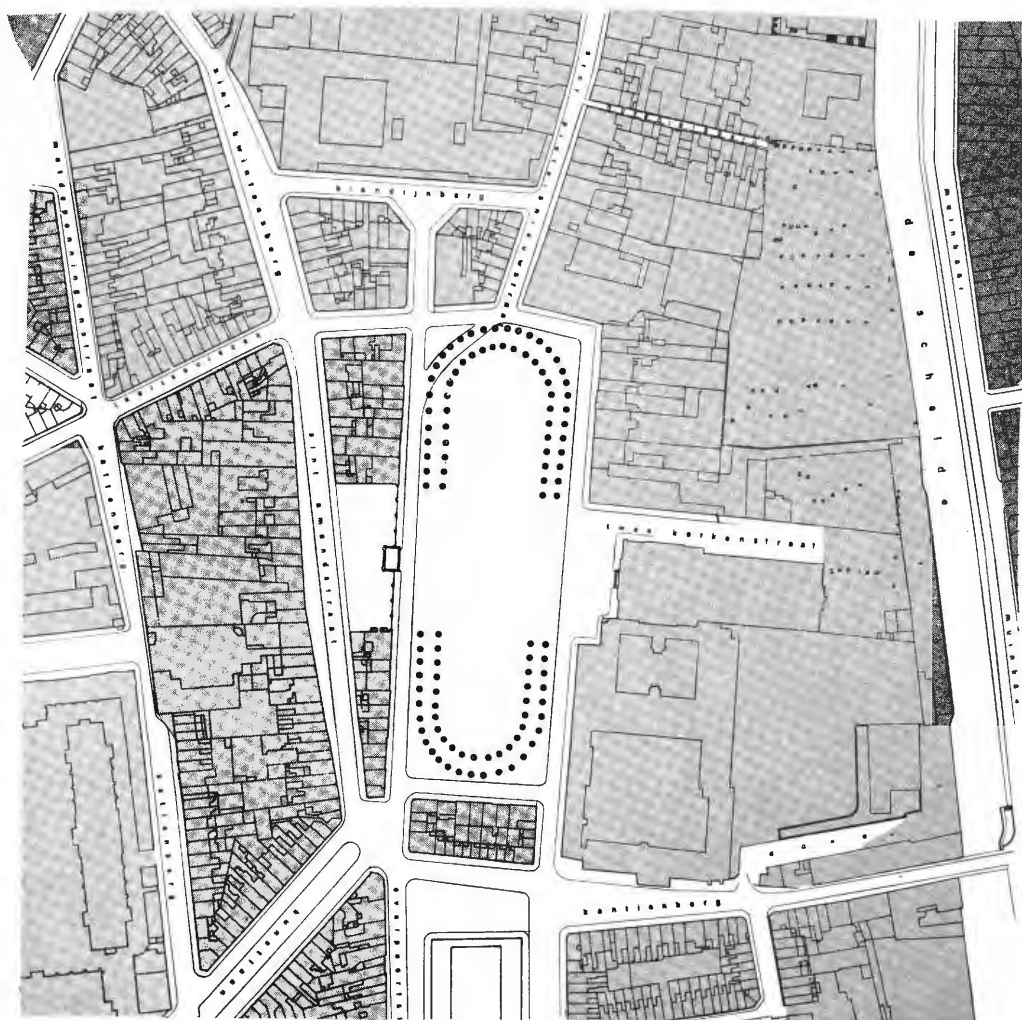

4. Oorspronkelijke schets van het ontwerp voor de aanleg van het Sint-Pietersplein.
Door P.J.J. Tiberghien vermoedelijk getekend in 1810. Bevindt zich in de B.U.G.

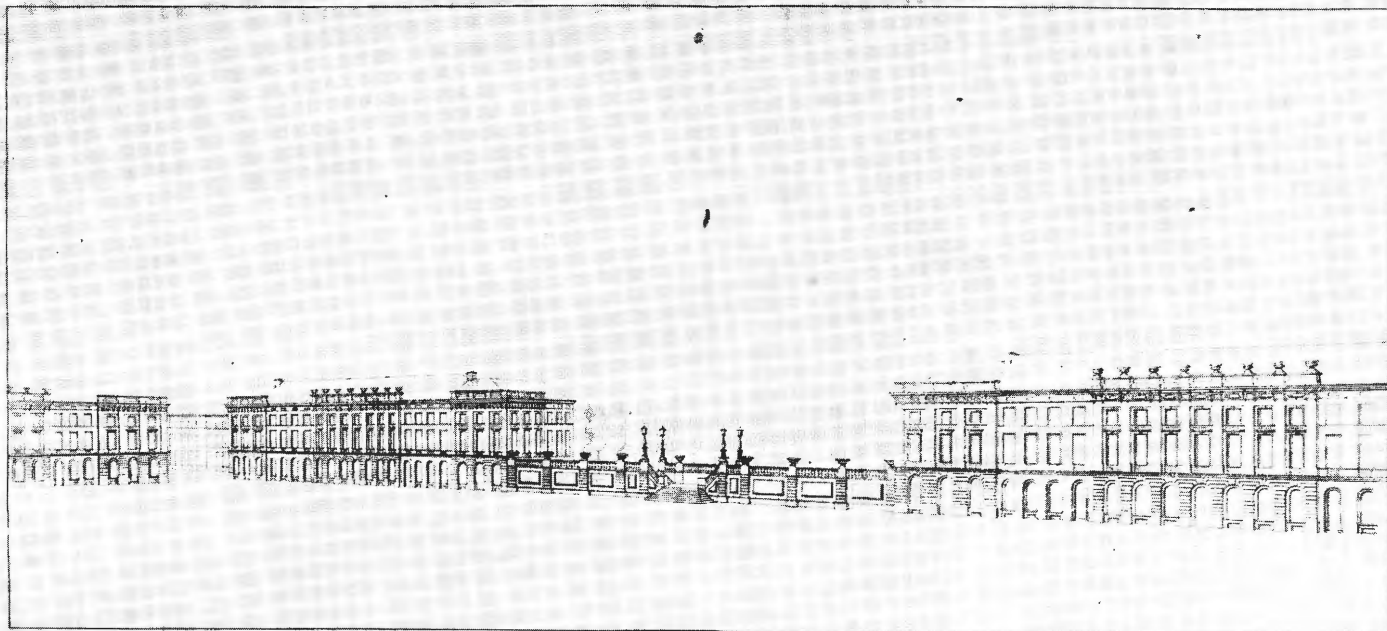

5. Tiberghiens ontwerp met eronder de situatietekening tot 1811 door J. B. Pisson, beide overgetekend in de Atlas Goetghebuer, SAG. Bovenaan : tekst met toelichtingen bij Tiberghiens plan. Rechts : tekst uit Kan. M. J. de Basts (1753-1825) 'Supp. au Recueil d'Antiquités...', 1813, over Romeinse muntvondsten op het plein. Onderaan : certificaat van expert-architect J. Lefranc.

6. Het Sint-Pietersplein zoals het nu nog is — maar zonder zovele bomen. Het hoger gelegen Sint-Amandplein bevindt zich precies in de lengteas van de kerk. Nieuwe huizenblokken en straten vullen de ruimte van vroeger.

*Vue perspective de la place de St. Amant à Gand.
Pendant face de l'église de Notre Dame.*

Pl. Le Clerc-Restieaux, architecte à Gand, inv.

7. Charles Le Clerc-Restieaux ontwierp meteen ook het drie meter hoger gesitueerde Sint-Amandplein, en evenzo de omringende eenvormige neoklassieke huizenrijen.

Tiberghien heeft dus werkelijk groot gezien en heeft in zijn verbeelding een om zo te zeggen 'imperiaal' plein geschapen, en tegelijkertijd daardoor het besloten en vredige karakter van de Sint-Pieterswijk grondig veranderd in een militair revier. Wel had hij er op zijn manier eveneens een 'Gesamtkunstwerk' van gemaakt, doch zonder zijn plein tot een gewone binnenplaats te maken geprangd tussen eenvormige woonhuizen. Zijn idee is geweest, een onbegrensd manoeuvreveld voor de troepen te scheppen!

Architecturaal had hij de nivellering van het nogal bruusk afzinkende Blandijngebied goed opgelost, door het probleem van de berging van de af te graven grond te ondervangen door de oprichting ter plaatse zelf van de standbeeldheuvel. Wellicht heeft later Le Clerc-Restieaux Tiberghiens schetsen gezien en heeft hij zich hierop geïnspireerd om met de afgravingsgrond evenzo een heuvelplateau op te werpen²² tot aanleg van zijn Sint-Amandplein, dat ging dienen als doorbraak in de westelijke huizenwand van zijn groot plein en als verbinding naar de Sint-Amandstraat.

**

Over de datering van de ontwerpschets van Tiberghien, zijn wij van oordeel dat hij ze omstreeks de helft van het jaar 1810 moet hebben gemaakt²³. Hij moet nog in de euforie van het keizerlijk bezoek hebben verkeerd, toen hij zoveel lof had geoogst door het succes van zijn erebogen en zijn vaandel voor de erewacht. En als dan ook al aanstonds een tweede bezoek van zijn keizer in het vooruitzicht werd gesteld (dat er in 1811 ook gekomen is), is het zeer goed mogelijk dat Tiberghien zijn inspiratie van het ogenblik meteen heeft vastgelegd, met de bijgedachte het stadsbestuur te kunnen overhalen bij de volgende visite de imperator nóg waardiger te onthalen en nóg meer in (diens) stijl.

**

Van stedenbouwkundig standpunt uit bekeken zou Tiberghiens plan heden niet meer kunnen aanvaard worden, gewoon omdat soldaten niet langer midden in de stad exerceren, terwijl dat vroeger, toen er nog vele vage terreinen binnen de stadswallen voorkwamen, wél gebruikelijk was²⁴. Ook dat van Le Clerc-Restieaux zou om dezelfde reden niet meer in aanmerking komen. Want, en dit is nu net de verwantschap en de overeen-

terwijl de Franse revolutionaire kalender uiteraard maar tot het keizerrijk, d.i. 1804, in voege is geweest. We zullen dus misschien moeten lezen „an 11”, d.i. 1803. Buitendien staat op het plan zelf „demolie en 1812”, terwijl dit 1811 dient te zijn. Wellicht is een en ander te wijten aan de drager van de onbekende initialen 'VD', rechts onderaan, die we elders — cf. noot 8 — aantreffen als 'AVD', tekenaar van de pomp(?).

(22) Een gedeelte van de afgegraven grond werd ook bij het toen eveneens in aanbouw zijnde Zuidstation aangewend.

(23) Mevr. Bonte-Roelandt stelt het jaar 1807, uit overwegingen betreffende stijl.

(24) In de Atlas Goetghebuer, F.22/D.17, zien we hoe in 1822 soldaten oefenen op een terrein met bomen, links naast de O.-L.-Vr.-St.-Pieterskerk.

komst tussen beide pleinen : in wezen hadden ze alle twee tot doel, het laten oefenen, paraderen en schouwen van troepen! Inderdaad, we lezen bij Edm. de Busscher²⁵ ook over het huidige Sint-Pietersplein 'La place inférieure (tgov. het hoger gelegen Sint-Amandplein), destinée aux revues de la garnison...', en verder noemt hij het 'place d'armes' aangelegd ter verfraaiing van het 'quartier militaire', waardoor de hele nieuwe wijk aldaar is geworden tot het stadsgedeelte dat men voortaan zal gaan noemen 'la Ville militaire de Saint Pierre'²⁶.

Een halve eeuw na P.J.J. Tiberghien heeft dus ook Ch. Le Clerc-Restieaux nog eerst en vooral aan een 'campus Martius'²⁷ gedacht. Hij maakte dat oefenveld echter veel kleinschaliger, veel minder martiaal — de tijden van de Corsicaan waren voorbij — en vooral knusser, waar de legerstaf desnoods vanaf de balustrade van het Sint-Amandplein zijn troepen kon observeren, en de burgerman vanuit de omringende huizen de dolle daden van de plaatselijke soldateska kon commentariëren, veilig bij koekjes en koffie...

**

Na deze ontdekkingsstocht naar de voorganger van het ons zo vertrouwde Sint-Pietersplein, waar eigenlijk het wapengekletter niet van de lucht is geweest, willen wij besluiten met de vreedzame, retorische vraag van Prof. Ir. G. de Leye aan het einde van zijn inleiding tot de Grafische Studie 'Sint-Pietersplein', Studie van het Centraal Architectenbureau RUG, die ons van zulk enorm nut is geweest²⁸ : „Wat betekent het St.-Pietersplein in het Gent van morgen?”.

(25) O.c., cf. noot 1.

(26) Het latente besef dat het Sint-Pietersplein eigenlijk altijd veel groter was geweest dan wat LC-R er heeft van gemaakt, ontmoeten we nog in 1898 toen de benaming van het huidige Kramersplein nog luidde 'Klein Sint-Pietersplein', hoewel het Kramersplein juist door de aanleg van het Sint-Pietersplein was ontstaan. Cf. Atlas Goetghebuer, D.21/F.31, map 11, aanleg van de Kunstlaan. — Wij vestigen er de aandacht op, dat in de Atlas Goetghebuer nog lange tijd na 1866 documenten van latere datum en van vreemde herkomst werden gedeponeerd. Cf. Nat. Biogr. Wdb., 5, kol. 379-386, Dr. Fr. Dambre-van Tyghem.

(27) In de „Inventaris van het Cultuurbezit in België. Architectuur : dl. 4nb Z-W Stad Gent”, Gent 1979, p. 424, staat dat het Sint-Pietersplein werd „voorzien als marsveld”. Bedoeld is natuurlijk, als oefen-, exercitie- of manoeuverveld of -plein voor soldaten. Weliswaar wordt vaak „marsveld” gebruikt, doch dit ten onrechte, want klein geschreven heeft het geen zin, en het komt dan ook niet als zodanig voor in de gebruikelijke woordenboeken der Nederlandse taal. Alleen Marsveld met een hoofdletter is aanvaardbaar, gewoon als vertaling van „campus Martius”.

(28) Al onze afbeeldingen — op drie na — hebben we te danken aan de uiterste bereidwilligheid betoond door het Centrale Architectenbureau. We zijn vooral erkentelijk tegenover Ir. J. Debacker en Arch. Ivo Verhaeghe.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1980-1981 *

door

René DE HERDT

*Stadsarchief Gent —
Museum voor Industriële Archeologie en Textiel*

Inventarissen, bibliografieën, regestenlijsten

1. DE HERDT R., *Bibliografie van de geschiedenis van Gent, 1979-1980*, in *HMGOG*, XXXIV, (1980), p. 215-246.

Vervolg van de jaarlijkse bibliografie over de geschiedenis van Gent die sinds 1973 in de *HMGOG* verschijnt.

2. DESITTERE M., *Archeologische kroniek*, in *HMGOG*, XXXIV, (1980), p. 193-214.

Besprekingen van opgravingen en vondsten uit de Gallo-Romeinse periode in de Gentse St.-Baafsabdij, in de St.-Pietersabdij, op het St.-Pietersplein, in de St.-Kwintenskapel, in de Willem Tellstraat, op de Coupure, bij het Gerechtshof, de Ketelpoort en de Pekelharing, aan de Schouwburgstraat, Mageleinstraat, St.-Jorisbrug, Nederpolder, en in het Gentse havengebied. Met bibliografie en afbeeldingen.

3. DE ZUTTER J., *Regesten op de Jaarregisters van de Keure. Schepjenjaar 1402-1403 (Inventarissen en Indices gepubliceerd door het Archief. Stad Gent)*, Gent, 1981, 248 blz.

Meer dan 1500 regesten gaande van de periode augustus 1402 tot augustus 1403. Met index van persoonsnamen, plaatsnamen, straten, huizen, instellingen en toponiemen.

4. *Lijst der verhandelingen voorgelegd aan de Belgische universiteiten tot het behalen van de graad van licentiaat geschiedenis, handelend over de nieuwste tijd. Zittijden 1975-1980*, in *Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 3, nr. 3, (1981), 35 blz.

(*) Gebruikte afkorting: *HMGOG* = *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*.

Uit vulgariserende werken en artikels werd slechts een keuze gemaakt. Een aantal niet opgenomen artikels en mededelingen kan men vinden in tijdschriften over heemkunde, toerisme enz.

Het opstellen van een volledige bibliografie vraagt heel wat onderzoekswerk. U kan het werk van de auteur vergemakkelijken door uw boek of een overdruk van uw artikel te sturen naar het Stadsarchief, Abrahamstraat 13, 9000 Gent. Het toegestuurde exemplaar zal ingeschreven worden in de bibliotheek van het Stadsarchief.

Vele van deze studies, alhoewel ze vaak een zeer algemeen onderwerp behandelen, kunnen een meer genuanceerde kijk geven op het historisch gebeuren in Gent. Specifiek voor Gent zijn echter belangrijk :

VAN DEYCK L., *De mens tegenover de dood volgens de testamentaire formules (1750-1850) in het Gentse. Proeve van een historisch-linguïstische benadering*, RUG, R. Van Eenoo, 1976.

SIERENS M., *De Amerikaanse revolutie in de 'Gazette van Gend', 1770-1789*, KUL, R. de Schryver, 1977.

REYNEBEAU M., *Politieke oriëntatie te Gent. De strijd om de gemeenteraad, 1848-1869*, RUG, R. Van Eenoo, 1977.

LANGENDRIES E., *De weerslag van de Vlaamse Beweging op de Gentse politiek (1900-1912)*, RUG, R. Van Eenoo, 1975.

SERVAES L., *Analyse van de verkiezingspropaganda voor de wetgevende verkiezingen te Gent, 1878-1890*, RUG, R. Van Eenoo, 1975.

DE CONINCK L., *Studie van de verkiezingen in de provincie Oost-Vlaanderen, 1830-1850*, RUG, R. Van Eenoo, 1977.

STEENBEKE Chr., *De katholieke partij te Gent tussen 1900 en 1914*, RUG, R. Van Eenoo, 1979.

DEWITTE K., *De antisocialistische vrouwenbond te Gent (1893-1914)*, KUL, E. Lamberts, 1978.

STEENDAM G., *Proeve tot een komparatieve studie: de B.W.P.-federaties Gent en Luik ten tijde van het Algemeen Meervoudig Stemrecht (1893-1914)*, RUG, H. Balthazar, 1980.

DE MULDER W., *Eenheid en verdeeldheid binnen de gelederen van de Gentse „Association libérale”, 1878-1890*, RUG, R. Van Eenoo, 1979.

BOELS E., *Het Vlaamsch Nationaal Verbond in het arrondissement Gent-Eeklo (1932-1940)*, RUG, H. Balthazar, 1976.

SERLET A., *Auguste de Maere-Limnander, radikaal flamingant - Baron Auguste de Maere d'Aertrycke, katalysator van het project „Brugse Zeehaven”, 1826-1900*, RUG, R. Van Eenoo, 1976.

JOOS L., *Stakingen te Gent 1903-1914*, RUG, H. Balthazar, 1975.

VAN GHEEM F., *Stakingen te Gent en kanaalzone 1930-1936*, RUG, H. Balthazar, 1976.

EDMOND M., *Stakingen te Gent en in de kanaalzone 1918-1927*, RUG, H. Balthazar, 1976.

VERMOTE M., *Stakingen te Gent en kanaalzone, juni 1936 - mei 1940*, RUG, H. Balthazar, 1979.

TROMMELMANS A., *Organisatie van de Middenstand Gent 1890-1914*, RUG, R. Van Eenoo, 1976.

COGGE M., *Het Algemeen Nederlands Verbond, Gentse tak: 1895-1914*, RUG, R. Van Eenoo, 1978.

HUYSMANS J., *Pour le maintien de la culture française en Flandre. De reactie van de Franssprekende elite op de sociale veranderingen na Wereldoorlog I. Haar houding ten opzichte van de vernederlandsing van het openbare leven. Gent, 1918-1940*, RUG, R. Van Eenoo, 1980.

GOOSSENS H., *De klandestiene pers in Oost-Vlaanderen tijdens de tweede wereldoorlog*, RUG, H. Balthazar, 1978.

VAN DEN BOGAERT D., *Repertorium van de Gentse pers 1914-1940*, RUG, R. Van Eenoo, 1975.

GYSELS D., *Analyse van de Antwerpse en Gentse feuilletons handelend over niet-Europese onderwerpen, 1836-1860*, RUG, R. Van Eenoo, 1980.

DEPAEPE R., *De vervlaamsing van de Gentse Universiteit in de spiegel van de Gentse en Antwerpse opiniepers (1910-1921)*, RUG, R. Van Eenoo, 1979.

DECKERS K., *Het mirakel als motief in de politiek-religieuze strijd (1869-1879). Peilingen in de pers in stad en platteland in Vlaanderen*, RUG, R. Van Eenoo, 1975.

EMBRECHTS K., *Functie van de sport en de sportinformatie in de pers te Gent, 1894-1914*, RUG, R. van Eenoo, 1977.

VAN DER VLIET L., *De studentenbevolking aan de vervlaamste hogeschool (1916-1918)*, RUG, R. Van Eenoo, 1979.

DE BOCK P., *Demografische reconstructie van de provincie Oost-Vlaanderen (ca. 1790-1830)*, RUG, Ch. Vandenbroeke, 1979.

VANDERMEERSCH K., *De status animarum in Oost-Vlaanderen (18e eeuw), een historisch-demografische bron*, RUG, Ch. Vandebroeke, 1980.

BLOCK J., *Bijdrage tot kwantitatief onderzoek van de bevolking van Gent op basis van de bevolkingsregisters 1830-1832*, RUG, H. Balthazar, 1979.

VERVAEKE G., *Sociale studie van een beroepsgroep : de geneesheren te Gent (1830-1890) : status, stratificatie en mobiliteitschets*, RUG, H. Balthazar, 1978.

DE PAEPE F., *Aspekten van de economische en sociale geschiedenis van de Gentse katoennijverheid in de Hollandse Tijd (1814-1830)*, RUG, H. Balthazar, 1975.

DE VISSER J., *De industrialisatie van de Gentse katoennijverheid, 1750-1850*, RUG, H. Balthazar, 1977.

VERBEKE R., *Technologische ontwikkelingen in de Gentse katoenindustrie 1850-1900*, RUG, H. Balthazar, 1978.

HAAGEN W., „Proto-industrialisatie” en „Industrialisatie” van de Gentse vlasnijverheid, RUG, H. Balthazar, 1980.

COLLIN L., *Antoine Stillemans (° 1832), XXIVe bisschop van Gent, 1890-1916. Biografie tot 1893*, KUL, E. Lamberts, 1977.

VERSTREPEN H., *Recruterings, origine en levensloop van de seculiere geestelijkheid afkomstig van de stad Gent 1801-1914*, RUG, R. Van Eenoo, 1979.

FAUCONNIER M., *Vrouwenkloosters in Oost-Vlaanderen tussen 1802 en 1914*, RUG, R. Van Eenoo, 1980.

DE RUYCK E., *Analyse van de gedragingen van de stichters en leden van het Sint-Vincentius a Paulo genootschap te Gent, 1843-1880*, RUG, R. Van Eenoo, 1977.

VAN ASSCHE D., *Het St.-Vincentius a Paulo genootschap te Gent 1845-1855*, KUL, E. Lamberts, 1979.

VAN LEUVEN H., *Schilderkunst, pers en politiek. Gent, 1885-1897*, RUG, R. Van Eenoo, 1975.

VAN DE CAVEYE H., *Het Gentse proletariërslied, 1860-1914*, RUG, R. Van Eenoo, 1978.

MUYLLE H., *Aspecten van de geschiedenis van de criminaliteit. Sociografie van gevangenen van de gevangenis van Gent, volle 19e eeuw*, RUG, R. Van Eenoo, 1977.

VERKINDEREN D., *De maatschappelijke betekenis van het „Van Crombrugge's genootschap” (Gent, 1857-1875)*, RUG, R. Van Eenoo, 1980.

VAN DESSEL R., *Preferenties van het Gentse filmpubliek als historische bron voor het mentaliteitsonderzoek, 1930-1934*, RUG, R. Van Eenoo, 1977.

FROYMAN N., *Het theaterbeleid te Gent tussen de twee wereldoorlogen : schouwspel van een samenleving en mentaliteit in evolutie. Een proeve van kritische doorlichting*, RUG, R. Van Eenoo, 1979.

COLE A., *Schilders en schilderijen 1830-1840. Een onderzoek naar de waardering van het Gentse publiek*, RUG, R. Van Eenoo, 1975.

5. VAN DER GUCHT K., *Katalogus van de kaartenverzameling, (Buitengewone uitgaven van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas)*, dl. 2, 1980, 173 blz.

Interessant voor Gent zijn : Gent, 1874 (Dépôt de la Guerre) en 1940 (Militair Cartografisch Instituut); Bisdóm, 1789 (De Vreese Louis); Kanaal Gent-Terneuzen, 1828 (D.J. Vanderhaeghen) ; Gent, Spoorweg naar Antwerpen (19e eeuw).

6. VAN DE WIELE J., *Regesten op de Jaarregisters van de Keure. Schepenjaar 1404-1405, (Inventarissen en Indices gepubliceerd door het Archief. Stad Gent)*, Gent, 1981, 251 blz.

1480 regesten over de periode aug. 1404 tot aug. 1405. Met index van persoonsnamen, straten en andere plaatsaanduidingen te Gent, huizen te Gent, instellingen, toponiemen.

7. VANNIEUWENHUYSE J., *Regesten op de Jaarregisters van de Keure. Schepenjaar 1360-1361, (Inventarissen en Indices gepubliceerd door het Archief. Stad Gent)*, Gent, 1981, 114 blz.

Na bijna tien jaar onderbreking wordt door het Gentse Stadsarchief met dit deel de reeks regesten op de jaarregisters van de Schepenen van de Keure verdergezet. In dit deel dat de periode augustus 1360 tot augustus 1361 omvat, worden 492 regesten weergegeven. De regesten zelf geven de rechtshandeling volledig weer, doch met weglating van de bijkomende voorwaarden. Alle plaats- en persoonsnamen echter worden in het regest opgenomen. Met alfabetische lijst van persoonsnamen, van plaatsnamen en instellingen.

Archeologie

8. GAUTIER A., *Vertebratenresten van de mote te Drongen. Eind 14de - begin 15de eeuw*, in *Stadsarcheologie*, jg. 5, nr. 3, (1981), p. 2-4.

Aansluitend bij het artikel van M.C. LALEMAN en P. RAVESCHOT, *Drongen. Een middeleeuwse mote*, in *Stadsarcheologie*, 1981, jg. 5, nr. 2, p. 2-27 wordt hier een inventaris gegeven van de vertebratenresten afkomstig van de mote te Drongen. Het onderzochte monster duidt in de richting van een landelijk productiecentrum waar varkens- en runderteelt erg belangrijk waren. De aanwezigheid van verscheidene melkteilen spreekt dit niet tegen. Vergelijking met andere landelijke sites in de omgeving van Gent zou toelaten meer definitieve besluiten te trekken.

9. LALEMAN M.C. en P. RAVESCHOT, *Drongen. Een middeleeuwse mote*, in *Stadsarcheologie*, jg. 5, nr. 2, (1981), p. 2-27.

Bij de aanleg van de expressweg Gent-Lichtervelde omheen de dorpskom van Drongen, werd een site bedreigd waar volgens ikonografische bronnen uit de 17de en 18de eeuw een omwalde mote was gelegen. Na een noodonderzoek bleek dat het grootste gedeelte van de mote wellicht door verkaveling verdwenen is. De mote wordt mogelijk gesitueerd in de 12de eeuw. De gedane vondsten uit de motegracht verwijzen naar een bakstenen bebouwing met agrarisch karakter (veeteelt) uit de 14de - 15de eeuw die zich in de onmiddellijke omgeving bevond. De hoeve-uitbating heeft echter de middeleeuwen niet overleefd, want de bouwresten en de huisraad moeten omstreeks het midden van de 15de eeuw in de gracht terecht gekomen zijn.

Deze site vormt met het Gravensteen en het Tempelhof, de derde motestructuur uit het Leie-alluvium, welke in Gent of onmiddellijke omgeving onderzocht werd. Geïllustreerd.

Met uitvoerig kritisch apparaat. Alsook met onderzoek van een gesteentemonster door P. DE PAEPE en stuifmeelonderzoek van een bodemmateriaalmonster door C. VERBRUGGEN. Geïllustreerd.

10. RAVESCHOT P. en J. VANMOERKERKE, *Het Scheldegebied ten Oosten van Gent. Vondsten vanaf het Mesolithicum tot nu*, in *Stadsarcheologie*, jg. 5, nr. 1, (1981), p. 38-41.

Uit baggerwerken en zandwinningsputten kollekteerde W. VAN DAMME in 1976 en in 1977 op de grens van de gemeente Destelbergen, Gentbrugge en Heusden voorwerpen uit verschillende periodes, o.m. een mooie speld uit de Bronstijd, vuurstenen artefacten uit het Mesolithicum, een ijzeren lanspunt uit de middeleeuwen, enz. Geïllustreerd.

11. VANDENHOUTE J. en V. VAN DOORNE, *Stadsarcheologie in Gent (O.-Vl.)*, in *Archaeologia Mediaevalis*, jg. 4, (1981), p. 38-39.

Bondig overzicht van de voornaamste prospecties in 1980.

12. VAN DE WALLE R., *Houten gebruiksvoorwerpen in Vlaanderen. Gent*, in *Stadsarcheologie*, jg. 5, (1981), p. 11-18.

Artikel dat kadert in het initiatief van de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie van de Stad Gent om een status quaestionis op te stellen van de houten gebruiksvoorwerpen die de laatste jaren bij archeologisch onderzoek in het Vlaamse landsgedeelte aan het licht zijn gekomen.

In Gent werden dergelijke voorwerpen slechts zelden in een duidelijke omschreven stratigrafische kontekst aangetroffen. Een eerste resultaat van de opgravingen kon reeds gemaakt worden. Te vermelden vallen : houten kommen en bollen bij opgravingen in het Tempelhof ; houten kom bij het Toreken ; kommetje in het Koornstapelhuis ; kruisboogfragment op de Vrijdagmarkt ; een houten korenmaat of zeef in de Rasphuisstraat. Geïllustreerd.

13. VAN DER PLAETSEN P., *Opgravingscampagne „Latem Kerkplein” 1979. Verslag met enkele voorlopige resultaten*, in *Heemkring Scheldeveld*, Jaarboek IX, (1979-1980), p. 171-189. Geïllustreerd.

14. *Vondstmeldingen*, in *Stadsarcheologie*, jg. 5, nr. 3, (1981), p. 31-36.

Deze vondstmeldingen bespreken interieurdetails van de herberg „Plumet”, Burgemeester Braunplein 14 ; overblijfselen van de vroegere refuge van het klooster van Drongen in de spiegel- en lijstenfabriek „Glace Gand”, Drongenhof ; een ronde bakstenen vestingstoren aan de Nieuwe Wandeling ; het herenhuis van Baron Jean Béthune in het Prinsenhof 27 ; de Gouverneurswoning in de Prooststraat met overeenkomst met o.m. het Kleine Spijker aan de Pensmarkt ; houtbouw in de donjon van het Gravensteen ; gotische open haard in de Tinnepotstraat 36-38 ; de globale stratificatie van de site rondom de infirmerie van het Geschoeide Karmelietenklooster in het Patershol ; het oudste Gentse grootwarenhuis, nl. Dutry-Colson in de Veldstraat 10 ; paalgaten gevonden bij de graafwerken op de Vrijdagmarkt ; de 13de-eeuwse basis van een rond zuiltje in Doornikse steen in de Wilderoosstraat 13 ; een kelder in Doornikse zandsteen op de Zandberg ; de archeologisch interessante hoeve Groenvinkstraat 13 te Oostakker ; ijzeren sleutel en grendelstaaf in de Kouterstraat te Wondelgem.

15. *Vondstmeldingen*, in *Stadsarcheologie*, jg. 5, nr. 2, (1981), p. 37-41.

Meldingen van : funderingen van de „Beghyne Torre” uit 1490 (Begijnhoflaan) ; vuurstenen artefact uit het Neolithicum (Geuzen-

berg); gotische kelder in Kammerstraat 14 achter gevel in Lodewijk XVI-stijl (1777); binnenvouwluijkjes uit de 18e eeuw, typisch voor classicistisch interieur (Onderstraat 33, Rijkhovesteen); Pingsdorfscherfje (Poeljemarkt, Stadhuis, Armenkamer); laat-gotisch metselwerk (Sint-Widostraat 4); vaststellingen betreffende bewoning en paalgaten aan de Vrijdagmarkt; bewoning op de Zwaluwberg (Willem Wenemaersstraat); fragment van neolitische bijl (Sint-Amandsberg, Kouterstraat). Geïllustreerd.

16. *Vondstmeldingen*, in *Stadsarcheologie*, jg. 5, nr. 1, (1981), p. 42-45.

Meldingen van: gotische lavabonis (Borluutstraat 36); archaïsche sanitaire installatie (Graslei 10, Korenstapelhuis) en als dusdanig de oudst bekende sanitaire voorziening te Gent; dierenbeenderen en ceramieksoorten (Groentenmarkt 7, Groot Vleeshuis); muurschilderingen (Onderbergen 1-11, Dominicanerklooster); omheiningmuur van 't Prinsenhof (Prinsenhof 15); ronde w.c.-pot met stankafsluiter uit 19de eeuw (Rode Koningstraat 5); voorlopige konklusies en vondsten uit het Gravensteen (St.-Veerleplein 11); ongeglazuurde roodbakken aardewerkpot (Vrijdagmarkt 33-35, Het Toreken); gotisch vrouwenhoofd (Oostakker, Winkelstraat 15, Achtendriesteele). Geïllustreerd.

Middeleeuwen

17. BLOCKMANS W.P., *The social and economic effects of plague in the Low Countries 1349-1500*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 58, (1980), p. 833-863.

Volgens een artikel van H. VAN WERVEKE, *De Zwarte Dood in de Zuidelijke Nederlanden (1349-1351)*, *Mededelingen Koninklijke Vlaamse Academie*, Brussel, 1950, heerste de „zwarte dood” of pest tijdens de eerste grote epidemie van 1348-1351 niet in de Nederlanden. Op basis van directe en van economische gegevens toont de auteur aan dat ook in de Zuidelijke Nederlanden, o.m. in Gent de pest endemisch is geweest. Met kritisch apparaat.

18. BOONE M., M. DUMON en B. REUSENS, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503*, (*Standen en Landen LXXXVIII*), Kortrijk-Heule, 1981, 285 blz.

Na een algemene politieke en economische schets van de toestand te Gent op het einde van de 15de en in het begin van de 16de eeuw volgen een aantal sociale stratificaties welke bezits- en welvaartsverdelingen te Gent belichten. Een eerste behandelt de immobilienmarkt, t.t.z. huistransakties en rentetransakties op onroerende goederen (1483-1503). Een tweede onderzoekt een geheel van gegevens in verband met de fiscaliteit in een periode waarin Gent de

harde repressie na de vrede van Tours (1489) en Cadzand (1492) te verwerken kreeg.

In beide gevallen wordt de benadering heuristisch en methodologisch grondig ontleed en verantwoord. Daarna worden de stratificaties onderling gekombineerd en topografisch uitgewerkt.

De sociale situatie van enkele groepen waarover meer gegevens voorhanden zijn wordt nog eens afzonderlijk benaderd.

Uit deze studie blijkt dat de Gentse bevolking bestond uit een zeer smalle top van vermogenden enerzijds en een zeer brede groep van paupers (50 %) anderzijds. De beperkte middengroep tussen basis en top bestaat eveneens uit een zeer grote groep van personen die juist niet tot de paupers behoren. De rijkere zijn in het stadscentrum gevestigd. Voor de armsten is er plaats in de vrij geïsoleerde buurten aan de stadsgrenzen. De immobiliënmarkt blijkt daarenboven vrij „immobiel” te zijn. Gent is duidelijk een centrum dat op het einde van de 15de eeuw in zijn handels- en/of industriële mogelijkheden afgeremd wordt. Nadat Gent na de vrede van Cadzand politiek beknut werd is het ook zijn economische slagkracht verloren. Met tabellen, bijlagen en kaarten.

19. DAILLIEZ L., *Les templiers. Flandre - Hainaut - Brabant, Liège et Luxembourg*, Nice, 1978, 429 blz.

Hierin wordt ook de rol van de Tempeliers te Gent besproken. Met weergave van het manuscript *Ce sont les chartes du Temple en Flandre*. Geïllustreerd.

20. SIVERY G., *Le bassin Scaldien et la géographie de la circulation au XIIIe siècle*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 58, (1980), p. 797-832.

Een benadering van handel en scheepvaart op Schelde, Scarpe, Leie en Deule, Haine, Rupel, Dender, Zenne en Dijle in de 13de eeuw. Er wordt onderzocht welke het belang was van de trafiek in het Scheldebekken op basis van tolleren en verhandelde goederen. Extra aandacht gaat naar de Gentse tol van 1199 en deze van 1271, waaruit blijkt dat Gent in die periode een stad in volle expansie was. Ook het type van schepen dat op Schelde en Leie te Gent werd gebruikt komt ter sprake. Met kritisch apparaat.

21. VERBRUGGEN J.F., *1302 in Vlaanderen. De Guldensporenslag, (Centrum voor Militaire Geschiedenis. Bijdrage 13)*, Brussel, 1977, 101 blz.

In dit werk wordt tevens besproken : de opstand van Gent tegen het herinvoeren van het ongeld in maart 1302 ; de onderwerping van de stad Gent aan Jacques de Châtillon op 11 mei 1302 ; de houding van de Gentenaars na de Brugse metten ; de kist van Oxford ; de toestand te Gent na de veldslag, enz. Geïllustreerd.

22. VERHULST A., *De evolutie van het landelijk landschap in Binnen-Vlaanderen tussen de 9de en de 13de eeuw*, in *Heemkring Scheldeveld*, jaarboek IX, 1979-1980, p. 53-70.

Terwijl in de 12de-13de eeuw de vroegere kouters zich uitbreiden tot de kleine akkers er omheen gelegen, worden lager gelegen vochtige zandgronden als een „gesloten” landschap ontgonnen. Het bouwland verloor hierdoor zijn oorspronkelijke vroegmiddeleeuwse kenmerken. Het contrast tussen „open” en „gesloten” landschap werd toen pas goed zichtbaar. Met bibliografie en kritisch apparaat. Geïllustreerd. Drie kaarten.

23. ID., *Le paysage rural en Flandre intérieure : son évolution entre le IXème et le XIIIème siècle*. Overdruk uit *Revue du Nord*, LXII, 1980, pp. 11-33, (*Studia Historica Gandensia*), 238, Gent, 1980, 33 blz. Met kaarten.

Moderne tijden

24. DE BACKER Chr., *De apotekers van Baudeloo te Gent 1586-1785*, in *Farmaceutisch Tijdschrift voor België*, jg. 57, nr. 5, (1980), p. 351-355.

Tussen 1586 en 1785 vindt de auteur een zevental apothekersnamen vermeld. Hij vestigt bovendien de aandacht op twaalf bewaarde artsenijboeken van de infirmerie van de abdij van Baudeloo te Gent. Geïllustreerd. Met kritisch apparaat.

25. ID., *Een Gentse apothekersrekening uit 1644, (Farmaco-historische studies)*, in *Farmaceutisch Tijdschrift voor België*, jg. 54, nr. 1, (1977), p. 22-28.

Bespreking van de apothekersrekening bewaard in het archief van de infirmerie van de St.-Pietersabdij, van de Gentse apotheker Pieter Cooman die woonde aan de huidige Brabantdam.

Deze rekening dateert van vóór de invoering van de eerste Gentse Stadsfarmakopee van 1653, gedrukt bij Balduinus Manilius onder de naam van Antidotarium Gandavense. Geïllustreerd. Met kritisch apparaat.

26. ID., *De oudste apothekers te Gent in het archief van de St.-Pietersabdij*, in *Farmaceutisch Tijdschrift voor België*, jg. 53 (1976), p. 420-435.

Op basis van archivalia van de Gentse St.-Pietersabdij, bewaard in het Rijksarchief te Gent is het mogelijk een aantal namen, kwitanties, gespecificeerde rekeningen en namen van apothecarissen terug te vinden van 1410 tot 1752.

27. ID., *Bijkomende gegevens over de oudste apothekers te Gent in de rekeningen van de Sint-Pietersabdij (14de tot 16de eeuw)*, in *Farmaceutisch Tijdschrift voor België*, jg. 58, nr. 1, (1981), p. 23-28.

Een systematisch onderzoek van de jaarlijkse rekeningen van de infirmerie die voorhanden zijn vanaf 1336 wijst uit dat eerst in 1381-1386 een „meester Martin de appoticarijs” vermeld wordt. Na 1560-1561 worden in de rekeningen geen namen van apothecarissen meer vermeld. In de 14de tot in de 16de eeuw zijn er negen apothecarissen leveranciers van de St.-Pietersabdij bekend, te beginnen bij Martin van Sycleer van Pavije, 1381-1415. De infirmarius van de abdij heeft zich tot het begin van de 16de eeuw bediend van individuele apothecarissen, waarbij het familiaal verband opvalt. Geïllustreerd. Met kritisch apparaat.

28. ID., *Een rekening van apotecaris Gheeraerd De Cockere uit 1560, (Farmaco-historische studies)*, in *Farmaceutisch Tijdschrift voor België*, jg. 54, nr. 4, (1977), p. 262-267.

Bij een onderzoek van de archieven van de infirmerie van de Sint-Pietersabdij te Gent werd een apothekersrekening uit 1560 ontdekt. Ze werd opgesteld door apothecaris Gheeraerd De Cockere, die zijn officina had „In de Galei” aan de voormalige Vismarkt (nu Groentenmarkt). De rekening beslaat de periode 1554-1560. Deze rekening is voor onze gewesten de oudst bekende gespecificeerde apothekersrekening. Geïllustreerd.

29. BRAEKMAN W.L., *Anonieme „Lamentacie van Gent”. Een onbekende rederijdersballade van rond 1567*, in *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Rhetorica „De Fonteine” te Gent. Jaarboek 1978-1979*, dl. 1, 29 (tweede reeks nr. 21), p. 171-184.

In de periode 1576-1584 hadden Hembyze en Ryhove te Gent een Calvinistische theocratische republiek gevestigd. Toen Hembyze op 29 augustus 1579 moest uitwijken naar Duitsland schreef een anonieme rederijker een ballade in de vorm van een vaarwel aan de diktator. De auteur van dit *Beclach van Jan van Imbiese* was een overtuigd katholiek en een vurig voorstander van de trouw aan Spanje. Het gedicht is bijzonder interessant als historische bron o.m. door de opsomming van alle personaliteiten die ten tijde van het bewind van Hembyze een rol speelden met heel wat allusies op gebeurtenissen en feiten. Uitvoerige bespreking met kritisch apparaat.

30. BUNTINX W., *Het abbatiaat van Gaspar Vinck (1643-1650)*, in *Spiegel Historiaal*, jg. 16, nr. 9, (1981), p. 465-470. Geïllustreerd.

Met een concreet voorval, nl. een abtsbenoeming wordt de touwtrekkerij omstreeks het midden van de 17de eeuw geïllustreerd tussen

enerzijds de vorst (Filips IV van Spanje), aanleunend bij het Janse-nisme en anderzijds de pauselijke curie bijgestaan door de Jezuïeten. Tussen deze tegenstrijdige belangen speelt zich het abbatiaat in de Gentse St.-Pietersabdij van Gaspar Vinck (° 1575 - † 1659) af. In 1643 werd de vrome Vinck, die abt was in Saint-Denis-en-Broquerie door de koning tot abt benoemd (nominatio) in de St.-Pietersabdij. Het zedelijk peil van de monniken was er immers zo laag dat niet één ervan voor de prelatuur in aanmerking kwam. Daar de verkiezing (lectio) niet door de monniken zelf was gebeurd en tevens de bekrachtiging (conformatio) door de paus uitbleef, werd de abt door de tuchteloze monniken niet aanvaard.

Klachten, rekwesten, petities, allerlei plagerijen, de benoeming van een andere abt, tussenkomst van de landvoogd Leopold-Willem, en tenslotte een uitdrijvingsbevel van de Raad van Vlaanderen, deden Vinck de abdij verlaten in 1650. Deze tragische gebeurtenissen werden door hem neergeschreven in een autobiografisch werk *Historica narratio deplorandae tragediae excitatae in monasteria Sancti Petri...*

31. DE RIDDER - SYMOENS H., *Lieven van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de zestiende eeuw*, in *HMGOG*, XXXIV, (1980), p. 125-141.

Vervolg van de bijdrage die over de staatsman Lieven van Pottelsberghe verscheen in de *HMGOG*, XXXII, (1978), p. 101-131.

De familie van Pottelsberghe - Van Steelant bewoonde het Hof van Vinderhoute in de Hoogstraat te Gent. Lieven van Pottelsberghe was een gul begunstiger van de Sint-Michielskerk waar hij het „Broederschap van de Zoete Naam Jezus” (1516) stichtte. De familie herbouwde en bouwde vele huizen in het Kinderen Alijnshospitaal. Lieven van Pottelsberghe en Lievine van Steelant lagen ook aan de basis van de belangrijkste beurzenstichting in de Hiëronymieten-school aan de Nederscheldestraat te Gent. In 1521 werden tien beurzen gesticht ter herinnering aan het overlijden van hun zoon Florens in de Franse universiteitsstad Orleans. De auteur gaat dieper in op de praktische regeling van deze beurzen.

Hierop volgt een interessante nabespreking van deze ambtenaar, de laatste in de 16de eeuw, die bekleed met vorstelijke macht in Vlaanderen, erin slaagde om zijn invloed in persoonlijk voordeel om te buigen.

Geïllustreerd. Met bijlage : *Lijst van de scholieren die genoten hebben van de beurzenstichting van Lieven van Pottelsberghe tussen 1521 en 1529.*

32. MADDENS N., *De invoering van de „Nieuwe Middelen” in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Keizer Karel V*, in *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 57, (1979), p. 342-363 en p. 861-898.

In 1543 slaagde Karel V erin een onrechtvaardig belastingsstelsel in Vlaanderen te doen vervangen door de zgn. „nieuwe middelen”, welke een einde maakten aan het vigerend aanslagstelsel en aan de basis lagen van het Vlaams financieuzen tijdens de Moderne Tijden. Dat dit nieuwe belastingsstelsel niet zonder slag of stoot kon ingevoerd worden bewijst de houding van de Gentse Collacie. Met kritisch apparaat.

33. VAN GENT M., *De Sint-Michielsgilde*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 196-209.

De Sint-Michielsgilde werd bij ordonnantie van Albrecht en Isabella opgericht op 26 maart 1613. Dit geschiedde op aanvraag van enkele edelen en notabelen die een schermgilde wensten. De nieuwe gilde kreeg een schermlokaal in de Lakenhal. Weergave van de reglementen en beschrijving van wedstrijden.

34. VAN WESEMAEL M., *De benauwende wereldreis van een schuchtere Gentenaar*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 134-156.

Reisbeschrijving van het door „Jacques Maelcamp & Co” uitgeruste schip Sint-Pieter dat van 28 mei 1721 tot 12 september 1722 van uit Oostende naar Indië zeilde. Het artikel steunt op het logboek en op de notities genomen door de Gentse aalmoezenier Michael De Febure in een directorium (liturgisch jaarboek). Geïllustreerd. Met bibliografie.

35. DE DENE E., *Testament Rhetoricael*, in *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica „De Fontaine” te Gent, Jaarboek 1978-1979*, dl. 2, 30 (tweede reeks nr. 21), 226 blz.

Diplomatische uitgave van het tweede deel van het *Testament Rhetoricael* waarvan het handschrift berust in de Gentse Universiteitsbibliotheek, hs. 3330. Deze rederijkerstekst is literair en cultuurhistorisch van belang voor de zestiende-eeuwse geschiedenis in het algemeen.

Hedendaagse tijd

36. DE BELDER J., *Nogmaals: de Gentse textielarbeiders*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 93, 4, (1980), p. 577-579.

Antwoord op de repliek van een recensie verschenen in het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 93, (1980), p. 261-264.

De recensie betreft de zeven dossiers over *De Gentse textielarbeiders in de 19de eeuw*, uitgegeven door het *Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis* van de Vrije Universiteit te Brussel.

37. DE HERDT R. en B. DE GRAEVE, *Kinderarbeid 1800-1914, (Stad Gent. Dienst voor Culturele Zaken. Museum voor Industriële Archeologie en Textiel)*, Gent, 1981, 55 blz.

Deze brochure kan als een samenvatting beschouwd worden van de in 1979 verschenen, doch sinds begin 1980 uitverkochte catalogus *Kinderarbeid van omstreeks 1800 tot 1914* door dezelfde auteurs. De kinderarbeid wordt geïllustreerd met talrijke Gentse voorbeelden en foto's. Vijftig illustraties.

38. GADEYNE G., *Oostvlaamse medici en parochiepriesters, slachtoffers van de tyfusedepidemie, 1847-48. Een episode uit de sociale geschiedenis*, in *HMGOG*, XXXIV, (1980), p. 167-179.

De tyfusedepidemie van 1847-48 maakte niet alleen veel slachtoffers onder het gewone volk, maar ook onder de verzorgers van de slachtoffers, in casu de medici en de geestelijkheid. Een lijst opgesteld door het provinciaal bestuur bevat de namen van 13 dokters in de geneeskunde en van gezondheidsofficieren die in de voormelde periode ten gevolge van tyfus overleden. Een tweede lijst vermeldt de namen van 16 dokters die in dezelfde periode door tyfus of andere epidemische ziekten aangetast werden of herstelden. Een derde lijst door de bisschop van Gent opgemaakt op vraag van de provinciegouverneur betreft 35 parochiegeestelijken die in dezelfde 16 maanden overleden aan tyfus. Met kritisch apparaat.

39. LIEVENS M., *Biografie bij het artikel „De Gentse pompiers redden de Belgische onafhankelijkheid”*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 156-161.
40. MARCHAL J.-P., *De bevrijding van Gent*, Gent, 1980.

De auteur schetst de bevrijding van Gent in de septemberdagen van 1944. Hiervoor maakt hij in belangrijke mate gebruik van interviews. Met bibliografie. Rijk geïllustreerd.

41. STEELS M., *Gent in 1873*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 3-27. Geïllustreerd.
42. ID., *Te Gent in 1875*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 117-132.
43. ID., *Gent in 1876*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 170-187. Geïllustreerd.
44. ID., *Gent in 1877*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 217-237.
45. VAN AERDE R., *De Gentse pompiers redden de Belgische onafhankelijkheid. De zaak Grégoire 2.2.1831*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 88-107.

Uitvoerig relaas van de poging tot staatsgreep door de orangisten in februari 1831, waarbij men de prins van Oranje op de troon wilde brengen. De muiters onder leiding van de uit Frankrijk afkomstige geneesheer-avonturier kolonel Grégoire werden te Gent uiteenge-dreven door de pompiers. Geïllustreerd. Met kritisch apparaat.

46. VAN WITTENBERGHE O., *Een halve eeuw Gentbrugs Gemeente-bestuur*, in *Heemkundig Genootschap Land van Rode*, Jaarboek VI, 1979, p. 5-39.

Aan de hand van de verslagen van de gemeenteraad en het schepen-college worden de voornaamste gebeurtenissen uit het bestuurlijk verleden van Gentbrugge samengevat. Aldus biedt het artikel een chronologisch overzicht onderverdeeld naar de burgemeesters van omstreeks 1830 tot 1889.

47. ID., *Het onderwijs te Gentbrugge (tot einde 19de eeuw)*, in *Heem-kundig Genootschap Land van Rode*, Jaarboek VI, 1979, p. 40-57.

Eerst in 1839 werd door een onderwijzer een partikuliere school ge-opend in Gentbrugge.

In 1846 werd de school van onderwijzer Felix Tack als gemeenteschool aangenomen. Een stijgend aantal behoeftige kinderen werd in de gelegenheid gesteld de school te bezoeken. In 1874 werd besloten een jongensschool te bouwen. In 1877 werd een bewaarschool geopend. De verdere evolutie van deze scholen hing zeer nauw samen met de schoolstrijd en de schoolwet van 1879.

Gebouwen, monumenten, stadsbeeld

48. CALLEBAUT D., P. RAVESCHOOT en R. VAN DE WALLE, *Het Gravensteen te Gent (O.-Vl.)*, in *Archaeologia Mediaevalis*, jg. 4, 1981, p. 13-14.

Resultaten van de opgravingscampagne in 1980 in het westelijk gedeelte van het Gravensteen. Geïllustreerd.

49. CAPITEYN A. en J. DECAVELE, *In Steen en Brons van Leven en Dood. Inventaris van de waardevolle grafmonumenten en portret-galerij van verdienstelijke personen rustend op de begraafplaatsen van de Stad Gent*, (*Stad Gent. Dienst Stedelijke Begraafplaatsen - Stads-archief*), Gent, 1981, 334 blz.

Op de oudste delen van de Gentse begraafplaatsen verkeren vele graven uit de 19de en het begin van de 20ste eeuw in een toestand van verval. Door de wet van 20 juli 1971 die een eind maakte aan de zogenaamde „altijddurende concessies”, zullen bovendien vele graven moeten verdwijnen. Ofwel omdat ze niet meer onderhouden worden, ofwel omdat er geen familieleden meer zijn die een her-nieuwing van de concessie aanvragen.

Een commissie werd daarom samengesteld die belast werd met het selekteren van de belangrijkste graven. De werkzaamheden van deze commissie vonden hun neerslag in een lijvig boekdeel tegelijkertijd inventaris-gids van de begraafplaatsen.

De inventaris wordt voorafgegaan door een *Historiek van de Gentse begraafplaatsen*.

Als gevolg van een dekreet van 26 juni 1784, werden buiten het Gentse stadsgebied drie nieuwe begraafplaatsen aangelegd, welke niet meer zoals vroeger gebruikelijk was, vlakbij een kerk lagen: een eerste buiten de Dampoort, een tweede buiten de Brugsepoort en een derde buiten de Heuvelpoort. Alleen deze laatste is nu nog in gebruik, nl. de Zuiderbegraafplaats. De bevolkingsaan groei in de 19de eeuw noopte het stadsbestuur uit te kijken naar een nieuwe begraafplaats. Vanaf 1866 werd daarom de Westerbegraafplaats buiten de Brugsepoort aangelegd naar plannen van architect Adolphe Pauli. De nieuwe begraafplaats het zogenaamde „Geuzenkerkhof” werd de inzet van een liberaal-katholieke polemiek.

Het Campo Santo te Sint-Amandsberg kwam tot stand in 1848. Het eerste graf dat er verrees was dit van Jan-Frans Willems.

Zowel te Gentbrugge als te Wondelgem werden nieuwe kerkhoven aangelegd.

Het boekwerk valt uiteen in een *Inventaris van de belangrijkste monumenten* waarbij aandacht wordt besteed aan de sculpturale, heraldische, architecturale en symbolische aspecten, en in een *Portretgalerij* met biografische nota's van verdienstelijke personen in alfabetische volgorde. Met index van de beeldhouwers en hun werken op de begraafplaatsen, alsook index van wapenschilden. Meer dan vijfhonderd illustraties. Drie plattegronden.

50. DECAVELE J., „... *Het Gentsche Raadhuis zoude in de geheele wereld geene weerga gevonden hebben*”, in *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, jg. 30, (1981), p. 125-130.

Nadat schepen van onderwijs Auguste Wagener in 1870 in een voordracht voor het Willemsfonds de lofzang had gezongen van de plannen van het stadhuis door de zestiende-eeuwse bouwmeesters Domien de Wagemakere en Rombout Keldermans werd een campagne op touw gezet om het stadhuis in laat-gotische stijl te vervolledigen. Bollaertskamer en Schepenhuis van Gedele moesten volgens sommigen daarvoor verdwijnen. Zelfs stadsarchitect Charles van Rysselberghe maakte ca. 1880 een potloodtekening waarop een gotische rekonstruktie van het gehele stadhuiskomplex staat. In de schoot van de Koninklijke Kommissie voor Monumenten stuitten de plannen van de Gentse raadsheren echter op heel wat verzet. Uiteindelijk zou de schrappe financiële toestand van de stadskas de uitvoering van de gotische bouwwerken elke kans ontnemen. Geïllustreerd.

51. DESEYN G., *Huis Bourdon. Burgemeester Braunplein*, in *Stads-archeologie*, jg. 5, (1981), p. 28-36.

De huidige gevel van dit reeds jarenlang leegstaand handelshuis werd door juwelier Bourdon opgericht in 1911 in een neo-Lodewijk XVI-stijl naar ontwerp van architect E. Neyrinck.

Op deze plaats vergaderden vóór 1540 de ticheldekkers en de kaaskopers. In 1763 werd er een nieuw gebouw opgericht in régence-stijl met prachtige koetspoort door kanunnik Albert-Lodewijk de Lichtervelde. De prachtige poort werd gesloopt in 1824, toen G. De Busscher (1774-1852) er een drukkerij inrichtte. De Busscher was de belangrijkste Gentse drukker uit de eerste helft van de 19de eeuw.

Vele oude gedeelten uit de 18de en 19de eeuw zijn nog steeds bewaard gebleven. Geïllustreerd.

52. *Een eeuw zorg om monumentenzorg. Tentoonstelling ingericht door het Hoger Architectuurinstituut Sint-Lucas in samenwerking met het Stadsbestuur van Gent*, Gent, 1981, 223 blz.

Deze catalogus met bijdragen van P. KONGS, J. VAN CLEVEN, G. VAN DOORNE, J. JANSSENS, N. DE WAELE, L. DE VOS e.a. geeft de historiek van het Sint-Lucasonderwijs te Gent en bespreekt het werk van de in deze instelling gevormde leerlingen. De Sint-Lucasschool werd opgericht omstreeks 1861 met het doel naar het voorbeeld van het middeleeuwse gildewezen ambachtslui met een artistieke opleiding te vormen. De eigen esthetiek van Sint-Lucas was voor een belangrijk deel te danken aan baron J.B. Bethune, een fervent aanhanger van de neogotische beweging. Een sterke expansie van de school had plaats tussen 1875 en 1914, volledig in het teken van de neogotiek. Eerst na 1918 zette zich een langzame ontvoogding van de neogotiek door. Omstreeks 1930 kende het modernisme zijn doorbraak bij de Sint-Lucas-architecten. Na 1945 kende het instituut de evolutie van vakschool naar hogere onderwijsinstelling, waarin gedurende de laatste jaren bijzonder aandacht gaat naar de zorg om de sociale en kulturele leefbaarheid van de stad.

In de catalogus wordt aandacht besteed aan talrijke Gentse feiten en monumenten, o.m. het Sint-Lucas- en Sint-Jozefgild te Gent; Belfort en Lakenhalle; Sint-Pietersabdij; Sint-Baafsabdijkerk; Sint-Niklaaskerk; Stadhuis; het Toreken; Bejaardentehuis Lousbergkaai; de heraldiek van het Postgebouw; het frescotransfert in de Sint-Niklaaskerk (1981), enz.

In bijlage: *Selectie voordrachten, gehouden in de studiekering, in verband met monumentenzorg*. Rijk geïllustreerd. Met personenregister en tijdsband.

53. FREDERICQ - LILAR M., *Patriciërshuizen te Gent in de 18de eeuw*, in *Spiegel Historiae*, jg. 16, (1981), p. 418-426.

De Gentse bouwkunst in de 18de eeuw inspireerde zich vooral op Franse voorbeelden. In het oeuvre van twee Gentse architecten David 't Kindt en Bernard de Wilde komt de fusie tussen plaatselijke vormentaal en Franse decoratieve kunst uit het régence-tijdperk goed tot uiting. Hun bouwstijl kreeg de naam Gentse rococo. Niet alleen de architectuur, maar ook de binnenhuisdecoratie stond onder invloed van Frankrijk, alhoewel dit sterker tot uiting kwam in de schilderkunst, o.m. bij de van Reysschoots, als bij de houtsnijders, zoals een Frans Allaert. De schilder Emmanuel van Reysschoot, aan wie de versiering van de grote refter van de Sint-Pietersabdij en een zitkamer (1760) van het huis Falligan wordt toegeschreven, bleef de vervaamste rocaille getrouw. Zijn zoon, de zeer begaafde Pieter-Norbert van Reysschoot (1738-1795) ging de stijl van Lodewijk XVI, met name een neo-classicisme doordrenkt met romantiek, vertegenwoordigen. Hij schilderde de panelen in de eetkamer van het Huis Verhaegen rond 1775, de panelen in de eetkamer van het huis Brunin en het salon van het Huis van den Bogaerde rond 1785, de eetkamer in het Huis de Coninck (Museum voor Sierkunst en Industriële Vormgeving). In deze eetkamer blijft de beroemde kroonluchter in lindehout van Allaert (1703-1779) het grote meesterwerk. De Gentse rococo komt echter het meest tot uiting in de beeldhouwde eretrap van het Huis van der Meersche (1760), met schilderijen van N. Heylbroeck. Geïllustreerd.

54. G.V.S., *Het plan Zollikopfer - De Vigne en de urbanisatie van de wijk Overschelde*, in *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, jg. 30, (1981), p. 85-92.

De uitvoering van het plan van ingenieur Zollikopfer en architect De Vigne (1880) verbond het oude Gent met het Zuidstation door de aanleg van een aantal nieuwe straten en overwelving van verscheidene waterlopen. Geïllustreerd.

55. H.C., *Inventaire Archéologique. Het Rabot*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 237-242.

Heruitgave in vertaling van de fiche over het Rabot uit de *Inventaire Archéologique de Gand - Catalogue descriptif et illustré des monuments, œuvres d'art et documents antérieurs à 1830, publié par la Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand*, waarvan tussen 1897 en 1915 57 afleveringen verschenen.

56. POELMAN R., *Huizen en herbergen te Oostakker in 1672*, in *Heemkundig Nieuws*, jg. 9, (1981).

Een bespreking van huizen en herbergen in het vroegere Oostakker op basis van een landboek uit 1672.

57. VAN DEN HEEDE U., *De kerk van Deurle*, in *Heemkring Scheldeveld*, Jaarboek IX, 1979-1980, p. 145-169. Geïllustreerd. Met kritisch apparaat.

58. VAN DER STRAETEN M., *De nieuwe Draak van het Belfort*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 16, september 1981, 8 blz.

Op 8 november 1980 werd onder grote volksbelangstelling, de nieuwe draak per helicopter op het Belfort geplaatst. In het artikel geeft de auteur de technische bijzonderheden over deze draak. Geïllustreerd.

59. VAN DOORNE G., *Het Manneken-Pis van Gent*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 43-58.

De herstelling van het Gentse Manneken-Pis en het terugplaatsen van een bronzen kopie op 22 november 1980 vormen een aanleiding om de historiek en ikonografie en tal van wetenswaardigheden in verband met het beeldje mede te delen.

Het Manneken-Pis motief is in onze streken duidelijk veel ouder dan de mode van de Italiaanse renaissancebeeldjes en vertoont raakpunten met de christelijke symboliek. Het Manneken-Pis van Gent blijkt in de 17de eeuw ontstaan te zijn als uithangteken (geen bronbeeld zoals in Brussel of Geraardsbergen). Het werd vervaardigd naar een Grieks voorbeeld, thans bewaard in het Louvre. Langs Rubens om geraakte dit beeldje in de Nederlanden bekend. Geïllustreerd. Met kritisch apparaat.

60. VAN DRIESSE R.A.C., *De konventuele gebouwen van de Sint-Pietersabdij te Gent*, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XXXIV, (1980), p. 3-107.

De geschiedenis heeft op de gebouwen van de vroegere Sint-Pietersabdij duidelijk sporen achtergelaten. De oudste gedeelten mogen in de 12de eeuw gedateerd worden. De langsmuren en de westgevel van de refter werden gebouwd in de 13de eeuw. Het houten reftergewelf werd in de 14de eeuw opgericht. Het gelijkvloers van het pand gaat terug tot in de 16de eeuw. Het gastenkwartier, de ontvanterij, de proosdij, de prelatuur en de infirmerie horen thuis in de 18de eeuw. De gebouwen werden zonder veel coördinatie opgetrokken en functionaliteit is ver te zoeken. Slopingen kende men tijdens de beeldstormen en in 1811.

In dit artikel worden de verschillende gebouwen afzonderlijk besproken. Met bijlagen. Rijk geïllustreerd.

Industriële Archeologie

61. BOERJAN G., *Beluiken van de Brugse Poort*, Gent 1981, 46 blz.

In deze brochure geeft G. BOERJAN een overzicht van de beluiken aan de Brugse Poort, geprojecteerd tegen een veel ruimere situering van de beluikenproblematiek. Geïllustreerd met tekeningen van de auteur.

62. BOONE E., *Scriptophilie. Oude aandelen en obligaties*, Gent, 1981.

Catalogus van een tentoonstelling (Gent, 4 tot 25 oktober 1981). Met inleidend overzicht over het ontstaan van de effectenhandel, geschiedenis van obligaties en aandelen van de konfederatieve staten van Amerika, de aandelen van Rusland en China, de beleggingsaspecten van het oude aandeel en een marktanalyse. De catalogus bevat 269 nummers waarvan verscheidene van Gentse bedrijven of instellingen. Geïllustreerd.

63. DE HERDT R. e.a., *In en om de alambiek. Jenever en alcoholstokerijen. (Stad Gent. Dienst voor Culturele Zaken. Museum voor Industriële Archeologie en Textiel)*, Gent, 1981, 112 blz.

Tentoonstellingscatalogus waarin voornamelijk de jeneverstokerijen in Oost-Vlaanderen worden belicht. Een afzonderlijk hoofdstuk wordt gewijd aan de Gentse brandewijngeschiedenis met de „Gist- en Spiritusfabrieken Bruggeman” en de vergane glorie van het „Museum van Thorenburg-Mestdagh”. Met bibliografie. Rijk geïllustreerd.

64. DESEYN G., *La Louisiane. Het ontstaan van de fabriek der gebroeders De Smet en de aanpalende Rabotwijk*, in *V.I.A.T.-Kontaktblad, (Vereniging voor Industriële Archeologie en Textiel)*, 1981, nr. 2, p. 20-29.

Katoenfabrikanten waren op het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw eigenaars van uitgestrekte meersen buiten de stadswallen. François Liévin De Smet richtte in 1802 een katoendrukkerij op buiten de Brugse Poort naar een ontwerp van Josse Fermandt. Deze drukkerij werd voortdurend uitgebreid. Onder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werd er een katoenweverij aan toegevoegd waar in 1829 een stoommachine van 30 PK, toen de grootste van Gent, geregistreerd werd.

De evolutie van de Rabotwijk in de 19de eeuw zou sterk samenhangen met het afschaffen van de tolrechten in 1860 en het ontmantelen van de stadswallen, waardoor van fabrieken gelegen buiten en binnen de wallen één industriële zone zou kunnen gemaakt worden. Geïllustreerd.

65. DE VISSER J., *De industriële revolutie te Gent*, in *V.I.A.T.-Kontaktblad*, (*Vereniging voor Industriële Archeologie en Textiel*), 1981, nr. 2, p. 3-18.

De innovatie van de mule jenny was één van de opvallendste gebeurtenissen in de vroege Gentse katoenindustrie. Toch is hetgeen zich te Gent tussen 1800 en 1810 afspeelde niet te verklaren vanuit de mule jenny alleen, maar tevens vanuit de economische evolutie van de tweede helft van de 18de eeuw. Het belang van de mechanisering van de Gentse katoenindustrie in die eerste jaren van zijn ontstaan wordt door de auteur gerelativeerd. De Indische nijverheid leverde goedkopere produkten af dan men ter plaatse kon produceren.

Het dekreet van 22 februari 1806 waardoor de invoer van katoenen weefsels uit Indië verboden werd vormde echter een keerpunt in de geschiedenis van de Gentse katoenindustrie. Vanaf 1807 ontstond een grote expansie van de Gentse katoenweverijen en spinnerijen, evenwel onderbroken door talrijke crisisperiodes. Geïllustreerd.

66. *Gentse beluiken*, Gent, 1981.

Een fotoalbum met 39 afbeeldingen van de Gentse beluiken door H. EECKHOUD. Voorwoord door H. BALTHAZAR en W. DE MULDER.

67. VAN DE WALLE R., *19de-eeuwse pijpenbandel in Gent*, in *Stadsarcheologie*, jg. 5, nr. 3, (1981), p. 5-16.

Analyse van de pijpenvondst (257 fragmenten) in de Doornzelestraat te Gent op de plaats waar tussen 1860 en 1866 de Hollandse pijpenkoopman Lodewijk de Landtsheer woonde. Hieruit blijkt dat de dateringsmethode uiteengezet in FRIEDERICH's *Pijpelogie*, Voorburg, 1975 met de nodige voorzichtigheid moet worden gehanteerd, zeker voor fragmenten of stukken uit de 19de eeuw. De vormen van de pijpen kunnen tot vier types teruggebracht worden: ovoïde vorm; eenvoudig rechte type; rondbodemtype; versierde pijp. Achtentachtig procent is in witte pijpaaarde vervaardigd, de overige zijn in rode klei of zwart gebakken. Deze vondst vormt een duidelijk bewijs van de nationale en internationale pijpenhandel (Frankrijk, België, Nederland, Engeland). Lokale Gentse produkten konden niet achterhaald worden. Geïllustreerd.

Kunst en Cultuur

68. *Carmen Dionyse International*, Gent, 1981, 92 blz.

Catalogus van een tentoonstelling die werd gehouden van 13 juni tot 13 september 1981 in het Centrum voor Kunst en Cultuur, gewijd aan de Gentse keramiekkunstenares Carmen Dionyse (° Gent, 1921) en haar vrienden-kunstenars. Rijk geïllustreerd.

69. *De Art Nouveau. Verzameling uit het Museum voor Sierkunst te Gent*, Gent, 1981, 80 blz.

Catalogus door L. DAENENS van de Art Nouveau-verzameling aanwezig in het Museum voor Sierkunst.

De basis van de Art Nouveau-verzameling uit het Museum voor Sierkunst te Gent was een doelgerichte verwervingspolitiek na de oprichting van het museum in 1903. Er kwam, o.m. onder de stimulerende leiding van konservator Armand Heins (1856-1938) een schitterende kollektie van tweehonderd Art Nouveau-voorwerpen bijeen. Vanaf omstreeks 1930 werd de actieve aankooppolitiek van eigentijdse kunstvoorwerpen verlaten. Door allerlei toestanden was de oorspronkelijke verzameling ca. 1974 tot de helft gedaald. Sindsdien werd de kollektie opnieuw uitgebreid tot ongeveer honderdvijftig voorwerpen. Rijk geïllustreerd.

70. D'HONDT M., *Verleden en heden van de Gentbrugse Poppentheaters*, in *Heemkundig Genootschap Land van Rode*, Jaarboek VI, 1979, p. 81-94.

71. *De Schone Schijn. Art Nouveau Prentkaarten*. (Stad Gent. Culturele Animatie), Gent, 1981, 56 blz.

Tentoonstellingscatalogus door Norbert POULAIN betreffende een vijfhonderdtal prentkaarten uit de Art Nouveau-periode. Met inleiding over de prentkaart door Frans VAN BOST. Geïllustreerd.

72. *Gent. Schätze einer Flämischen Stadt*, Gent, 1981, 107 blz.

Catalogus van de tentoonstelling die door het Stadsbestuur van Gent van 8 november 1981 tot 10 januari 1982 georganiseerd werd in het stedelijk museum te Wiesbaden. In de catalogus geeft A. VAN DEN KERKHOVE, na een historische inleiding over Gent door J. DECAVELE, een beschrijving van 82 Gentse kunstvoorwerpen bijna alle afkomstig uit het Bijlokemuseum. Rijk geïllustreerd.

73. *Gustave van de Woestijne 1881-1947*, (Ministerie van Nederlandse Cultuur. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten), Antwerpen, 1981, 107 blz.

Rijk uitgegeven catalogus van de tentoonstelling (13 juni - 13 september 1981) gewijd aan Gustave van de Woestijne die samen met George Minne, Valerius de Saedeleer en Albert Servaes tot de eerste groep (1898-1913) van de Latemse School behoorde. Rijk geïllustreerd.

74. JANSSENS S., *In het openluchtmuseum te Gent, de Arteveldestad*, Gent, 1980, 394 blz.

Historiek en wetenswaardigheden betreffende een groot aantal monumenten, gedenkstenen, beeldhouwwerken, enz.
Met lijst van architecten, beeldhouwers, bronsgieters, ontwerpers, enz.
Geïllustreerd.

75. *Keramiek van Achiel Pauwels. (Stad Gent. Museum voor Sierkunst)*, Gent, 1981, 36 blz.

Tentoonstellingscatalogus over het werk van de Gentse keramiëkkunstenaar Achiel Pauwels. Rijk geïllustreerd.

76. *Het symbolisme in de Belgische tekening*, s.l., s.d., (1981).

Rijk uitgegeven kunstmap met bijdrage door P. BAUDSON over George Minne, door F. KNOPS-MORTIER over Constant Montald, door W. VAN DEN BUSSCHE over Albert Servaes, door R. HOOZEE over Gustave van de Woestijne.

77. *Leon De Smet 1881-1981. Herdenkingstentoonstelling*, s.l., 1981, 64 blz.

Tentoonstelling ingericht door de Latemse Kunstkring en de Stichting Leon De Smet van 14 juni tot 12 juli 1981 op de Artiëstenzolder van het gemeentehuis te Sint-Martens-Latem en in het Museum Leon De Smet, Deurle. De tentoonstelling is integraal gewijd aan de schilder Leon De Smet (1881-1966).

78. MILO J., *Vie et survie du „Centaure”*, s.l., 1980, 279 blz.

De geschiedenis van een Brusselse galerij, met heel wat gegevens over Frits Van Den Berghe en Gustave De Smet. Rijk geïllustreerd.

79. MUSSCHOOT A.M., *Herdenking Karel van de Woestijne 10 maart 1879 - 24 augustus 1929*, in *Koninklijke Soevereine Hoofdkamer van Retorica „De Fontaine” te Gent. Jaarboek 1978-1979*, dl. 1, 29, (tweede reeks nr. 21), p. 185.

Tekst van een lezing over de betekenis van de Gentse dichter en universiteitsprofessor Karel van de Woestijne (10 maart 1879 - 24 augustus 1929).

80. *Oostvlaams Literair Lexicon. Samengesteld door de Provinciale Commissie voor Letterkunde, (Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen. Nieuwe Reeks. Nr. 15)*, Gent, 1981, 125 blz.

Alfabetisch lexicon van auteurs vanaf ca. 1840 die voor de literatuur in Oost-Vlaanderen belangrijk waren. Voor elke auteur is een biografische noot opgenomen met levensdata, adres, opleiding, beroep, literaire prijzen, medewerking aan redakties van tijdschriften en tevens een bibliografie. Het boek bevat bovendien een aantal kaderartikels met belangrijke gegevens over de literatuur te Gent. Worden behandeld: middeleeuwse letterkunde (F. HANDTPOORTER); de rederijkerij (R. VERCRUYSSSE); Franse literatuur in Oost-Vlaanderen (R. VERCRUYSSSE); jeugdliteratuur (M. VAN HALEWIJN); literaire prijzen (D. DE WULF); renaissance-literatuur (W. WATERSCHOOT); 18de-eeuwse literatuur (J. SMEYERS); toneelschrijvers (R. LANCKROCK); Vlaamse poëziedagen (H. ASCOOP) en romantiek en Vlaamse Beweging (A. DEPRez). Met lijst van tijdschriften.

81. *Oostvlaamse Literaire Monografieën. Dl. III. Firmin van Hecke. Roger d'Extéyl. Franz De Backer. Jozef L. De Belder. Maurits De Doncker. De Duimpjesuitgave van Victor De Lille, (Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen. Nieuwe Reeks. Nr. 12), Gent, 1980, 197 blz.*

Met monografieën door R. VAN MOORTELE, E.C. BERTIN, R.E.C. WILLEMYNS, A. MAGERMAN, P. BERKENMAN, L. DE BAEREWEYTENS.

Telkens met biografie, bibliografie en bloemlezing van de besproken auteurs.

82. *Oostvlaamse Literaire Monografieën. Dl. IV. Valère Depauw. Julius Persyn. Reimond Stijns. Johan van Mechelen. Jo Verbrugghen. Wies Moens, (Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen. Nieuwe Reeks. Nr. 14), Gent, 1981, 195 blz.*

De monografieën werden respectievelijk geschreven door A. DEMEDTS, H. PERSYN, J. SARENS, R. VAN DE PERRE, C. FLANDERS, J. D'HAESE.

83. PASSEMIERS R., *Twintig jaar Teater Vertikaal, (Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen. Nieuwe Reeks. Nr. 13), Gent, 1981, 104 blz.*

Het Gents voorstadtheater „Vertikaal” ging van start op zondag 27 december 1959 te Melle, ontstaan uit een kleine groep van toneelliefhebbers uit Melle, Merelbeke en Gentbrugge. De in 1970 overleden Wilfried de Langhe kan niet alleen als stichter beschouwd worden, maar was gedurende lange tijd ook de promotor van het gezelschap. In de periode 1964-1966 groeide „Vertikaal” langzaam uit van liefhebbers- naar kamertoneel. In de zeventiger jaren kan het als een volwaardig beroepstheater beschouwd worden. Geïllustreerd.

Met bibliografie, naamregister, bijlagen (overzicht van gespeelde stukken, regisseurs, voorstellingen en publiek ; evolutie van aantal toeschouwers).

84. PATOOR W., *Het Toneelgezelschap „De Korenaar” te Gentbrugge : ontstaan, groei en bloei*, in *Heemkundig Genootschap Land van Rode*, Jaarboek VI, 1979, p. 58-80.

Enkele voorbeelden tonen aan dat er reeds in de 18de eeuw toneelopvoeringen plaats hadden op de Grote Dries. In de 19de eeuw hadden verscheidene muzikale verenigingen en fanfares heel wat activiteiten. In de lokalen naast de in 1879 gebouwde Sint-Antoniuskapel in de Van Houttestraat, kwam weldra een toneelbond tot bloei. Een toen reeds bestaande toneelvereniging werd herdoopt in „De Korenaar” en sloot zich bij de toneelbond in de Van Houttestraat aan. Reeds in 1894 had de eerste toneelopvoering plaats. Een van de eerste jonge elementen van de toneelbond was de latere toondichter Emiel Hullebroeck. Sindsdien heeft de toneelbond tot heden toe talrijke activiteiten en optredens gekend.

85. SIJS G. en J. MUREZ, *Maurice Sijs*, Gent, 1981.

Kunstmonografie gewijd aan deze Gentse kunstschilder die in 1972 op 91-jarige leeftijd overleed. Geïllustreerd.

86. SIMOENS L., *De dichter Rainer Maria Rilke in Gent*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 187-196.

In de zomermaanden van 1906 reisde Rilke van Parijs naar Godesberg over België. Op 15 augustus 1906 is hij te Gent. Hij schreef erover het monumentale gedicht *Die Marien - Prozession*.

Vanuit dit gedicht wordt uitgelegd welke geweldige indruk de processie en Gent op de dichter gemaakt hebben. Met kritisch apparaat. Geïllustreerd.

87. VAN DEN KERKHOVE A. en J. BALDEWIJNS, *Museum voor Stenen Voorwerpen. Ruïnes van de Sint-Baafsabdij. (Stad Gent)*, Gent, 1981, 67 blz.

Na een historiek van de omstreeks 630-639 door Amandus gestichte Sint-Baafsabdij volgt een bespreking van 219 stenen voorwerpen, in volgorde van de plaatsen die in de abdij bezocht werden. Tegelijkertijd wordt er een beschrijving van gegeven. Te vermelden zijn o.m. de grafsteen van Hubrecht van Eyck, een gebeeldhouwd timpaan van de kapel van het Wenemaersgodshuis, tal van grafstenen, gevelstenen, fragmenten van kolommen, lintelen en kapitelen.

88. VAN DE WOESTIJNE G., *Karel en ik. Herinneringen*, Brussel-Amsterdam, 1979, 179 blz.

Gustave van de Woestijne, de broer van Karel, schrijft zijn herinneringen neer aan de jeugdijaren die hij samen met zijn broer te Gent en te Sint-Martens-Latem doorbracht.

89. VENEMA A., *De ballingen. Frits Van Den Berghe, Gustave De Smet en Rik Wouters in Nederland 1914-1921*, Baarn, 1979, 182 blz.

Verschillende Vlaamse kunstenaars wijken bij het begin van de Eerste Wereldoorlog uit naar Nederland. De uit Gent komende kunstenaars Gustave De Smet en Frits Van Den Berghe werden opgevangen door kunstverzamelaar Boendermaker, die hen op zijn beurt in contact brengt met kunstschilder Leo Gestel, een expressionistische kunstenaar. Rijk geïllustreerd.

90. *Von Ensor bis Paul Delvaux. Belgische Tage 26 April - 1 Juni 1980*, Ingelheim am Rhein, 1980.

Catalogus gewijd aan de Belgische kunst met bijdragen over de Vlaamse expressionisten. In de Gentse invloedssfeer vallen Gustaaf Van de Woestijne, Albert Servaes, Constant Permeke, Gustaaf De Smet, Frits Van den Berghe. Rijk geïllustreerd.

91. WYLLEMAN L., *De nijverheidsschool aan de Lindenlei te Gent*, in *Stadsarcheologie*, jg. 5, nr. 3, (1981), p. 17-30.

Bouwgeschiedenis en kunsthistorische beschrijving van de huidige rijkshogere technische handelsschool die bestaat uit de voormalige nijverheidsschool (1857-1859) en de voormalige gemeenteschool voor meisjes (1865-1866). Beide gebouwen werden uitgevoerd naar ontwerp van stadsarchitect Adolphe Pauli (1820-1895). Een uitbreiding naar de plannen van stadsarchitect Charles van Rysselberghe (1850-1920) kwam tot stand in 1897-1900. Geïllustreerd.

Heemkunde

92. BAILLIEUL B., *De Gentse Pottenbakkers tot aan de Franse Revolutie (1789)*, in *Oostvlaamse Zanten*, jg. 55, (1980), p. 207-224.

In Gent bestond er reeds een pottenbakkersnering in 1336. Strenge bepalingen golden voor de toetreding tot het ambacht. De produktie was bijna uitsluitend op de eigen bevolking afgestemd. De import van steengoed uit het Rijnland was daarenboven aanzienlijk, zodat reeds in 1418 protektionistische maatregelen werden genomen. Dat pottenbakkersambacht was één der kleinste ambachten van de stad. Het Gents aardewerk was bovendien van relatief geringe kwaliteit.

Een uitvoerig archiefonderzoek over dit ambacht leverde weinig economisch releverende elementen op. Geïllustreerd. Met kritisch apparaat.

93. BONDUE P., *Gand de ma jeunesse. De la rue Saint-Sauveur à la rue Savaen*, Oostende, 1979, 111 blz.

De franstalige Gentenaar Pierre Bondue schrijft zijn herinneringen neer over zijn jeugdijaren (begin 20ste eeuw) te Gent, over de Wereldtentoonstelling van 1913, de Eerste Wereldoorlog, zijn universiteitsjaren (1920-1925) en geeft tenslotte een kijk op Gent als historische stad en als kunststad.

94. BOONE E., *Het lokale noodgeld uit de Eerste Wereldoorlog in 483 Belgische gemeenten*, in *De Draeke*, jg. 4, vol. 1, (1980), p. 1-6 en jg. 4, vol. 2, (1980), p. 46-50.

Vervolg van het artikel van E. BOONE, in *De Draeke*, jg. 3, vol. 3, (1980), p. 68-73.

95. COLUMBIEN H., *Paganini te Gent*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 288-295.

Op 21 maart 1834 was de legendarische Niccolò Paganini in Gent. Het was de eerste maal dat deze beroemde Italiaanse violist (1782-1840) in België optrad. Ondanks een hetze van de geestelijkheid tegen deze „duivelse” kunstenaar werd zijn optreden in het Oranjestadse Gent een overweldigend succes.

96. DE BAETS H., *Geschiedenis van het postwezen te Zwijnaarde, in Heemkring Scheldeveld*, Jaarboek IX (1979-1980), p. 191-214. Geïllustreerd.

97. DE BREMME J., *Het Museum Meerhem*, in *De Draeke*, jg. 4, vol. 2, (1980), p. 41-43.

Artikel gewijd aan het museum dat werd ingericht door de broeders van Sint Jan de Deo, Fratersplein 9 te Gent. Ondermeer interessant voor het kartuizerleven en de vestiging van Lieven Bauwens te Gent.

98. DE BUCK A., *Wandeling langs de St.-Jacobskerk, het godshuis van St.-Jan-ten-Dulle en het Rolleke*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 15, mei 1980, 7 blz. Geïllustreerd.

99. *De kadastrale kaart van Gentbrugge, volgens Popp, midden 19de eeuw*, in *Land van Rode, Gentbrugge*, nr. 34 (1981) en nr. 35 (1981), (niet gepagineerd).

100. DE MEESTER E., *Sporen nagelaten door de Wereldtentoonstelling in 1913 te Gent in de filatelie en marcofilie*, in *De Draeke*, jg. 4, vol. 3, (1981), p. 66-72 en vol. 4, (1981), p. 99-108.

Bespreking van het gebruik van publicitaire poststempels, vlagstempels, publicitaire handstempels en telegraafstempels op de Wereldtentoonstelling van 1913. Tevens wordt de vraag gesteld waarom postzegeluitgifte werd gedaan en waarom de geplande Zeppelinvluchten tussen Düsseldorf en Gent niet doorgingen. Geïllustreerd.

101. ID., *Ballonnetjespost op de Wereldtentoonstelling van 1913 te Gent*, in *De Draeke*, jg. 5, vol. 1, (1981), p. 2-7.

Tijdens een kinderfeest op 8 juni op de Gentse Wereldtentoonstelling van 1913 namen 1200 kinderen deel aan een ballonnetjeswedstrijd. Bespreking van de resultaten. Geïllustreerd.

102. DE MEYER M., *Orchideeënkwekerij A. Henderick & Zn te Oostakker. (Voorheen Orch. P. Cholet & Co)*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 15, mei 1980, 4 blz.

103. *Desteltonk vroeger*, Gent, 1981, 20 blz.

Tentoonstelling georganiseerd door het Gentse Stadsbestuur ter gelegenheid van de plaatselijke kermis, 11-14 september 1981. Catalogus door K. DEPOORTER en R. MERTENS, o.l.v. J. DECAVELE. Na een inleiding over de geschiedenis van Desteltonk volgt de bespreking van 151 nummers betreffende de historische ontwikkeling, het dorp en de dorpsamenleving, het oorlogsverleden.

104. DE PUYDT G., *Herinnering aan E.H. Pastoor Joris Vandenbroucke. Hernieuwer van het poppenspel*, in *Oostvlaamse Zanten*, jg. 55, (1980), p. 168-170.

Beschrijving door een ooggetuige van het herinvoeren van het poppenspel aan de Muide in 1922.

105. DHAENENS E., *Het kasteel Puttenhove te Sint-Denijs-Westrem*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 15, (mei 1980), 12 blz.

106. FORTIE L. en G. BOERJAN, *100 Jaar herbergen te Mariakerke (Heemkundige Kring „Marka“ Mariakerke - Gent)*, oktober 1980, 56 blz.

Overzicht van meer dan tachtig herbergen met tal van wetenswaardigheden. Geïllustreerd door G. BOERJAN.

107. FORTIE L., *Jaaroverzicht*, in *Marka*, (Notulenblad van de Heemkundige Kring „Marka” van Mariakerke), nr. 62, (1981), p. 2-3.

Om het werk van de toekomstige heemvorsers van Mariakerke te vergemakkelijken werd besloten elk jaar een jaaroverzicht van de merkantste feiten betreffende Mariakerke te publiceren.

Dit jaaroverzicht handelt over 1980.

108. *Geschiedenis van Gentbrugge. Naar het onuitgegeven werk van G. WAEYSENS, W. PATOOR en R. VAN DAMME, Gentbrugge na 1795. Economische ontwikkeling (deel 3)*, in *Heemkundig Genootschap Land van Rode, Gentbrugge*, nr. 33 (1981), passim.

109. *Geschiedenis van Gentbrugge. Naar het onuitgegeven werk van G. WAEYSENS, W. PATOOR en R. VAN DAMME, Gentbrugge na 1795. Economische ontwikkeling (deel 4)*, in *Heemkundig Genootschap Land van Rode, Gentbrugge*, nr. 34, (1981), passim.

110. *Geschiedenis van Gentbrugge. Naar het onuitgegeven werk van G. WAEYSENS, W. PATOOR en A. VAN DAMME. De Rietgracht*, in *Heemkundig Genootschap Land van Rode, Gentbrugge*, nr. 35, (1981), passim.

111. G.V.S., *De middenstandskeuken in de periode 1890-1920*, in *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, jg. 30, (1981), p. 113-119.

Gentse restaurants, hotels, etentjes en gerechten omstreeks de eeuwwisseling.

112. HAERENS K., *Straatnamen van het oude Gent*, Gent, 1981, 133 blz.

Uit driehonderd straatnamen van de Gentse Kuip werden er een tachtigtal uitgekozen. De betekenis van de benaming en de geschiedenis van de straat worden onderzocht. Vaak wordt er gesproken over de sfeer die vroeger in de straat heerste. Rijk geïllustreerd.

113. HESPEL R., *Gezocht : een bouwplaats voor „Den Nieuwen Vlaamschen Theater”!*, in *Gendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 285-287.

In 1887 werd door enkele raadsleden van de Gentse gemeenteraad voorgesteld een nieuwe schouwburg op te richten op de Koornmarkt, op de plaats van het toenmalig Pakhuis. De bouwmeester Edm. De Vigne zou de plannen tekenen. Voor- en tegenstanders van dit project geraakten het niet met elkaar eens.

Na de gemeenteraadsverkiezingen van 1895 wordt echter van de plannen om op die plaats een schouwburg te bouwen afgezien. Het terrein wordt aan de Staat verkocht om er een postgebouw op te richten. In 1897 wordt besloten de schouwburg op te richten op het Sint-Baafsplein.

114. *Het beluik van de Boodschap (Twaalfkameren)*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 15, juli 1980, 4 blz.
115. HOLLEBOSCH - VAN RECK Y., *Een Gents lofdicht van 1813, een bron voor de geschiedenis, kunstgeschiedenis en volkskunde*, in *Oost-vlaamse Zanten*, jg. 55, (1980), p. 175-195.

Door Norbert Cornelissen werd in 1813 een lofdicht geschreven voor een afgestorven lid van de Gentse Sint-Sebastiaansgilde, nl. Jan Van Syngel. Slechts enkele verzen werden aan de afgestorvene zelf gewijd. Ze vormen slechts een aanloop tot een dialoog die op humoristische wijze historische beelden ophangt. Bovendien bevat het gedicht een ode aan het waardevol kunstpatrimonium van de stad. Geïllustreerd. Met kritisch apparaat.

116. „*Je mettrays Paris dans mon Gandt*”, Gent, 1981, 44 blz.

Catalogus van de tentoonstelling gewijd aan de geschiedenis van Gent gehouden ter gelegenheid van de 11 juli-viering 1981 in het Gravensteen. De catalogus werd samengesteld door J. DECAVELE en J. VANNIEUWENHUYSE. De volgende onderwerpen worden behandeld: het oudste Gent; een stad met internationale allure; het stedelijk partikularisme onderworpen aan de belangen van de staat; de eerste industriestad in de Nederlanden; in Belgisch staatsverband; Gent en de Vlaamse beweging.

117. KERCKHAERT N., *Oude Oostvlaamse huisnamen. Alfabetisch repertorium van namen van huizen, hoeven, herbergen en molens in Oost-Vlaanderen onder het Ancien Régime. Tweede deel: G - J*, (*Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen. Nieuwe Reeks. Nr. 16*), Gent, 1981.

Reeds in 1977 verscheen het eerste deel van deze uitvoerige lijst van dit lijvige huisnamenboek.

118. *Kerfstok van de wijn verbruikt op de zittingen van de Keure*, (*Inventaire Archéologique*), in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 297-299.

In het Stadsarchief bewaart men onder de bewijsstukken van het jaar 1565 een zevental kerfstokken. Op deze stokken werd het verbruik van de wijn aangemerkt die werd genuttigd door de Schepenen van de Keure. Iedere kerf stelde 2 liter voor. Bespreking van de kerfstokken. Geïllustreerd.

119. LEKENS L., *Het Campo Santo te Sint-Amandsberg, (Vlaamse Toeristische Bibliotheek nr. 263-264)*, s.l., (Antwerpen, 1980).

Een korte historische schets van het kerkhof en een korte biografie van 59 bekende Vlamingen die op deze beroemde rustplaats werden begraven.

120. LEROU E., *De graanhandel te Gent*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 16, (1981), 6 blz.

Dit bondig overzicht heeft niet alleen aandacht voor de graanhandel in vroegere tijden maar behandelt ook de huidige graanfirma's en graantrafiek. Geïllustreerd.

121. ID., *Sidmar. Siderurgie Maritime*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 15, (november 1980), 4 blz.

Het bedrijf Sidmar in de Gentse kanaalzone werd in 1962 opgericht. De eerste produktie-eenheden kwamen in werking begin mei 1967. Het bondig artikel geeft een beschrijving van de installaties (haven, grondstoffenbehandeling, cokesfabriek, sinterfabrieken, hoogovens, staalfabriek, warm- en koudwalserij) en belicht het belang van dit staalbedrijf voor economie en werkgelegenheid van de streek.

122. ID., *Houtimport en Houtbewerking te Gent*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 16, (mei 1981), 8 blz.

Bespreking van de belangrijkste bedrijven die instaan voor invoer en bewerking van hout in onze haven : Van Hoorebeke & Zoon ; De Colvenaere N.V.; Universal Hardwoods N.V.; Lemahieu ; Meerlaen. Aangevuld met statistieken van in- en uitvoer van hout te Gent en in België. Geïllustreerd.

123. LIEVENS M., *Over straatnamen te Gent*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 161-164.

Korte historiek over de invoering en het gebruik van straatnamen te Gent, met lijst van de straatnamen die veranderden op 8 april 1797.

124. MEDART G., *André De Pauw vertelt over de Vijfhoek*, in *Marka, (Notulenblad van de Heemkundige Kring „Marka” van Mariakerke)*, nr. 64, (1981), p. 1-11.

Interview van oud landbouwer André De Pauw, die jarenlang pachter is geweest op een grote hoeve van de familie Kervyn d'Oud Mooreghem op „De Vijfhoek” (kruispunt van de Eeklostraat en de Durmstraat).

125. *Mendonk vroeger*, Gent, 1981, 22 blz.

Tentoonstelling georganiseerd door het Gentse Stadsbestuur ter gelegenheid van de plaatselijke kermis, 11-14 juli 1981. Catalogus door K. DEPOORTER en R. MERTENS, o.l.v J. DECAVELE.

Na een historisch overzicht van Mendonk, volgt de bespreking van 128 nummers die behandelen : de archeologische vondsten ; de historische ontwikkeling ; de H. Bavokerk en kapel ; de getuigen van het landelijk karakter van Mendonk ; de dorpsamenleving vroeger.

126. MILIS - PROOST G., *De kaarten en plans betreffende „Het Scheldeveld” in de verzameling van de Gentse Universiteitsbibliotheek, in Heemkring Scheldeveld, Jaarboek IX, 1979-1980, p. 71-88.*

Lijst van de kaarten die nuttig kunnen zijn voor de studie van de streek welke door de Heemkring Scheldeveld bestudeerd wordt, nl. de vroegere gemeenten Afsnee, Deurle, De Pinte, Eke, Nazareth, Sint-Denijs-Westrem, Sint-Martens-Latem, Zevergem en Zwijnaarde.

Bij elke kaart wordt een korte bespreking gegeven van de gegevens die belangrijk zijn voor de streekgeschiedenis. Geïllustreerd.

127. ROTTIER H., *Twee belangrijke fasen in de historisch-geografische ontwikkeling van het Zeeuws-Vlaamse landschap, in Oudheidkundige Kring „De Vier Ambachten”, jaarboek 1976-1977, Hulst, s.d., p. 11-26.*

De historisch geografische ontwikkeling in de middeleeuwen en in de 17de en 18de eeuw, onrechtstreeks belangrijk voor de Gentse havengeschiedenis. Geïllustreerd.

128. RUYS R., *Veer en Veerdienst in Oost-Vlaanderen vroeger en nu, (Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen en Verbond voor Heemkunde Gouw Oost-Vlaanderen), Gent, 1979, 190 blz.*

Belangrijke volkskundige studie over alles wat met het veer in Oost-Vlaanderen samenhangt. Ook talrijke vermeldingen in verband met de veren en veerdiensten te Gent. Met bibliografie en plaatsnaamregister. Rijk geïllustreerd.

129. *Schaal „Leon Gheude”, in De Draeke, jg. 4, vol. 2, 1980, p. 51.*

Op zondag 14 september 1947 greep te Gent voor de eerste maal de internationale wedstrijd voor gasballons plaats.

De wedstrijd werd „Schaal Leon Gheude” genoemd naar een gekende ballonvaarder. Het betrof een wisselbeker die driemaal door éénzelfde ballonvaarder moest gewonnen worden om definitief zijn eigendom te worden.

Bij het onderzoek van deze ballonvaart wordt er gewezen op de tegenstrijdige berichten die verschenen in catalogi en kranten.
Geïllustreerd. Met bibliografie.

130. SCHEERDER J., *Honderd jaar vrij katholiek onderwijs te Sint-Martens-Latem*, in *Heemkring Scheldeveld*, jaarboek IX, 1979-1980, p. 89-143. Geïllustreerd. Met kritisch apparaat.

131. *Sint-Kruis-Winkel vroeger*, Gent, 1981.

Catalogus van een tentoonstelling georganiseerd door het Stadsbestuur ter gelegenheid van de plaatselijke kermis, 5-9 juni 1981. Sint-Kruis-Winkel behoorde administratief en juridisch tot het Ambacht Assenede. In 1579 vormde het samen met Wachtebeke een afzonderlijke vierschaar. Tijdens het Oud Regime lagen verschillende heerlijkheden, o.a. deze van de Borluuts in de gemeente. In twee fasen, nl. in 1927 en 1965 werd de gemeente door Gent opgeslorpt. De catalogus schenkt aandacht aan de archeologische vondsten, de historische ontwikkeling o.m. het graven van de Sasse Vaart; het kasteel van Terdonk gebouwd in 1880; de gotische kerk uit de 15de eeuw, geklasseerd bij KB in 1936; de landelijke ongereptheid en de dorpsamenleving.

132. STEELS M., *Gent in 1874. De paardetram te Gent*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, nr. 2, (1981), p. 63-68.

Overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen in 1874 te Gent. Geïllustreerd.

133. VAN BOST F., *Indeling der prentkaarten van de Gentse uitgever Tb. De Graeve*, in *De Draeke*, jg. 4, vol. 2, (1980), p. 58-61 en jg. 4, vol. 3, (1981), p. 73-79; jg. 4, vol. 4, (1981), p. 122-125 en jg. 5, vol. 1, (1981), p. 18-21.

134. VAN CAUWENBERGHE R., *Wandelgids voor Gent*, Gent, 1980, 153 blz.

Handig uitgegeven, doch al te oppervlakkige toeristische handleiding over de belangrijkste Gentse bezienswaardigheden.

135. VAN DE CASTEELE J., *Zeppeliniana*, in *Heemkundig Nieuws*, jg. 9, (1981).

Wetenswaardigheden over de Duitse Zeppelin LZ 37 die door de Engelse piloot Warneford op 7 juni 1915 boven Sint-Amansberg werd neergehaald.

136. VAN DE KERCKHOVE M. en W. VLERICK, *Historisch overzicht van 50 jaar Gidsenbond, (Gidsenbond van Gent en Oost-Vlaanderen)*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 15, (september 1980), 8 blz.

137. VAN DER LINDEN R., *Gent. Museum voor Volkskunde. Wafelijzer met aanduiding van recept*, in *Oostvlaamse Zanten*, jg. 56, (1981), p. 127.

Bespreking van een Duits wafelijzer met op het vuurdeksel een recept. Aanwezig in het Museum voor Volkskunde te Gent.

138. VANDER STRAETEN M., *Etymologie van „Achtene“*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 15, mei 1980, 1 blz.

139. VAN OOTEGHEM B., *De paters Minderbroeders. Oude Houtlei te Gent*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 15, (nov. 1980), 12 blz.

De Minderbroeders kwamen zich te Gent vestigen in de 13de eeuw. Omstreeks 1225 betrokken ze een gebouw ten westen van de Ketel-poort, op de plaats van het huidig Justitiepaleis. Naarmate het aantal kloosterlingen aangroeide nam ook het kloostergebouw grotere afmetingen aan. In 1256 konden de Minderbroeders het volledig gebouw klooster bewonen. In 1797 werd het klooster, alsdan Recollettenklooster genoemd, afgebroken. Geïllustreerd.

140. VAN WESEMAEL M., *Een Vlaming, Polydoor De Keyser wordt Lord Mayor of London*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10 (1981), p. 28-43.

Polydoor De Keyser werd geboren op 12 december 1832 uit een Gentse vader en een moeder uit Dendermonde afkomstig. In welk jaar de familie naar Londen trok om er *The Royal Hotel* uit te baten weet men niet. Omstreeks 1857 trad Polydoor in de Londense Gemeenteraad. In 1882 verwierf hij het schepenschap en in 1887 werd hij Lord Mayor of London.

In augustus 1888 bezocht hij de steden Dendermonde en Gent, waar vrienden en familieleden woonden en tevens de Engelse sektie in de Expositie van 1888 te Brussel. Het artikel gaat dieper in op de ontvangst van Polydoor De Keyser te Gent.

Het geeft zelfs een bondig overzicht van de archiefstukken en oudheden die de eregast werden getoond door archivaris Victor vander Haeghen. Terloops wordt gewezen op de rijkdom van het Stadsarchief en het Bijloekemuseum. Geïllustreerd.

141. ID., *Over Sint-Macharius, de populairste aller Gentse heiligen*, in *Gendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 242-262.

Overzicht van de verering te Gent van de heilige Macharius door de eeuwen heen. De heilige werd aanroepen tegen de pest († 1012).

Bespreking van de translatie van het gebeente in 1067, welke aan de oorsprong ligt van de negenmeimarkt of paardenmarkt te Sint-Amandsberg. De aandacht gaat ook naar de verschillende biografieën die in de 17de eeuw en de 18de eeuw verschenen. De zeventiende verjaardag van de verheffing in 1767 werd te Gent succesrijk gevierd. De processie in 1867 was heel wat minder uitbundig. In 1967 had helemaal geen processie plaats! Geïllustreerd. Met bibliografie.

142. VERMEULEN F., *Enkele oudheidkundige vondsten te Sint-Martens-Latem*, in *Heemkring Scheldeveld*, jaarboek IX, (1979-1980).

Bespreking van archeologische relikten o.m. twee gepolijste bijlen, rondscherfje van La Tène-Pot gevonden in de buurt van de Baarde-Frankrijkstraat te Sint-Martens-Latem. Geïllustreerd.

143. VLERICK W., *De Maghet van Ghent*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 16, (september 1981), 8 blz.

Bespreking van het middelnederlands gedicht „De Maghet van Ghent” dat in 1381 werd geschreven door de Gentenaar Boudewijn van der Lore. Toelichtingen over de dichter en weergave van deze „spoke”, die aan het begin schijnt te staan van de Gentse maagd, symbool van de stad. Met lijst van de afbeeldingen van de Gentse maagd, en bibliografie.

144. ID., *De Maagd van Gent. Attributen en Symboliek*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 16, (november 1981), 14 blz. Geïllustreerd.

145. VLERICK W. en Y. VERBEKEN, *De prijs van Rome*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 16, (maart 1981), 8 blz.

Geschiedkundig overzicht en lijst van de laureaten voor deze prijs waaraan tal van Gentenaars meedongen en er een erepalmares behaalden.

146. *Zoeken naar Gentbrugges verleden*, Gent, 1981, 27 blz.

Peilingen in het verleden van deze fusiegemeente. Na een aardrijkskundige inleiding door F. SNACKEN, volgt een overzicht van kastelen en hoeven door V. VAN DOORNE (De Oude Kluis, Kasteel Vilain, Braemkasteel of Rattendaele, Coninxdonck) en geschiedkundige en archeologische bevindingen door P. RAVESCHOT en V. VAN DOORNE, met o.m. aandacht voor de kerk en het klooster der Rijke Claren. Geïllustreerd. Met bibliografie.

147. *Zoeken naar Oostakkers verleden*, Gent, 1981, 39 blz.

Brochure over de geschiedenis van Oostakker. P. RAVESCHOT behandelt de prehistorie, Gallo-Romeinse periode en de Vroege Mid-

deleeuwen. M.C. LALEMAN geeft een overzicht van de historie, van de vroege Middeleeuwen tot de 19de eeuw. J. HALLAERT heeft aandacht voor de industriële archeologie en de Gentse haven. Geïllustreerd. Met bibliografie.

Biografische artikels en nota's

148. BUYLE M., *Gaston Willemsen*, in *Heemkundig Nieuws*, jg. 9, (1981).

Biografische nota over deze Gentse kunstschilder, geboren in 1909.

149. ID., *Karel van Lerberghe*, in *Heemkundig Nieuws*, jg. 9, (1981).

Korte levensschets van de Gentse schilder Van Lerberghe (1893-1953).

150. ID., *Cecile Caeterman*, in *Heemkundig Nieuws*, jg. 9, (1981).

Biografie van de Gentse schilderes die vaak in één adem met Jules De Bruycker wordt genoemd (1882-1957). Geïllustreerd.

151. CALCOEN R., *George Sarton*, in *HMGOG*, XXXIV, (1980), p. 181-191.

George Sarton (1884-1956) werd doctor in de wis- en natuurkundige wetenschappen aan de Gentse universiteit in 1911. Hij zette zich in om van de geschiedenis der wetenschappen een onafhankelijke discipline te maken die de vergelijking met andere takken der wetenschap zou kunnen doorstaan. Sarton die naar de Verenigde Staten uitweek en lesgever werd aan de Harvard University te Cambridge, kreeg vooral bekendheid door de uitgave van de tijdschriften *Isis* en *Osiris* en door zijn *Introduction to the History of Science* (1927-48), 3 dln.

152. COLAES R., *Jan Baptist Gheldolf, notaris te Deinze, Gent en Ruppelmonde*, in *Vlaamse Stam*, jg. 17, (1981), p. 356-357.

Gheldolf was notaris te Gent van 1792 tot 1796.

153. DE VRIENDT J. en R. MORES, *De familie de Vriendt (vanaf 1470 tot heden)*, in *Vlaamse Stam*, jg. 16, (1980), p. 593-604.

Betreffende talrijke personen met die naam uit Gent en het Gentse.

154. GERITS J., *In memoriam prof. Dr. Jozef Duverger (1899-1979)*, in *Ons Heem*, jg. 34, (1980), 193-194.

Korte biografische nota over deze Gentse hoogleraar.

155. *Hippolyte Metdepenningen. Leider van de Gentse Orangisten*, in *Vlaamse Stam*, jg. 17 (1981), p. 411-419.

Kwartierstaat van deze advokaat (1799-1881). Met opmerkingen en aanvullingen door C. METDEPENNINGEN. Geïllustreerd.

156. HOSTE L., *In Memoriam E.H. Joris Vandenbroucke*, in *Oostvlaamse Zanten*, jg. 55, (1980), p. 166-167.

In memoriam van de Gentse priester en volkskundige. Deze priester was van 1922 tot 1927 onderpastoor op de St.-Theresiaparochie, op de Muide en lag aan de basis van het bekende poppenspel *Spelleke van de Muide*. Nadien ook werkzaam in de wijk van de Brugse Poort en van Rooigem.

157. J.Cl., *Alexis Callant*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 210-212.

Biografie van de verdienstelijke Gentse opvoeder en schrijver Alexis Callant (° Gent, 28 februari 1858 - † Gent, 23 maart 1943). Callant schreef in talrijke tijdschriften en maandbladen. In 1893 werd zijn *Zwarte Willem* door de Koninklijke Akademie van België bekroond met de De Keynprijs.

Fieke Tofus werd uitgegeven door het Willemsfonds. *Tieperie* en *De kleine Gebuurte* waren schilderachtige verhalen uit het Gentse volksleven. In 1937 verscheen de bundel *Van beesten en mensen*. Hij publiceerde zelfs in 1890 een gewaardeerd handboek *Natuurkunde voor de lagere scholen*.

158. KLUYSKENS P., *Hippolyte Metdepenningen*, in *Ghendtsche Tijdinghen*, jg. 10, (1981), p. 269-285.

Eerste van zes artikels welke de in 1980 overleden Pierre KLUYSKENS schreef in een Gentse krant (1973).

Hippolyte Metdepenningen (1799-1881) was één van de grote figuren van het orangisme, liberalisme, en de vrijmetselarij.

159. LEROU E., *Hippolyte Metdepenningen. Advokaat - Liberaal - Orangist - Vrijmetselaar*, *Gent, 1799-1881*, in *G.O.V. Heraut*, jg. 16, (november 1981), 2 blz.

160. POELMAN R., *Jacob van Zevocote*, in *Heemkundig Nieuws*, jg. 9, (1981).

Biografie van Jacobus Zevocotius, die in 1596 in de Lange Steenstraat te Gent werd geboren, rechten studeerde te Leuven en zich later als advokaat in Gent vestigde. Een onbereikbare Gentse schone werd door hem bezongen onder de naam Thaumantis. Zijn onbeant-

woorde liefde deed hem besluiten bij de Paters Augustijnen binnen te treden. In 1623 werd hij aanhanger van de gereformeerde godsdienst, huwde, promoveerde in 1635 te Leiden tot doctor in de rechten. Hij overleed te Harderwijk op 17 maart 1642. De gedichten van deze amoureuze rechtsgeleerde werden voor het eerst verzameld door Philip BLOMMAERT en uitgegeven te Gent in 1840.

161. VAN POTTELBERGH R., *Professor Joseph Bidez, in Heemkundig Nieuws*, jg. 9, (1981).

Prof. Bidez (1867-1945) was van 1895 tot 1933 als classicus verbonden aan de Gentse universiteit.

Adressen van de medewerkers aan dit nummer :

Katrien VAN DER GUCHT, Heimolenstraat 42, 2700 Sint-Niklaas
Herman VAN GOETHEM, E. Pacellilaan 38, 2520 Edegem
Erwin PAIRON, Jeruzalemstraat 28, 9000 Gent
Paul DE COMMER, Pilatusveld 28, 2900 Londerzeel
Jozef SCHEERDER, Frits van den Berghelaan 21, 9830 Sint-Martens-Latem
Juliaan DE RIDDER, Burggravenlaan 238, 9000 Gent
René DE HERDT, Gewad 13, 9000 Gent